

RENATA MADYDA-LEGUTKO

PRÓBA REKONSTRUKCJI PASÓW Z METALOWYMI CZĘŚCIAMI NA OBSZARZE ŚRODKOWOEUROPEJSKIEGO BARBARICUM W OKRESIE WPŁYWÓW RZYMSKICH I WE WCZESNEJ FAZIE OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW

REKONSTRUKTIONSVERSUCH DER GÜRTEL MIT METALLTEILEN AUF DEM GEBIET DES MITTELEUROPAÏSCHEN BARBARICUM IN DER RÖMISCHEN KAISERZEIT UND DER FRÜHPHASE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Metalowe części pasów licznie występujące w materiałach grobowych na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum w okresie wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów pozwalają na podjęcie próby ich rekonstrukcji. Omówiono różnice w dekoracji pasów używanych w stroju kobiet i mężczyzn w poszczególnych okresach chronologicznych na obszarze analizowanych kultur, podkreślając ich zależność od płci i pozycji społecznej ich właścicieli oraz zróżnicowania terytorialnego i chronologicznego, a także powiązań kulturowych. Przeprowadzona rekonstrukcja pasów została skonfrontowana z rzymskimi danymi ikonograficznymi.

WSTĘP

Na ziemiach położonych na północ od granic imperium rzymskiego w materiale zabytkowym z okresu wpływów rzymskich i z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów licznie występują metalowe części pasów. Ze względu na różnorodne funkcje, jakie spełniały, można wśród nich wyróżnić trzy kategorie: 1 — zapięcia pasa, a więc sprzączki, klamry, pierścienie; 2 — zakończenia pasa, tzn. okucia końca pasa i wisiorki odwrotnie gruszkowate, które służyły do obciążania rzemienia po jego przejściu przez zapięcie; 3 — okucia nakładane na pas, reprezentowane przez przewlecзки, kabłączki, zawieszki, okucia rurkowate, pierścieniowate, tarczowate, masywne kabłączki zakończone główkami kaczek, okucia czółenkowate oraz nity. Celem przewleczek było przytrzymywanie rzemienia po jego przejściu przez ramę sprzączki. Kabłączki, zawieszki, okucia pierścieniowate, składające się z pierścienia zawieszzonego na jednej skuwce, służyły do zawieszania na pasie drobnych przedmiotów, natomiast okucia pierścieniowate z dwiema skuwkami, zwane też złączami, łączyły pas wykonany z kilku kawałków skóry. Okucia rurkowate zabezpieczały brzegi rzemienia, sporadycznie stosowano je także jako okucia końca pasa. Pozostałe okucia: płytki, tarczki, masywne kabłączki zakończone główkami kaczek, czółenka i nity spełniające głównie funkcję ozdoby, okuwały

obwód pasa. Duża liczebność metalowych części pasa oraz ich znaczne zróżnicowanie stworzyły konieczność opracowania całościowej klasyfikacji tych materiałów. Nie wykorzystano powszechnie używanej klasyfikacji K.Raddatza (1957), gdyż opiera się ona na materiałach z ograniczonego terenu i nie obejmuje wszystkich typów występujących na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum. Ponieważ opracowana nowa klasyfikacja nie została dotychczas opublikowana, wyróżnione typy metalowych części pasa zostały tu przedstawione w sposób opisowy¹.

Artykuł ma na celu rekonstrukcję pasów przede wszystkim z kilkoma metalowymi częściami, jakie wchodziły w skład stroju mężczyzn i kobiet w poszczególnych okresach chronologicznych na analizowanym obszarze, jak również ma wykazać różnice w wystroju pasów w zależności od płci zmarłych, ich pozycji społecznej oraz zróżnicowania terytorialnego i chronologicznego. Istotna wydaje się kwestia, jakie zapięcia wchodziły najczęściej w skład metalowych zestawów do pasa i czy we wszystkich kulturach istniał zwyczaj zaopatrywania go w metalowe zakończenie. W celu przeprowadzenia

¹ Pragnę serdecznie podziękować wszystkim osobom, które udostępniły mi swoje nie opublikowane materiały.

takiej analizie wzięto pod uwagę zespoły zawierające co najmniej dwie metalowe części pasa. Natomiast ramy artykułu nie pozwalają w pełni na ustosunkowanie się do zmian zachodzących w najczęściej spotykanych pasach, a więc tych, które miały tylko jeden metalowy element. Ze względu na odrębność zagadnienia nie analizowano także metalowych części pasa pochodzenia prowincjonalnorzymskiego oraz z tzw. pochówków huńskich.

Zespoły z metalowymi częściami, które poddano analizie, pochodzą z następujących jednostek terytorialno-kulturowych: 1 — krąg nadłabski wraz z południową częścią Szlezwiku-Holsztynu, 2 — Kotlina Czeska, 3 — Morawy z częścią Austrii na północ od Dunaju, 4 — Słowacja, 5 — kultura luboszycka, 6 — kultura przeworska, 7 — kultura wielbarska, 8 — Pomorze Zachodnie, 9 — kultura zachodniobałtyjska. Z rozważań wyłączone zostały znaleziska z dorzecza Renu, Wezery i Menu, a także z Jutlandii, wysp duńskich, Półwyspu Skandynawskiego i obszarów wschodniobałtyckich, kierując się tutaj przede wszystkim odrębnością kulturową tych terenów.

Zakres chronologiczny artykułu obejmuje cały okres wpływów rzymskich i ściśle z nią związaną wczesną fazę okresu wędrówek ludów (stadium D). Niewielka ilość analizowanych materiałów pochodzi jeszcze z nieco późniejszego stadium chronologicznego, sięgającego mniej więcej do 480 r. i poprzedzającego pojawienie się cmentarzysk rządowych. Należą do niego zespoły grobowe tzw. grupy IIa B.Schmidta (1961), najpóźniejsze pochówki z dwóch meklemburskich cmentarzysk w Pritzler i Perdöhl (Reichstein 1975, 80–87), pochówki z cmentarzyska w Kosewie, na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej oraz niektóre materiały grupy vinańskiej z Kotliny Czeskiej. Analizą objęto również zespoły z charakterystycznymi dla okresu wpływów rzymskich metalowymi częściami pasów, które pojawiły się już w późnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego.

W zespołach grobowych na terenie analizowanych kultur najliczniej spotyka się metalowe zapięcia pasa, a wśród nich sprzączki. Wyraźnie rzadsze są zespoły, w których obok zapieć pasa występują metalowe zakończenia i okucia nakładane na jego obwód. Te metalowe części tworzyły różnorodne zestawy, określane jako garnitury. Tak więc rekonstrukcję pasów oparto nie tylko na analizie samych zapieć, ale przede wszystkim na badaniu różnych kombinacji metalowych części tworzących garnitury w określonych przedziałach chronologicznych, w obrębie poszczególnych kultur w stroju mężczyzn i kobiet.

Poddane analizie metalowe części pasów pochodzą zarówno z grobów szkieletowych, jak i ciałopalnych. Największą wartość przy ich rekonstrukcji mają materiały z grobów szkieletowych — gdy zachował się pierwotny układ wyposażenia. Mniejszą przydatność dla tego typu analiz mają materiały z grobów ciałopalnych,

które nie dostarczają danych dotyczących kolejności ułożenia okuć na pasie i nie precyzują funkcji, gdy w jednym zespole grobowym znaleziono kilka zapieć. W wypadku grobów ciałopalnych musimy liczyć się także z pochówkami podwójnymi, w których występowały metalowe części dwóch, a nawet więcej pasów. Należy mieć na uwadze także fakt, że do grobu ciałopalnego mogło nie dostać się całe wyposażenie złożone na stosie. Niekiedy może to być powodem występowania metalowych części pasa bez jego zapiecia. Powinno się również zaznaczyć, że pas, którego rekonstrukcji dokonuje się na podstawie materiałów grobowych, mógł być częścią stroju, w jaki oblekano zmarłego, i tym samym mógł się różnić od używanego na co dzień. Zachodzące w ciągu okresu wpływów rzymskich zmiany w zwyczaju wyposażania zmarłych także mogą rzutować na poprawność rekonstrukcji pasów.

Rozróżnienie w niniejszym artykule pochówków mężczyzn i kobiet oparto przede wszystkim na archeologicznych wyznacznikach płci (Godłowski 1974c, 63–70), nawet wtedy, gdy wyniki ekspertyz antropologicznych pozostały w sprzeczności z nimi. Szczególnie uwaga ta odnosi się do materiałów z cmentarzyska w Kemnitz (Gebühr, Kunow 1976, 185–222).

W dotychczasowej literaturze przedmiotu odnoszącej się do analizowanych obszarów kulturowych sporadycznie pojawiały się rozważania dotyczące rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami. Zajmowano się nimi na marginesie prac klasyfikacyjno-chronologicznych (Madyda 1977, 399–402) lub przy omawianiu wyników badań z cmentarzysk, np. kultury wielbarskiej w Odrach (J.Kostrzewski 1928, 20) bądź zachodniobałtyjskiej w Osowej (J.Jaskanis 1961, 143). Ze starszych prac wyróżnia się artykuł H.Jankuhna (1933), w którym omówiono ozdobne pasy z pochówków kobiet na Półwyspie Sambijskim.

Natomiast na szczególną uwagę zasługują prace K.Raddatza: poświęcona metalowym częściom pasa ze stanowiska bagiennego w Thorsberg, Kr. Schleswig (1957), oraz pierścieniem spełniającym rolę sprzączki (1953). Przyniosły one interesujące dane dotyczące rekonstrukcji pasów. Oprócz wymienionych opracowań wyróżnia się ponadto artykuł B.Stjernquist (1954), w którym omówiono pasy noszone przez ramię i służące do zawieszania miecza, z południowej części Półwyspu Skandynawskiego i Jutlandii. Stosunkowo największą ilością danych dotyczących wystroju pasów oraz sposobu ich zapinania dysponujemy z terenów położonych w dorzeczu Renu, Wezery i Menu. Rekonstrukcje tych pasów, datowanych na lata 350–450, zaopatrzonych w liczne metalowe części przedstawiali H.Bullinger (1969), J.Ypey (1969), A.Genrich (1971) oraz H.W.Böhme (1974a). W pełni zostały zrekonstruowane także pasy z terenu Noricum i Panonii, stosowane w stroju kobiet w I i II w. (Garbsch 1965).

I. REKONSTRUKCJA PASÓW Z METALOWYMI CZĘŚCIAMI

Metalowe okucia, jak pozwalają sądzić dotychczas pozyskane źródła pochodzące z obszarów omawianych kultur, należały do pasów skórzanych². Nie dysponujemy jednak informacjami dotyczącymi sposobu ich wykonania i rodzaju używanych skór.

Nieliczne znaleziska z prowincji rzymskich dowodzą, że przy wyrobie pasów na tamtych obszarach preferowano skóry kozie, ze względu na ich elastyczność i delikatność. Na najlepsze pasy przeznaczano skórę z partii grzbietowej nie tylko ze względu na wymaganą grubość, ale i na odpowiednią długość wystarczającą na spoisty pas. Fragmenty dwóch pasów datowanych na późny okres rzymski znaleziono w Augst w Szwajcarii. Wykonane z dwóch warstw skóry koźlej, każda grubości 2 mm, przylegających do siebie wewnętrzną stroną, nie były połączone wzdłuż brzegu szwem, ale rolę łączącą najprawdopodobniej spełniały okucia rurkowane przymocowane na końcach, działające na zasadzie mocnych spinaczy, oraz okucia „śmigłowe” nałożone na pas w równych odstępach (E.Schmidt 1968, 21–26). Natomiast fragmenty pasów znalezionych w Vindonissie, również na terenie Szwajcarii, noszą ślady stosowania szwu łączącego ich brzegi (Gansser-Burckhardt 1942, 51). Podwójnym szwem prowadzonym wzdłuż brzegu połączone były cztery warstwy skóry, o całkowitej grub. 5 mm, z których wykonany był pas odkryty na terenie Barbaricum w Liebenau, Kr. Nienburg, w grobie 1, datowanym na lata 400–450 (Genrich 1971, 165). Mimo że materiał porównawczy, jakim dysponujemy, jest wrywkowy, można przyjąć, że również na terenie omawianych kultur pasy wyrabiane były w podobny sposób. Stan zachowania części pasów wykonanych z materiałów organicznych nie pozwala stwierdzić, czy podobnie jak w imperium stosowano farbowanie skór (Delbrueck

1932, 106). Z terenu objętego niniejszą pracą nie są znane również pasy stebnowane jasnym włóknem, występujące na terenie Jutlandii w późnym okresie rzymskim (Stjernquist 1954, 59–68) i w dorzeczu Wezery w 1 połowie V w. (Genrich 1971, s.165–167).

Mimo niezachowania się całych pasów lub ich większych fragmentów obecność metalowych części niekiedy pozwala na podjęcie dość szczegółowej rekonstrukcji tych elementów stroju.

Analiza wykazuje, że we wszystkich kulturach środkowoeuropejskiego Barbaricum częściej używano pasów zaopatrzonych jedynie w metalowe zapięcie. Te proste pasy dominowały w stroju przez cały okres wpływów rzymskich i wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Wyraźnie rzadziej stosowano inne metalowe części. Udział zespołów zawierających sprzączki i inne metalowe części pasów nie przekracza zazwyczaj 20–30%, np. częstość łączenia sprzączek o półkolistej jednodzielnej ramie z innymi metalowymi częściami pasa w kręgu nadłabskim, w kulturach przeworskiej, wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej nie przekraczała 20%. Nieco częściej współwystępują z innymi metalowymi częściami sprzączki o ramie prostokątnej. W kręgu nadłabskim udział tego typu zespołów wynosi 21%, wyższy (32–36%) obserwuje się w kulturach przeworskiej, wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej.

Przechodząc obecnie do przedstawienia zmian, jakie zachodziły w poszczególnych fazach chronologicznych okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów w wystroju pasów, należy uwzględnić także nieco wcześniejszy horyzont chronologiczny. Chodzi tu o zespoły datowane na młodszy okres przedrzymski, zawierające te części pasów, które będą spotykane przez cały okres omawiany w pracy.

A. PÓŻNA FAZA MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO

W późniejszej fazie młodszego okresu przedrzymskiego w kręgu nadłabskim w stroju mężczyzn pojawiły się pasy ze sprzączkami o ramie kolistej lub jednodzielnej półkolistej. Były jednak noszone sporadycznie. Nad dolną Łabą oraz w południowej części Szlezwicku-Holsztynu w pochówkach mężczyzn znajdowane są liczne metalowe części pasów, ale bez sprzączek. Ich rolę pełniły zestawy składające się z pierścienia zawieszzonego na skuwce oraz okucia zawierającego 2 płytki połączone nitami, z których jeden odznaczał się masywną haczykową główką, ukształtowaną w postaci silnie stylizowanej

„maski”, liścia koniczyny lub tarczki³. Na podstawie inwentarza grobu VIII w Harsefeld, w którym znaleziono fragmenty skór wraz z opisanym zestawem, wiadomo, że zapięcie pasa nie polegało na założeniu pierścienia na haczykową główkę nitu, ale na zaczepieniu na nim rzemienia przeciągniętego uprzednio od spodu przez pierścień (ryc.1:1)⁴. Prawie wszystkie pasy zapinane w ten sposób zaopatrzone były w metalowe zakończenie, wykonane ze zgiętej podwójnie taśmy brązowej⁵.

³ Np. Ehestorf-Vahrendorf, gr. z 1911 r.; Hamfelde, gr.150; Harsefeld, gr.21, 26, 157, 164, VIII; Hemmoor, stan. I, gr.12.

⁴ Gdy pierwotna kolejność ułożenia okuć na pasie nie jest znana, na rycinach umieszczono je po lewej stronie zapięcia.

⁵ Np. Ehestorf-Vahrendorf, gr. z 1911 r.; Hamfelde, gr.150; Harsefeld, gr.21, 164, VIII.

² Znaleziska fragmentów skór pochodzących z pasów, np. Gronowo, kurhan 17; Harsefeld, gr.157; b.Lehndorf, znal. luźne; Odry, kurhan 4 gr.1, gr.127; Opatów, gr.879; Pruszcz Gdański, stan.6, grób; Powarowka, gr.F.

Omawiany typ pasów okuwano niekiedy prostokątnymi lub rombówatymi płytkami, a także nitami o pojedynczych lub podwójnych tarczowatych główkach⁶. Znaczna liczba nitów w niektórych zestawach, np. 50 egzemplarzy w grobie 157 w Harsefeld, może świadczyć, że pokrywano nimi prawie cały pas. Wymiary metalowych okuć dowodzą, że szerokość pasów wynosiła najczęściej 1,0–1,5 cm i że zwężały się one do 0,7–0,5 cm w miejscu przynitowania metalowego zakończenia pasa. Grubość rzemienia wynosiła najczęściej 0,3 cm. Zachowane na cmentarzysku w Harsefeld metalowe części pasów, które nie wchodziły w skład opisanych garniturów (wysokie okucia rurkowate, złącza pierścieniowate z prostokątnymi skuwkami), świadczą, że noszono również pasy szer. do 4,6 cm (Wegewitz 1937, 116). Stosowanie w stroju mężczyzn okuć końca pasa, jak również opisanych zestawów do jego zapinania, zdecydowanie różni cmentarzyska nad dolną Łabą od materiałów z innych obszarów Europy Środkowej w późnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego.

Podobnie jak w kręgu nadłabskim, tak i w kulturze

B. OKRES WCZESNORZYMSKI ORAZ JEGO NAWIĄZANIA DO WCZESNEJ FAZY OKRESU PÓŻNORZYMSKIEGO

Wyraźna zmiana w zestawie metalowych części pasa widoczna jest na całym terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum w momencie wykrystalizowania się stylu fazy B₁. Podstawowe znaczenie dla ukształtowania się nowego stylu i dla jego rozprzestrzenienia miały centra kulturowe, w starszym stadium fazy B₁ na terenie Kotliny Czeskiej i nieco później na terenie Moraw i południowo-zachodniej Słowacji. Cechą charakterystyczną tego okresu chronologicznego było m.in. występowanie sprzączek o mniej lub bardziej wydłużonej ósemkowatej ramie oraz okuć końca pasa o profilowanym trzonku, które stosowano głównie w stroju mężczyzn. Występowały one w różnym nasileniu na prawie całym analizowanym obszarze (Raddatz 1957, 24, mapa 1; Madyda 1977, 362).

W II okresie fazy B₁ wg K.Motykowej-Šneidrovej (1965, 128n.) na terenie Kotliny Czeskiej pojawiły się pasy z okazałymi sprzączkami o wydłużonej ósemkowatej ramie, natomiast w III okresie tej fazy pasy ze sprzączkami o wydłużonej ósemkowatej ramie z haczykowatymi wyrostkami. Przy pasach spinanych pierwszym typem sprzączki stosowano niekiedy jedno (np. Praga-Bubeneč, gr. z 1942 r.; Zliv, grób, ryc.1:4) lub dwa metalowe zakończenia o bogato profilowanych trzonkach (np. Dobřichov-Pičhora, gr. II). Drugi wyszczególniony typ sprzączki bardzo rzadko wchodził w skład garniturów.

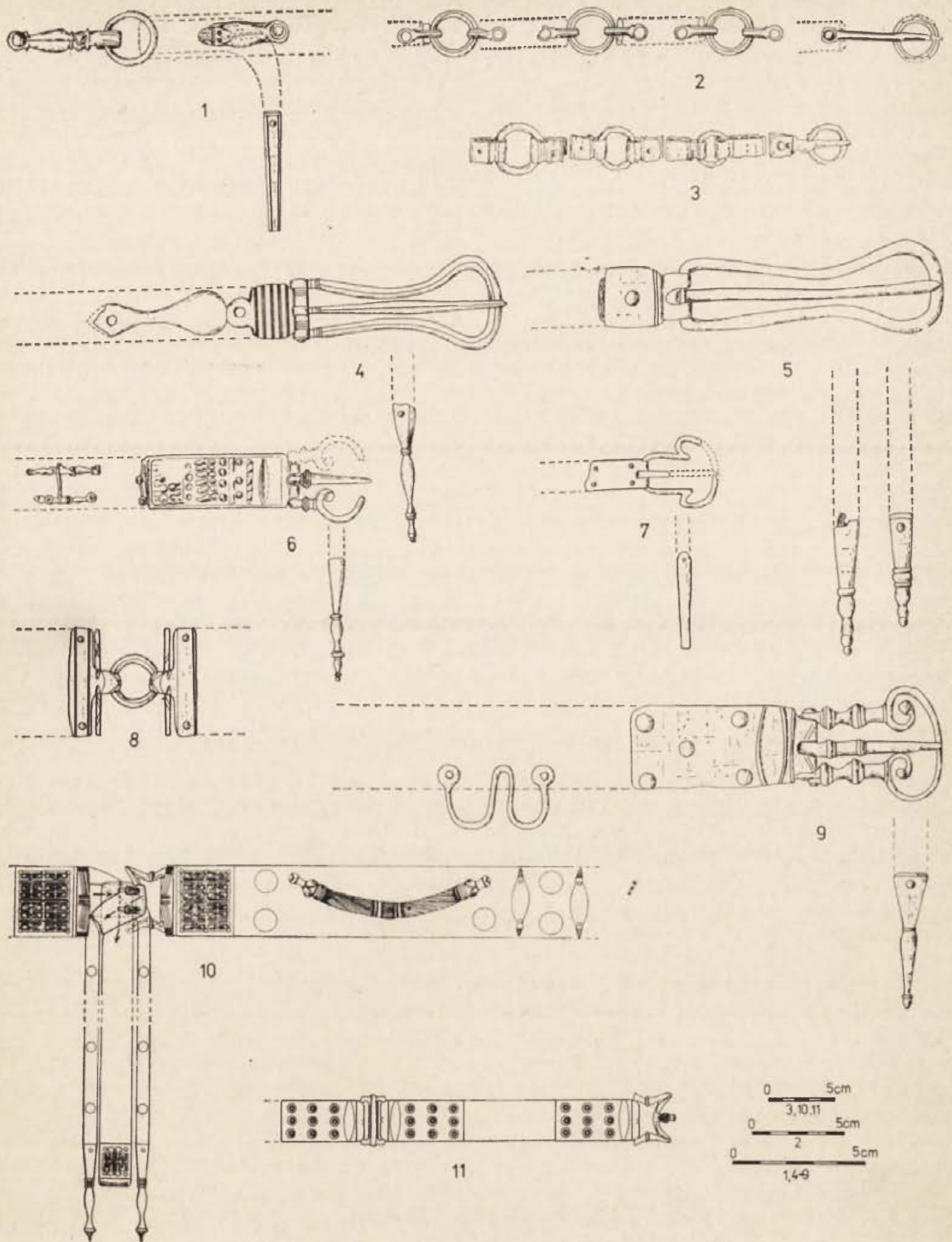
⁶ Np. Hamfelde, gr.150; Harsefeld, gr.157, 164; Hemmoor, stan. I, gr.12.

przeworskiej pasy, które się wówczas pojawiły, potwierdzone są jedynie w stroju mężczyzn. Zapinano je sprzączką o ramie kolistej, z luźno zawieszonym kolcem lub kolcem przedłużonym w skuwkę. Oprócz tych prostych pasów stosowano sporadycznie, jak wskazują materiały ze Stupska-Kolonii (ryc.1:2) i Wymysłowa, gr. 207, bardziej ozdobne, składające się z kilku kawałków skóry połączonych złączami pierścieniowatymi. Szerokość rzemienia wyznaczały okucia rurkowate, umieszczane niekiedy między pierścieniem a skuwką. Pas zbliżony do opisanych odkryto także na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w Krukankach, w grobie 4 (ryc.1:3), datowanym na fazę A₃ (Okulicz 1973, 255). W świetle chronologii występowania sprzączek o kolistej ramie z kolcem przedłużonym w skuwkę na terenach zachodniobałtyjskich może być on jednak nieco późniejszy (Okulicz 1973, 359). Na obszarze tej kultury pasy z takimi sprzączkami najbardziej typowe są dla cmentarzysk grupy mrągowskiej i węgorzewskiej fazy B₁, jednakże nie stosowano przy nich innych metalowych okuć.

Jedynie w grobie IV w Dobřichov-Pičhora natrafiono na garnitur z tym typem sprzączki oraz z łukowato wygiętym kabłączkiem i z przewleczką, ale bez okucia końca pasa.

Pasów zapinanych brązowymi sprzączkami o ramie ósemkowatej, występujących poza Kotliną Czeską, nie zaopatrywano na ogół w metalowe zakończenie. Wyjątkami są tu garnitury, w których skład wchodziły okucia końca pasa o profilowanym trzonku, pochodzące z Neubrandenburga, gr. 70, Seelow, gr. 3, Vlčkovce, grób, i z Kryspinowa, gr. 51. Na uwagę zasługuje garnitur z ostatniego wymienionego cmentarzyska, zawierający m.in. 2 okucia końca pasa.

Przyjmuje się, że sprzączki o ramie ósemkowatej produkowano w różnych częściach Barbaricum na wzór egzemplarzy brązowych z Kotliny Czeskiej (Raddatz 1957, 25–28; Madyda 1977, 362). Zwłaszcza na obszarze zajęty przez kulturę przeworską upowszechniły się w stroju mężczyzn pasy z żelaznymi sprzączkami o ósemkowatej krótkiej ramie, niekiedy jednodzielnej konstrukcji, bez lub z haczykowatymi wyrostkami. Te ostatnie charakterystyczne są dla młodszego stadium fazy B₁. Bardzo rzadko przy pasach zapinanych tymi sprzączkami stosowano metalowe zakończenie. Na cmentarzysku w Domaradzicach w grobie I odkryto garnitur składający się ze sprzączki o jednodzielnej konstrukcji ramy, z dwoma okuciami końca pasa o profilowanym trzonku (ryc.1:5). Na tym samym cmentarzysku w grobach 99 i 160 natrafiono także na garnitury z żelaznymi

Ryc. 1. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Harsefeld, gr.VIII; 2 — Stupsk-Kolonia, znal. luźne (wg Niewęglowski, Okulicz 1964); 3 — Krukłanki, gr.4 (wg Gaerte 1929); 4 — Zliv, grób; 5, 7 — Domaradzice, gr.1(5), gr.160(7); 6 — Żarošice, grób; 8 — Hamburg-Marmstorf, gr.225a; 9 — Bornitz, gr.99; 10, 11 — pas norcycko-panoński i jego odmiana (wg Garbsch 1965)

sprzączkami z haczykowatymi wyrostkami i z jednym okuciem końca pasa, zbliżonym do prostokąta (ryc.1:7). Pasy, przy których stosowano sprzączki nawiązujące do egzemplarzy z Kotliny Czeskiej oraz metalowe zakończenia, znane są także z terenów nadłabskich (np. Bornitz, gr. 21 i 99, ryc.1:9; Hamburg-Marmstorf, gr. 251; Putensen, gr.150) i z południowo-zachodniej Słowacji (np. Sládkovičovo, gr. 70). Wśród nich wyróżnia się egzemplarz z grobu 150 z Putensen, zaopatrzony w 4 okucia końca pasa zbliżone do prostokąta. Przy pozostałych występuje tylko jedno metalowe zakończenie, reprezentujące typ o profilowanym trzonku. Szerokość pasów zapinanych sprzączką o ramie ósemkowatej, bez względu na jej szczegóły konstrukcyjne, wynosiła najczęściej około 3–4 cm.

W fazie B₁ używano także pasów z klamrami pochodzącymi z warsztatów w Noricum i Panonii (tzw. klamry norycko-panońskie)⁷. Na terenie Barbaricum wyraźnie koncentrują się one w Kotlinie Czeskiej (Motyková-Šneidrová 1964). Poza tym obszarem znane są z wyraźnie mniej licznych znalezisk z Dolnej Austrii i południowo-zachodniej Słowacji, a pojedyncze ich egzemplarze pochodzą z Pomorza Zachodniego i Nadwiślańskiego, Pojezierza Olsztyńskiego, znad dolnej Łaby i Anhaltu (Garbsch 1965, 79–82, mapa 1). Na podstawie licznych materiałów grobowych i danych ikonograficznych dokonano szczegółowej rekonstrukcji norycko-panońskiego pasa zapinanego na klamrę i zaopatrzonego w metalowe zakończenia o profilowanym trzonku, czólenka, masywne kabłączki z główkami kaczek, nity o półkulistych główkach oraz ażurowe prostokątne płytki o węższym brzegu zagiętym rurkowato (ryc.1:10, Garbsch 1965, 106–113, ryc. 58). Jak wspomniano, największe zgrupowanie metalowych okuć norycko-panońskich pasów oraz towarzyszących im zapinek typu A236-A237, poza obszarem prowincji, występuje w Kotlinie Czeskiej, gdzie rozpowszechniły się na drodze ożywionych kontaktów z terenami położonymi na południe od Dunaju. Za pośrednictwem Kotliny Czeskiej klamry i inne metalowe części pasów dostały się na pozostałe obszary Barbaricum. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszystkie tego typu klamry występujące w Europie Środkowej są importami z prowincji rzymskich. Przemawiają za tym znaleziska z Anhaltu, wśród których stwierdzono naśladownictwa klasycznych klamer norycko-panońskich (Cosack 1974, 49, tabl. 3:2, 3).

Zestawy do pasa, najbardziej zbliżone do używanych na terenie Noricum i Panonii, pochodzą z Kotliny Czeskiej⁸ z II okresu fazy B₁ (Motyková-Šneidrová 1965, 126n.), z Dolnej Austrii⁹ z fazy B₁IIb wg J.Tejralla

(1977, 326) oraz z południowo-zachodniej Słowacji¹⁰ z faz B_{1a} i B_{1b} wg T.Kolníka (1977, 147, 153, ryc.6). Poza tymi obszarami prawie pełny zestaw metalowych części norycko-panońskiego pasa zawierał grób a na cmentarzysku w Kleinzerbst w Anhalcie, datowany ogólnie na fazę B₁. Oprócz tak bogatych pasów na wymienionych obszarach kulturowych, jak również na Morawach i we wschodniej Słowacji występują także tylko pojedyncze okucia, związane z pasami norycko-panońskimi¹¹.

Należy podkreślić, że w niektórych zespołach z II okresu faz B₁ w Kotlinie Czeskiej wraz z klamrami współwystępują tylko okucia nakładane na obwód pasa, składające się z 2 prostokątnych płytek z czólenkowatym zgrubieniem połączonych zawiaskami¹² (ryc.1:11). Garnitury takie nie są znane z prowincji rzymskich i stanowią lokalną formę powstałą w Kotlinie Czeskiej. Poza tym obszarem analogiczny garnitur odkryto również na Pomorzu Zachodnim w Lekowie; dostał się on na ten teren najprawdopodobniej wraz z czeską falą napływu importów, datowaną na fazę B_{1a} (Wołągiewicz 1970, 218). Prostokątne płytki połączone zawiaskami, będące pozostałościami opisanych powyżej pasów, a nie współwystępujące z klamrami, znane są nie tylko z Kotliny Czeskiej (np. Hrdly, grób; Nebovidy, grób), ale także ze Słowacji (np. Žlkovce, grób) obszaru kultury przeworskiej (np. Siemianice, znal. luźne) i znad środkowej Łaby (np. Gross Romstedt, gr. 1911:15 i 1911:87).

Współwystępowanie w jednym zespole grobowym klamer i sprzączek o wydłużonej ósemkowatej ramie¹³ wydaje się świadczyć, że towarzyszące im okucia tworzyły garnitury razem z klamrami norycko-panońskimi, mimo że znane są także wyraźnie mniej liczne zespoły, w których wraz ze sprzączką o mniej lub bardziej wydłużonej ósemkowatej ramie bez lub z haczykowatymi wyrostkami występują pojedyncze okucia typowe dla pasów norycko-panońskich¹⁴.

Podkreślić należy, że na terenie prowincji omawiane pasy szerokości 5–8 cm typowe były dla stroju kobiet. Natomiast na północ od Dunaju metalowe części tych pasów i zapinki pochodzenia norycko-panońskiego spotyka się także w pochówkach mężczyzn (Garbsch 1965, 128–132), co najwyraźniej zarysowuje się w Kotlinie Czeskiej. Natomiast na obszarze Słowacji występują one częściej w pochówkach kobiet. Na pozostałych terenach znane są z pochówków nie pozwalających na jednoznaczne określenie płci zmarłych. Wydaje się jednak,

¹⁰ Np. Abrahám, gr.2, 100; Kostolná pri Dunaji, gr.35.

¹¹ Np. Dobřichov-Piřhora, gr.2/1905, III; Křiřovany, gr.II; Velatice, gr.6; Zemplin, kurhan 6 gr.4.

¹² Dobřichov-Piřhora, gr.VI; Křiřín, gr. z 1906 r.; Praga-Bubeneř, gr. z 1948 r.

¹³ Np. Kostolná pri Dunaji, gr.35; Praga-Bubeneř, gr. z 1948 r.

¹⁴ Np. Bratislava-Devínska Nova Ves, gr.1; Dobřichov-Piřhora, gr.78, 116; Nymburk, gr. z 1904 r.; Radim, grób.,

⁷ ALMGREN 1913; MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964; GARBSCH 1965, s.79–100, 121–127.

⁸ Np. Dobřichov-Piřhora, gr.6, I; Mikovice, gr.A.

⁹ Np. Baumgarten a.d. March, grób.

że bardziej charakterystyczne były dla stroju kobiet.

W fazie B₁ w kulturze przeworskiej i w kręgu nadłabskim w stroju mężczyzn występowały sporadycznie pasy ze sprzączkami o ramie kolistej lub jednodzielnej półkolistej, zaopatrzone w jedno metalowe zakończenie¹⁵. Zbyt mała liczba zespołów nie pozwala jednak stwierdzić, czy preferowano określony typ okucia. Na bliższą uwagę natomiast zasługuje ozdobny garnitur ze sprzączką o jednodzielnej półkolistej ramie i z 5 okuciami końca pasa, odkryty w pochówku mężczyzny (gr.51) na cmentarzysku Sládkovičovo w południowo-zachodniej Słowacji. Na ten sam czas przypada garnitur z obszaru kultury przeworskiej z cmentarzyska w Naclawiu, stan.1, grób 1, z 4 takimi okuciami i z fragmentarycznie zachowaną sprzączką.

Pasy zapinane sprzączką i pasy z kilkoma metalowymi okuciami po raz pierwszy pojawiły się w stroju kobiet w fazie B₁, lecz używano je tylko sporadycznie i nie są potwierdzone we wszystkich kulturach. Znamy je z obszaru kultury wielbarskiej z cmentarzyska w Rządzu, gdzie odkryto pojedyncze pasy ze sprzączkami o ramie kolistej, z jednym okuciem końca pasa o profilowanym trzonku (gr.50/1888) lub ze sprzączkami o jednodzielnej półkolistej ramie i z okuciami nakładanymi na obwód pasa (gr.636/1888). Stosowanie w tym czasie okuć końca pasa o profilowanym trzonku potwierdza także wyposażenie grobu XIII na cmentarzysku w Maciejewie, woj.Gdańsk, gdzie brak jednak sprzączki (Schindler 1940, 75, ryc.49:3). Bogaty zestaw metalowych okuć pasa odkryto w pochówku kobiety w południowo-zachodniej Słowacji, w grobie 36 w Sládkovičovie. Pas zapinany ozdobną sprzączką o ramie z haczykowatymi wyrostkami zaopatrzonej był w 2 okucia końca pasa, o profilowanym trzonku. Natomiast w kulturze przeworskiej i w kręgu nadłabskim pasy z metalowymi okuciami pojawiły się w stroju kobiet dopiero na przełomie fazy B₁ i B₂, np. 3 okucia wchodziły w skład wyposażenia grobu 59 w Domaradzicach i grobu 214 w Blievenstorf.

Do interesujących pasów datowanych na fazę B₁, odkrytych w pochówkach, których wyposażenie nie pozwala na określenie płci zmarłych, należą egzemplarze ze złączami pierścieniowymi o wysokich prostokątnych skuwkach (ryc.1:8), występujące nad dolną Łabą (np. Hamburg-Marmstorf, gr.225a; Pölitz, gr.7/1916). Składały się one ze sprzączki o ramie kolistej oraz 2 złącz, 2 pierścieni zawieszonych na skuwce, jednej prostokątnej płytki oraz jednego okucia końca pasa. Fragmentarycznie zachowany pas, należący zapewne do tego typu, odkryto także w Kutnej Hore-Sedlcu w grobie z 1887 r. na terenie Kotliny Czeskiej.

¹⁵ Kultura przeworska, np. Gledzianówek, gr.82/1934, zespół B (pozycja chronologiczna zespołu, w którym znajduje się zapinka A II, nie jest jasna); Nosocice, gr.80; Wymysłowo, gr.319. Krąg nadłabski, np. Prosit, gr.34.

U schyłku fazy B₁ i w starszym stadium fazy B₂ pojawiły się w bogato wyposażonych grobach sprzączki o krótkiej półkolistej dwudzielnej ramie, zakończonej haczykowatymi wyrostkami. Były one na tyle ozdobne, że pasów zapinanych nimi nie zaopatrywano już w inne metalowe okucia. Ten typ pasów występuje zwłaszcza w grobach książęcych typu Lubieszewo. Niekiedy jednak wraz z tymi sprzączkami współwystępują okucia końca pasa o profilowanym trzonku i przewleczeni. Garnitury takie odkryto na Morawach w miejscowości Žarošice (ryc.1:6) w pochówku z fazy B₁IIb wg J.Tejrala (1977, 326) oraz w Diersheim, Kr.Kehl nad Renem (Nierhaus 1966, 262–265, tabl.21:k–n).

W fazie B₂ na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum pojawił się cały szereg nowych typów metalowych części pasa. Dla tego czasu charakterystyczne jest stosowanie przy pasach sprzączek o jednodzielnej półkolistej ramie. Równoległe z nimi w kręgu nadłabskim, w Kotlinie Czeskiej, w kulturach wielbarskiej i zachodnio-bałtyjskiej pojawiły się zbliżone formą sprzączki z zagiętą do góry wewnętrzną krawędzią (tzw. *Krempenschnallen*). Następną dużą grupę sprzączek występujących w tym czasie reprezentują egzemplarze o ramie prostokątnej, jedno- lub dwudzielnej i różnie ukształtowanych kolcach oraz skuwkach. Znacznie rzadziej używano sprzączek o ramie kolistej, wśród których egzemplarze z kolcem przedłużonym w skuwkę potwierdzone są tylko na niektórych terenach. Faza B₂ charakteryzuje się nie tylko licznym występowaniem w stroju pasów z metalowymi zapięciami, ale również zwyczajem okuwania jego końców i obwodu. W tym czasie upowszechniły się w różnym nasileniu na poszczególnych obszarach kulturowych okucia końca pasa o płaskim w przekroju trzonku, rozmaicie zakończonym, oraz okucia nakładane na pas w postaci płytek, złącz pierścieniowych, kabłączków, przewleczeń i czółenek. Na ten czas przypada największa różnorodność metalowych garniturów, zarówno kobiecych, jak i męskich, na całym analizowanym terenie. Należy podkreślić, że zostały one wprowadzone do stroju kobiet na znacznie większą skalę, niż miało to miejsce w poprzednich okresach.

W fazie B₂ istniały wyraźne różnice w stroju kobiet i mężczyzn. Spośród pochówków mężczyzn najliczniejszą grupę stanowią zespoły zawierające jedynie zapięcia pasa zazwyczaj w postaci sprzączki o ramie prostokątnej.

Wśród garniturów używanych przez mężczyzn w fazie B₂ i początkowych stadiach okresu późnorzymskiego (C₁) najbardziej wyróżniającą się grupę stanowią garnitury składające się ze sprzączki o dwudzielnej prostokątnej ramie ze skuwką, łukowato wygiętego kabłączka oraz jednego okucia końca pasa. Koncentrują się one wyraźnie na obszarze zajęтым przez kulturę przeworską, występując rzadziej na innych terenach. Ze względu na zróżnicowanie form okuć końca pasa można wyróżnić

5 rodzajów garniturów, które w mniejszym lub większym stopniu były charakterystyczne dla poszczególnych obszarów kulturowych i odcinków chronologicznych. Garnitury zawierają następujące okucia końca pasa: 1 — o kształcie zbliżonym do prostokąta (ryc.2:1), 2 — o trzonku zakończonym tarczką (ryc.2:2), 3 — pierścieniem (ryc.2:3), 4 — miseczką (ryc.2:4), 5 — pierścieniem z występem (ryc.2:5). Szerokość pasów, przy których stosowano wymienione garnitury, przeważnie wynosiła 3–4 cm.

Na obszarze kultury przeworskiej garnitury składające się ze sprzączki o dwudzielnej prostokątnej ramie oraz okucia końca pasa zbliżonego do prostokąta potwierdzone są od rozwiniętej fazy B₂ po fazę C_{1a} włącznie¹⁶. Najpóźniejszy zespół zawierający podobny garnitur, składający się ze sprzączki o jednodzielnej prostokątnej ramie i 2 okuciu końca pasa, z których jedno zbliżone jest do prostokąta, odkryto w grobie II w Lachmirowicach (ryc.2:11). W skład inwentarza wspomnianego grobu wchodziły m.in. 2 ostrogi grupy VII. Garnitury zawierające okucia końca pasa zakończone tarczką¹⁷, pierścieniem¹⁸ lub miseczką¹⁹ właściwie nie były stosowane później niż faza B₂/C₁. Jedynie zespół z Brodna, z okuciem końca pasa z tarczką i z rzadką odmianą sprzączki o jednodzielnej prostokątnej ramie z wysuniętymi na zewnątrz narożnikami, należy zaliczyć do młodszych zespołów datowanych na fazę C_{1a}. Natomiast dla tej fazy najbardziej charakterystyczne były garnitury z okuciem końca pasa o trzonku zakończonym pierścieniem z występem²⁰.

Jak już wspomniano, na innych obszarach kulturowych omawiane garnitury występują rzadziej. Na terenie kultury zachodniobałtyjskiej potwierdzony jest tylko pierwszy z nich. Znany jest on z zespołów fazy B₂, w których występują m.in. masywne sprzączki o ramie prostokątnej z podwójnym kolcem²¹. Na obszarze kultury luboszyckiej garnitury te używane były dopiero we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego, mimo że sprzączki o ramie prostokątnej występują na tym terenie²² już u schyłku fazy B₂. Zwraca uwagę fakt, że w grobie 1 w Kranichau zestaw metalowych części pasa (najprawdopodobniej z metalowym zakończeniem zbliżonym do prostokąta) współwystępował z uzbrojeniem nawiązującym do horyzontu 2 i 2a grobów z bronią (Godłowski 1970a, 29n.). W skład okuciu pasa z tego grobu wchodziła także zawieszka, do której przymocowane

było krzesiwo i kolec do hubki. Przedmioty te przytwierdzone były również do brzegu pasa odkrytego w grobie 1 w Krossen. Na wczesną fazę okresu późnorzymskiego przypada też garnitur z Grabic, z omawianym typem sprzączki i okuciem końca pasa z miseczką.

W Kotlinie Czeskiej garnitury do pasa ze sprzączkami o prostokątnej dwudzielnej ramie pochodzą głównie z wczesnej fazy okresu późnorzymskiego. Ze wspomnianymi sprzączkami współwystępują okucia końca pasa z tarczką lub pierścieniem z występem. Garnitury z pierwszym wymienionym typem okucia znaleziono na cmentarzysku w miejscowości Lužec, w grobach 80 i 88, w młodszym horyzoncie cmentarzyska, datowanym na fazę C₁ (Kytlicová 1970, 334, 367, ryc.46). Garnitury z okuciami końca pasa z pierścieniem z występem znane z II fazy cmentarzyska w Pňov (gr.12,53) datowane są także na fazę C₁. Do pasów zaopatrzonych w ten typ garniturów zarówno w Kotlinie Czeskiej, jak i na obszarze kultury przeworskiej przytwierdzano często kabłączki lub zawieszki z przymocowanymi do nich krzesiwami lub kolcami do hubek²³ (ryc.3:4). Wcześniej niż faza C₁ metalowe zestawy do pasów w Kotlinie Czeskiej potwierdzone są tylko przez pojedyncze garnitury zawierające np. okucie końca pasa z miseczką (Dobřichov-Pičhora, gr.7/1902).

W stroju mężczyzn na terenie kultury wielbarskiej znane są tylko pojedyncze pasy z garniturami z omawianym typem sprzączki oraz z metalowym okuciem zbliżonym do prostokąta (Pruszcz Gdański, stan.10) lub zakończonym pierścieniem (Gronowo, kurhan 3, gr.2). Pierwszy z wymienionych pasów należy datować na rozwiniętą fazę B₂, drugi już na fazę C₁.

W kręgu nadłabskim wśród wymienionych garniturów ze sprzączkami o dwudzielnej prostokątnej ramie spotyka się egzemplarze zawierające okucia końca pasa zbliżone do prostokąta²⁴ oraz o trzonku zakończonym miseczką²⁵. Nie występują one później niż faza B₂/C₁. Nie można jednak z całą pewnością stwierdzić, że wszystkie pochodzą z pochówków mężczyzn. Z wczesnej fazy okresu późnorzymskiego z południowej części Szlezkwii-Holsztynu znany jest pojedynczy garnitur ze wspomnianym typem sprzączki i okuciem końca pasa z pierścieniem (Hamfelde, gr.665).

Należy podkreślić, że w kręgu nadłabskim w rozwiniętej fazie B₂, a także w fazie C_{1a}, stosunkowo częsty był zwyczaj używania pasów ze sprzączkami o dwudzielnej prostokątnej ramie bez skuwki, przy których stosowano tego samego typu metalowe zakończenia, jak przy pasach zapinanych sprzączką o dwudzielnej prostokątnej ramie ze skuwką²⁶. Zwraca uwagę współwystępowanie

¹⁶ Np. Chorula, gr.30; Komorówko, gr.10; Lachmirowice, gr.XI; Leźnica Wielka, gr.7; Zakrzów, stan.3, gr.27.

¹⁷ Np. Chorula, gr.103, 155; Zakrzów, stan.3, gr.18.

¹⁸ Np. Chorula, gr.28; Wymysłowo, gr.176.

¹⁹ Np. Domanowice, gr.1; Chorula, gr.51; Wymysłowo, gr.203 (z 2 okuciami końca pasa).

²⁰ Np. Czarnocin, stan.1, gr.8; Dziedzice, gr.2; Opatów, gr.879; Zaspy, gr.I.

²¹ Np. Mojtyny, gr.28, 58, 61.

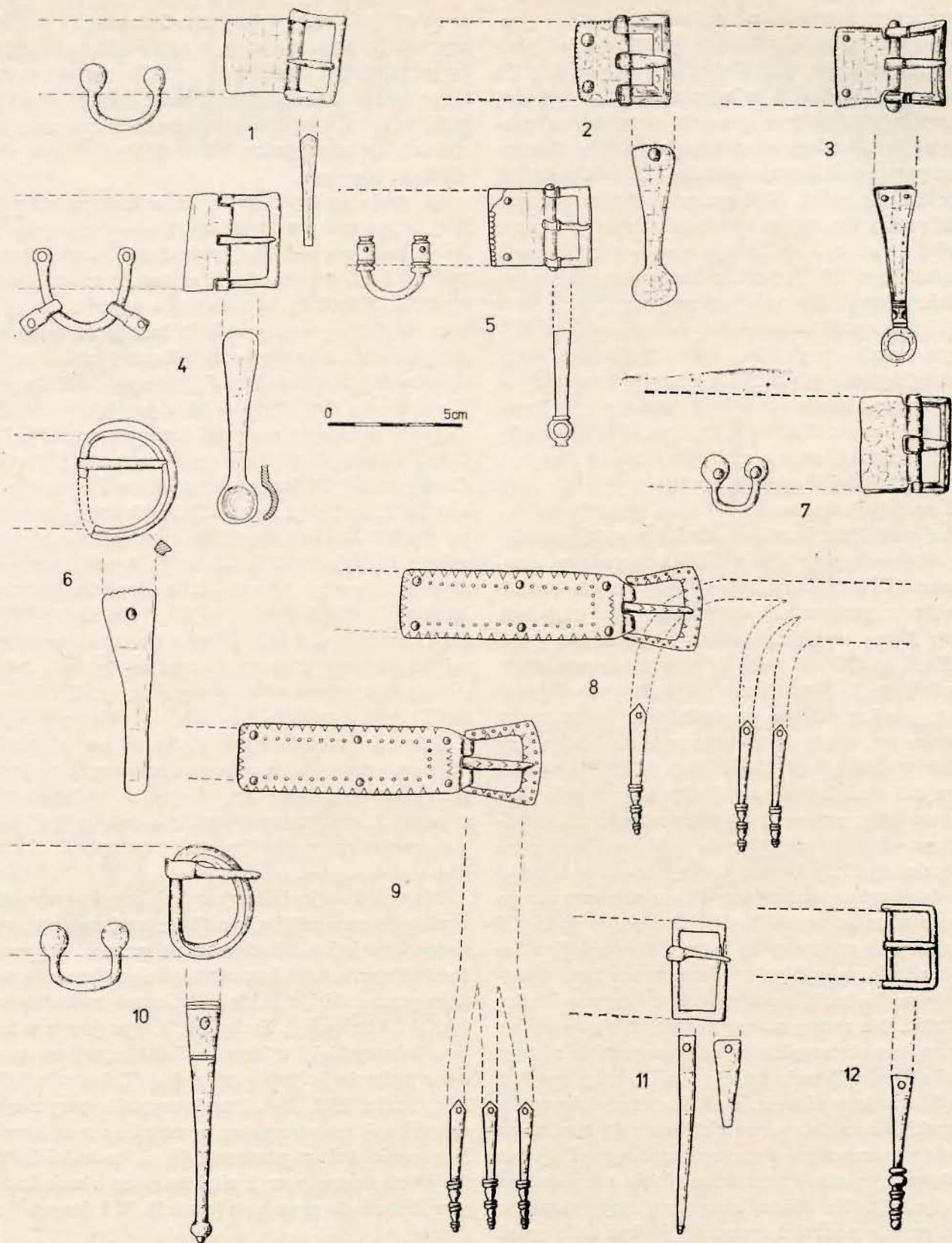
²² Np. Kranichau, gr.1; Krossen, gr.1/1850; Schmorkau, grób.

²³ Np. Czarnocin, stan.1, gr.8; Dziedzice, gr.2; Pňov, gr.12,

²⁴ Np. Kemnitz, gr.319, 373, 818b — obok urny, 851.

²⁵ Np. Fohrde, gr.251; Kemnitz, gr.236; Lindau/Sorge, gr.100.

²⁶ Np. Fohrde, gr.128, 129; Kemnitz, gr.158, 335.

Ryc. 2. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Komorówko, gr.10; 2,7 — Chorula, gr.155(2), gr.92(7); 3 — Wymysłowo, gr.176; 4 — Lindau/Sorge, gr.100; 5 — Opatów, gr.879; 6 — Leźnica Wielka, gr.3; 8,9 — Lünow, grób; 10 — Nowa Wieś Wroclawska, gr.122; 11 — Lachmirowice, gr.II; 12 — Kemnitz, gr.745

nie tych sprzączek razem z okuciami końca pasa o profilowanym trzonku (np. Kemnitz, gr.745, ryc.2:12) lub zakończonym kulką (np. Hohenferchesar, gr.385). Ze starszego stadium fazy B₂ w kręgu nadłabskim pochodzą także pojedyncze pasy ze sprzączką o dwudzielnej prostokątnej ramie z długą prostokątną skuwką i z okuciem końca pasa o profilowanym trzonku (Klein Schwechten, grób; Lünow, grób). Najbogatszy zestaw metalowych części pasa z tym typem sprzączki odkryto w Lünow. Składał się on z 3 okuć końca pasa o profilowanych trzonkach (ryc. 2:8, 9), płytki nakładanej na pas, 2 złącz pierścieniowatych i okucia rurkowatego. Należy podkreślić, że zwyczaj łączenia okuć końca pasa o profilowanym trzonku w garnitury ze sprzączkami o ramie prostokątnej bez względu na ich szczegóły konstrukcyjne różni krąg nadłabski od innych kultur rozwijających się w tym czasie. Poza tym terenem podobne współwystępowanie stwierdzono także na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej (Ługowoje, gr.21).

Z omawianymi pasami zapinanymi sprzączką o dwudzielnej prostokątnej ramie ze skuwką pozostają w związku nieliczne egzemplarze z kilkoma metalowymi zakończeniami i okuciami nakładanymi na ich obwód. W kulturze przeworskiej stwierdzono je w zespołach z fazy B₂ na cmentarzyskach w Kryspinowie, gr.10, i w Kotli, gr.XXV. W skład odkrytych tam garniturów wchodziły po 3 okucia końca pasa (ryc.3:3). Równie bogaty garnitur odkryto na nadłabskim cmentarzysku w Neuendorf, w grobie 1, datowanym na koniec fazy B₂ lub początek fazy C₁ (Geisler 1971, 74). Składał się on z 3 okuć końca pasa, kabłączka i przewlecčki. Do pasa przymocowane były także szczypczyki, krzesiwo i prawdopodobnie kolec do hubki zawieszony na kabłączku (ryc.3:2). Bogate zestawy metalowych części pasa datowane na wczesną fazę okresu późnorzymskiego odkryto także na terenie Kotliny Czeskiej, w grobie 76 w Lužec, i na cmentarzysku kultury luboszyckiej w Sadzarzewicach, w grobie 24. W zestawach tych występowały po 2 okucia końca pasa oraz krzesiwo i kolec do hubki. Na uwagę zasługuje również, datowany na wczesną fazę okresu późnorzymskiego, garnitur z kręgu nadłabskiego, z Zauschwitz, z grobu 14, który zawierał szczątki dziecka w wieku Infans I. Wraz z rzadkim typem sprzączki o dwudzielnej ramie zbliżonej do trapezu, ze skuwką z tarczowatymi występami współwystąpiło jedno metalowe zakończenie oraz liczne okucia nakładane na pas (ryc.3:1). Na bliższą uwagę zasługują metalowe części pasa w postaci 3 sprzączek, 9 okuć końca pasa i licznych okuć nakładanych na pas, odkryte w grobie 366 w Hamfelde, o wyposażeniu nawiązującym do I horyzontu grobów z bronią w kulturze przeworskiej (Godłowski 1974b, 384). Zdaniem H.Bantelmanna (1971, 33) mamy tu do czynienia z co najmniej dwoma pasami, które nie musiały być równocześnie noszone. Wydaje się, że jeden z nich mógł być zaopatrzony w 7 okuć pasa,

na co wskazują cechy stylistyczne. O stosowaniu w stroju mężczyzn w kręgu nadłabskim pasów z kilkoma metalowymi zakończeniami świadczą np. inwentarze z cmentarzysk w Hamfelde, gr.120; Kemnitz, gr.121, i Wahlitz, gr.88, w których odkryto po 3 okucia końca pasa, jak również inwentarz grobu 329 w Hohenferchesar z 4 okuciami tego typu.

W stroju mężczyzn, zwłaszcza w kulturze przeworskiej, stosowano poza tym stosunkowo często pasy ze sprzączkami o dwudzielnej prostokątnej ramie, zaopatrzone jedynie w same okucia nakładane na ich obwód (ryc.2:7). W fazie B₂, w zespołach o wyposażeniu typowym dla I horyzontu grobów z bronią, pojawiają się sprzączki wraz z kabłączkami²⁷. Zestawy takie spotyka się również w zespołach fazy C₁, z horyzontu 2 i 2a grobów z bronią, dla których — jak się wydaje — bardziej charakterystyczne są zawieszki oraz przewlecčki²⁸. Podobnie datowane garnitury znane są także z Kotliny Czeskiej z II i III fazy cmentarzyska w Pňovie, z grobów 4 i 66, i z Pečky, z grobu 2/1961, którego chronologia synchronizowana jest z II fazą wymienionej powyżej nekropolii (Rybová 1970, 25, 34, 53). Analogiczne pasy używane były w tym samym okresie również w kulturach luboszyckiej (Sadzarszewice, gr.21) i wielbarskiej (Poznań-Komandoria, gr.VII). W młodszym stadium wczesnej fazy okresu późnorzymskiego występowały także w kulturach przeworskiej (Spicymierz, gr. 27) i wielbarskiej (Pruszcz Gdański, stan. 6) pojedyncze pasy z kilkoma prostokątnymi płytkami na obwodzie. Na uwagę zasługuje datowany na młodszą fazę okresu późnorzymskiego garnitur odkryty w Heiligenhafen, w grobie 5, zawierający sprzączkę o dwudzielnej lekko trapezowatej ramie oraz 7 prostokątnych płytek okuwających obwód pasa.

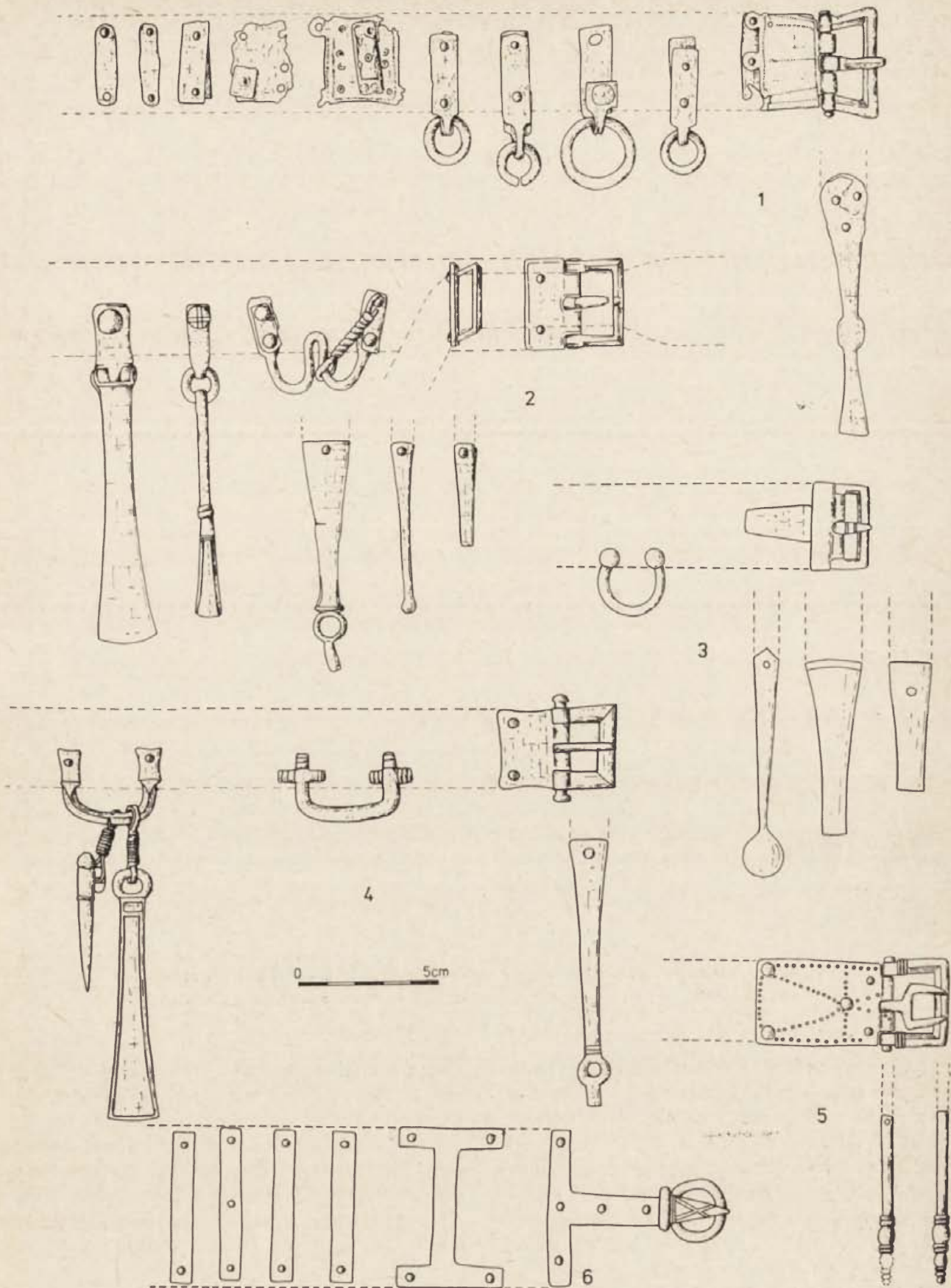
Na tym tle wyraźnie wyodrębniającą się grupę stanowią pasy szerokości około 10 cm, zapinane masywną sprzączką o jedno- lub dwudzielnej prostokątnej ramie z podwójnym kolcem, koncentrujące się zwłaszcza w kulturze przeworskiej, a także w kulturach zachodniobałtyjskiej i luboszyckiej. Znaleziska te, występujące w kulturze luboszyckiej i w kręgu nadłabskim, uznane są za wyraz wpływów kultury przeworskiej (Dąbrowska 1970, 291; Geisler 1975, 194). Prawie wszystkie pasy z tymi sprzączkami zaopatrzone są w metalowe zakończenie. Na terenie kultur przeworskiej²⁹ i zachodniobałtyjskiej³⁰ stosowano wraz z nimi masywne okucia końca pasa zbliżone do prostokąta (ryc.4:1). W kulturach tych

²⁷ Np. Chorula, gr.44, 92, 100; Młodzikowo, gr.106; Zubrza, grób.

²⁸ Np. Chorula, gr.7, 93, 151, 182; Młodzikowo, gr.66.

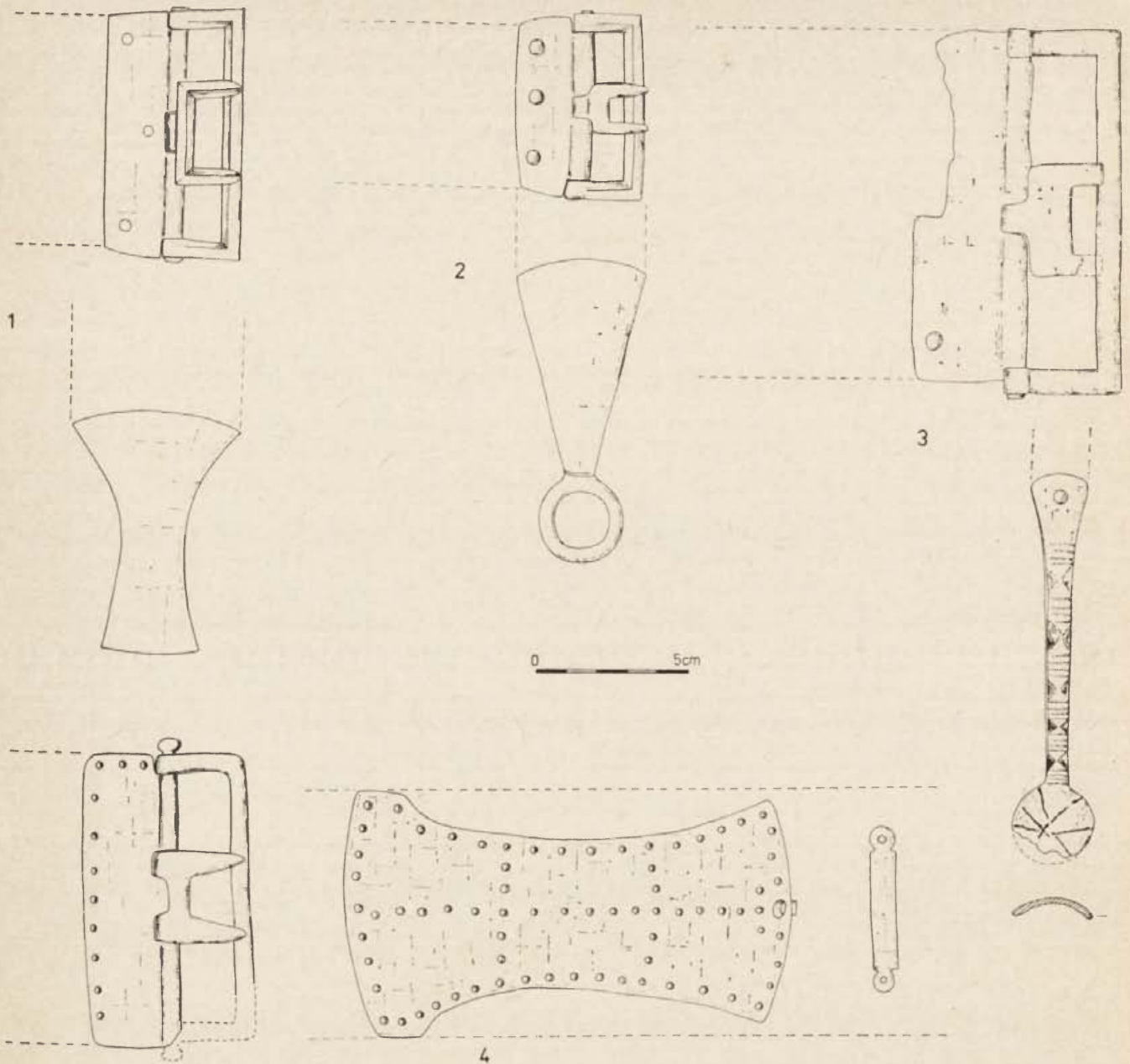
²⁹ Np. Kopki, gr.23; Korczew, grób; Krasusze-Gołowierzchy, grób; Kutno, stan.2, gr.4; Lachmirowice, gr.IX; Łajski, znal. luźne.

³⁰ Np. Bartlikowo, gr.20; Mojtyny, gr.17, 58, 60; Osowa, kurhan 114.

Ryc. 3. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Zauschwitz, gr.14; 2 — Neuendorf, gr.1; 3 — Kryspinów, gr.10; 4 — Dziedzice, gr.2; 5 — Kemnitz, gr.356; 6 — Pruszcz Gdański, stan 10, gr.127

Ryc. 4. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Krasusze-Gołowierzchy, grób; 2 — Młodzikowo, gr.35; 3 — Szurpily, kurhan 15 grób A3; 4 — Spicymierz, gr.200

występują one przede wszystkim w rozwiniętym stadium fazy B₂, w zespołach wyznaczających 1a horyzont grobów z bronią (Godłowski 1970a, 12). Nieco późniejszą chronologią odznaczają się 2 pasy, jeden z kultury przeworskiej z grobu IX w Lachmirowicach, drugi z kultury zachodniobałtyjskiej z kurhanu 114 w Osowej. Pierwszy z nich, przypadający na starsze stadium wczesnej fazy okresu późnorzymskiego, wystąpił w zespole nawiązującym do horyzontu 2 grobów z bronią, drugi znaleziono w południowym skupieniu kurhanów, datowanych na wczesną fazę okresu późnorzymskiego (Godłowski 1974a, 13, 53). W szerszym nieco zasięgu występowały pasy z tego typu sprzączką i z masywnym okuciem zakoń-

czonym pierścieniem (ryc.4:2). Najczęściej spotykane są one na terenie kultur przeworskiej³¹ i luboszyckiej³², a przez pojedyncze egzemplarze potwierdzone są w kręgu nadłabskim (Zauschwitz, gr. 42) i w kulturze zachodniobałtyjskiej (Babięta, gr. 58, Bartlikowo, gr.41). Na podstawie chronologii inwentarzy z terenu kultury przeworskiej można sądzić, że najczęściej stosowano je u schyłku fazy B₂. Sporadycznie używano je także później, na co

³¹ Np. Brzeźce, stan.1, znal. luźne; Chłopice, grób; Chmielów Piaskowy, gr.20; Czacz, znal. luźne; Dobrostany, znal. luźne; Młodzikowo, gr.35.

³² Np. Biecz, gr.8; Sadzarzewice, gr.38; Zwethau, gr.7.

wskazuje wyposażenie grobu 35 na cmentarzysku kultury przeworskiej w Młodzikowie, zawierające m.in. imacz o słabo wyodrębnionych płytkach, oraz wyposażenie grobu 42 z nadłabskiego cmentarzyska w Zauschwitz, datowanego zapinką A VII serii I na wczesną fazę okresu późnorzymskiego. Do odosobnionych zestawów stosowanych przy omawianych pasach należy zaliczyć garnitur z masywnym okuciem końca pasa z miseczką, odkryty na zachodniobałtyjskim cmentarzysku w Szurpiłach, w kurhanie 15 w grobie A3 (ryc.4:3).

Zwraca uwagę fakt, że jedynie na cmentarzyskach kultury przeworskiej w Pięczkowie, gr. II, i w Spicymierzu, gr. 200, odkryto wraz z omawianymi sprzączkami masywne, nakładane na pas płytki, w ogólnym kształcie zbliżone do prostokąta o wydłużonych bokach lekko wgiętych do środka (ryc.4:4). Pasy te, przypadające na schyłek fazy B₂, na analizowanym terenie reprezentują egzemplarze odosobnione. Zwyczaj umieszczania na pasie jednej dużej płytki, zapewne po przeciwnej stronie sprzączki, nawiązuje do rzymskiej tradycji okuwania wojskowych pasów masywnymi prostokątnymi płytkami (Raddatz 1957, 77–81).

Interesująco przedstawiają się zestawy metalowych części pasa odkrytych m.in. w Chmielowie Piaskowym, gr. 20, Krasuszech-Gołowierzach, grób, Mojtynach, gr. 58, a także w Bieczu, gr. 8. W zespołach tych oprócz garniturów z masywnymi sprzączkami o ramie prostokątnej z podwójnym kolcem znajdują się dodatkowe zestawy, składające się z mniejszej sprzączki o dwudzielnej prostokątnej ramie oraz odpowiadającego jej niewielkiego okucia końca pasa, zbliżonego do prostokąta. Dowodzi to bezspornie, że używano dwóch pasów. Ponieważ prawie we wszystkich wymienionych zespołach występują miecze, jeden z pasów niewątpliwie był z nim związany. Szerokość zawieszek do miecza, znajdujących się w tych zespołach, odpowiada szerokości węższego pasa, zapinanego mniejszą sprzączką zaopatrzonego w metalowe zakończenie, dlatego wydaje się, że miecz noszono na pasie typu *balteus* — przechodzącym przez ramię.

Pomimo że masywne sprzączki o prostokątnej ramie z podwójnym kolcem typowe były dla mężczyzn, są one potwierdzone także sporadycznie w stroju kobiet. Na terenie kultur przeworskiej i luboszyckiej garnitury ze sprzączkami o ramie prostokątnej z podwójnym kolcem spotykane w pochówkach kobiet nie odbiegają zestawem od znanych z pochówków mężczyzn³³. Natomiast na nadłabskim cmentarzysku w Kemnitz w grobie 356 odkryto garnitur wyróżniający się obecnością 2 okuć końca pasa o profilowanych trzonkach oraz sprzączki o znacznie mniejszych rozmiarach niż te, które występują w pochówkach mężczyzn (ryc.3:5).

³³ Np. Chmielów Piaskowy, gr.15; Sadzarzewice, gr.42; Zawyki, gr.1-1.

W fazie B₂ mężczyźni nosili pasy nie tylko zapinane sprzączką o ramie prostokątnej, ale także sprzączkami o ramie kolistej lub jednodzielnej półkolistej. Nie zaobserwowano jednak stałego współwystępowania z nimi określonego okucia końca pasa. Pasy te, reprezentowane zazwyczaj przez pojedyncze egzemplarze, najczęściej występują w kulturze przeworskiej³⁴ (ryc.2:10). Spotykane są również w południowej części Szlezewiku-Holstynu (Hamfelde, gr. 325) oraz w kulturze wielbarskiej (Węsiory, kurhan 9 gr. II). Na obszarze kultury przeworskiej koncentrują się także pasy z wymienionymi ostatnio typami sprzączek, zaopatrywane jedynie w okucia nakładane na ich obwód, w postaci pojedynczych prostokątnych płytek lub kabłączków³⁵.

Na uwagę zasługują ponadto pojedyncze pasy stosowane w stroju mężczyzn, ze sprzączkami o jedno- lub dwudzielnej półkolistej ramie z wewnętrzną krawędzią zagiętą do góry, potwierdzone w kulturach przeworskiej (Leźnica Wielka, gr. 3; ryc.2:6), zachodniobałtyjskiej (Polesie, gr. 23) i w kręgu nadłabskim (Hamburg-Langembek, gr. +27). Należy jednak podkreślić, że sprzączki te, charakterystyczne dla stroju kobiet, koncentrują się wyraźnie w kręgu nadłabskim.

Wymienić także należy spotykane w pochówkach mężczyzn z fazy B₂ nieliczne pasy ze sprzączkami o półkolistej dwudzielnej, silnie spłaszczonej ramie, w przekroju prostokątnej, z okuciem końca pasa o profilowanym trzonku (Hamburg-Marmstorf, gr. 261) lub zbliżonym do prostokąta (Hamfelde, gr. 129), występujące jedynie w północnej części kręgu nadłabskiego.

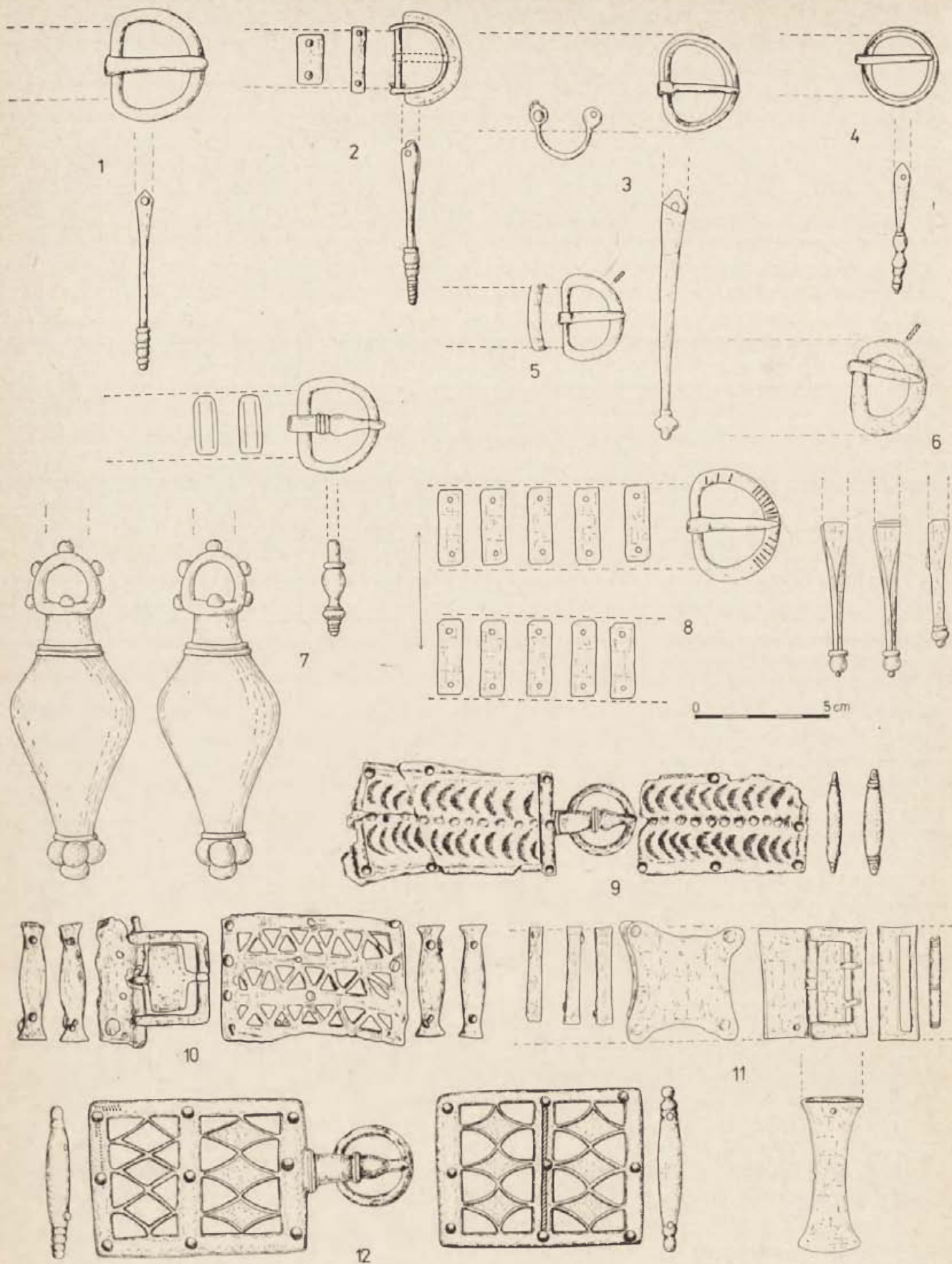
Interesujący garnitur odkryto na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Pruszczu Gdańskim, stan. 10, w grobie szkieletowym 127, zawierającym według antropologów szczątki mężczyzny³⁶. Składał się on ze sprzączki o kolistej ramie z kolcem przedłużonym w skuwkę oraz z 5 okuć nakładanych na pas. Jak zaobserwowano w trakcie eksploracji grobu, płytka w kształcie litery H znajdowała się za sprzączką, a 4 pozostałe prostokątne rozmieszczone były na pasie równolegle do siebie (ryc.3:6). Pas z podobnym typem sprzączki i z bliżej nie znanymi okuciami nakładanymi na jego obwód znany jest już z fazy B₁ z cmentarzyska w Rządzu, gr. 494/1888.

W fazie B₂ i B₂/C na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum kobiety preferowały noszenie pasów ze sprzączkami o półkolistej jednodzielnej ramie. Proste pasy tak zapinane bez dodatkowych okuć dominowały wówczas. Należy podkreślić, że w stroju kobiecym w przeciwieństwie do męskiego znacznie rzadziej stosowano pasy z metalowymi garniturami. Koncentrują się one

³⁴ Np. Młodzikowo, gr.152; Nowa Wieś Wrocławska, gr.122; Pysząca, stan.3, gr.1; Zadowice, gr.51.

³⁵ Np. Młodzikowo, gr.22, 100, 188; Nosocice, gr.51; Wymysłowo, gr.183, 211; Zadowice, gr.642.

³⁶ Informacja M.Pietrzaka.

Ryc. 5. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Hornbek, gr.311; 2 — Fohrde, gr.198; 3 — Nowa Cerekwia, stan.12, gr.1; 4 — Gledzianówek, gr.15/1935; 5 — Gronowo, kurhan 22 gr.4; 6 — Wymysłowo, gr.80; 7 — Pruszcz Gdański, stan. cukrownia, gr.45; 8 — Kietrz, gr.484; 9 — Jarosławskoje, stan.IV, gr.20; 10 — Gracziowka, znal. luźne; 11 — Nikutowo, znal. luźne; 12 — Kowrowo, gr.28

zwłaszcza na obszarze kręgu nadłabskiego i w kulturze wielbarskiej. W fazie B₂ w wystroju pasów kobiecych zaznaczyły się wyraźniejsze odrębności w stosunku do poszczególnych kultur, niż miało to miejsce przy pasach noszonych przez mężczyzn. Szczególnie wyraźnie rysuje się to zjawisko w kulturze wielbarskiej, kręgu nadłabskim i w grupie sambijskiej kultury zachodnio-bałtyjskiej.

W kręgu nadłabskim wraz z południową częścią Szlezwiku-Holsztynu i na terenie Pomorza Zaodrzańskiego istniała wyraźna tendencja do zaopatrywania pasów spinanych sprzączką o ramie półkolistej w jedno lub 2 okucia o silnie profilowanym trzonku (ryc.5:1)³⁷ albo w 2 wąskie okucia zbliżone do prostokąta³⁸. Jednakże najbardziej typowe dla stroju kobiet na tym terenie były pasy ze sprzączkami o jedno-, a zwłaszcza dwudzielnej półkolistej ramie z wewnętrzną krawędzią zagiętą do góry, z jednym, rzadziej z dwoma okuciami o profilowanym trzonku (ryc.5:2)³⁹. Natomiast do odosobnionych znalezisk należy zaliczyć pas z 3 metalowymi zakończeniami z grobu 248 w Blievenstorf. W tym czasie w kulturze wielbarskiej w stroju kobiet występowały pasy o podobnym wystroju⁴⁰. Wyjątkiem jest tu pas odkryty w Gronowie, w kurhanie 16, ze sprzączką o jednodzielnej półkolistej ramie oraz z jednym płaskim szerokim okuciem, zbliżonym do prostokąta. Na obu wymienionych obszarach kulturowych kobiety nosiły pasy ze sprzączkami o jednodzielnej półkolistej silnie spłaszczonej, prostokątnej w przekroju ramie, które bardzo rzadko zaopatrywano w dodatkowe okucia. W kulturze wielbarskiej sprzączki te współwystępują głównie z pojedynczymi prostokątnymi płytkami nakładanymi na pas, które zapewne spełniały rolę skuwek⁴¹. Na bliższą uwagę zasługuje odosobniony garnitur odkryty na cmentarzysku w Gronowie, w kurhanie 22 w grobie 4, datowanym na fazę B₂/C₁. Zawierał on okucie płytkowate w kształcie litery C, które nie było przynitowane do pasa, ale obejmowało go klamrowato (ryc.5:5). Natomiast garnitur ze wspomnianym typem sprzączki i z jed-

nym okuciem końca pasa o profilowanym trzonku potwierdzone są w kręgu nadłabskim⁴². Podobny zestaw do pasa znany także z pojedynczego znaleziska z obszaru kultury przeworskiej. Mianowicie na cmentarzysku w Wymysłowie w grobie 80, którego wyposażenie nie pozwala na określenie płci zmarłego, wraz ze sprzączką wymienionego typu odkryto 3 okucia końca pasa o trzonkach zwieńczonych kulką z występem (ryc.5:6).

W fazie B₂ w kulturze przeworskiej w przeciwieństwie do opisanych kultur występowały tylko pojedyncze pasy ze sprzączką o półkolistej ramie i z jednym okuciem o trzonku silnie profilowanym (np. Bodzanowo, gr.12), o trzonku zakończonym kulką z niewielkim występem (np. Nowa Cerekwia, stan.12, gr.1, ryc.5:3) czy z kulką z żeberkowanym występem (np. Starachowice, gr.VI). Na obszarze omawianej kultury pasów kobiecych zaopatrzonych w więcej niż jedno okucie używano tylko sporadycznie (np. Bartki, gr. 74).

Charakterystyczne dla stroju kobiet w fazie B₂ pasy ze sprzączkami o ramie jednodzielnej półkolistej lub ramie półkolistej z wewnętrzną krawędzią zagiętą do góry oraz z metalowym zakończeniem zaopatrywano niekiedy w dodatkowe prostokątne płytki, umieszczane na obwodzie pasa. Miało to miejsce m.in. w kulturach wielbarskiej (np. Odry, kurhan 4, gr.1) i przeworskiej (np. Starachowice, gr.VI) oraz w kręgu nadłabskim (np. Lindau/Sorge, gr.430).

Do opisanych znalezisk nawiązują charakterystyczne dla kultury wielbarskiej pasy kobiece, przy których stosowano oprócz sprzączki o półkolistej jednodzielnej ramie jedno lub 2 okucia o profilowanym trzonku oraz kilka prostokątnych płytek nakładanych na obwód, a przede wszystkim złącza pierścieniowate (np. Lubowidz⁴³, Odry, kurhan 9, Słopanowo, gr.43, Węsiory, gr.11,43). Typowym przykładem jest pas z kurhanu 9 w Odrach, składający się ze sprzączki, metalowego zakończenia, 9 prostokątnych płytek i 2 złącz pierścieniowatych z okuciami rurkowatymi, tkwiącymi między skuwką a pierścieniem wyznaczających szerokość rzemienia (ryc.6). Pasy te oczywiście nie były wykonane z jednego kawałka skóry ani nie były jednakowej szerokości. Związały się w miejscu przymocowania okuc pierścieniowatych i metalowego zakończenia, a wąskie prostokątne płytki mogły być osadzone na nich podłużnie jak i poprzecznie (J.Kostrzewski 1928, 20, ryc.5). Te ozdobne pasy występują w zespołach nawiązujących do 1 i 2 grupy grobów wyróżnionych na cmentarzysku w Odrach, a więc w fazie B₂ i B₂/C₁ (Godłowski 1974a, 19n., 24n.).

Nieliczne pasy z tego typu złączami pierścieniowatymi i ze sprzączkami o jednodzielnej półkolistej ramie, znalezione z cmentarzysk kultury przeworskiej w Witaszewicach,

³⁷ Pasy z jednym metalowym zakończeniem, np. Fohrde, gr.112; Gustow, gr.2/1964; Hornbek, gr.311; Kemnitz, gr.431, 599; Rachow, gr.45; Varbelvitz, gr.9. Pasy z 2 metalowymi zakończeniami, np. Hohenferchesar, gr.318, 332; Kemnitz, gr.321.

³⁸ Np. Hohenferchesar, gr.353; Kemnitz, gr.553.

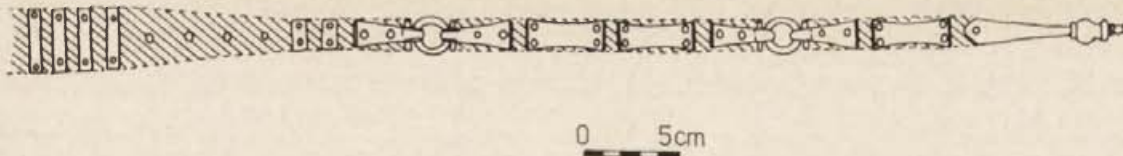
³⁹ Pasy z jednym metalowym zakończeniem, np. Fohrde, gr.12, 198; Hornbek, gr.867; Jamel, gr.61; Kemnitz, gr.694; Lindau/Sorge, gr.430; Neubrandenburg, gr.44; Nitzahn, gr.28. Pasy z 2 metalowymi zakończeniami, np. Hamburg-Fuhlsbüttel, gr.14:98:46; Kemnitz, gr.160, 709.

⁴⁰ Pasy z jednym metalowym zakończeniem, np. Cieple, gr.VIII/1897; Odry, kurhan 4 gr.1. Pasy z 2 metalowymi zakończeniami, np. Węsiory, gr.5, kurhan 17. Pasy ze sprzączkami o półkolistej ramie z wewnętrzną krawędzią zagiętą do góry, np. Lubowidz; Pruszcz Gdański, stan.10.

⁴¹ Np. Charnowo, gr.13; Gostkowo-Folsung, gr.IX, XVI; Pruszcz Gdański, stan.10.

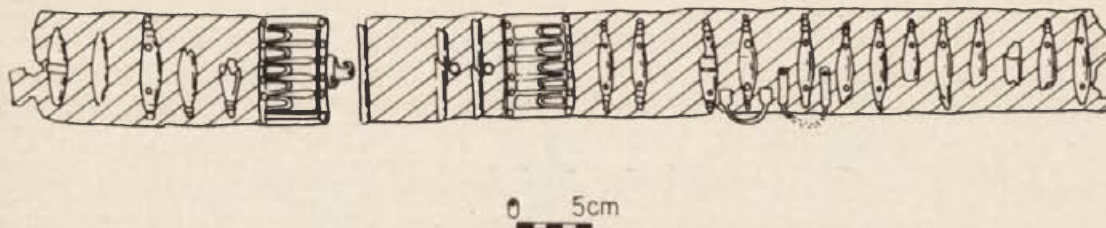
⁴² Np. Hornbek, gr.663; Hohenferchesar, gr.282, 378.

⁴³ Informacja R.Wołągiewicza.

Ryc. 6. Zrekonstruowany pas z metalowymi częściami z kurhanu 9 w Odrach.

Rekonstruierter Gürtel mit Metallteilen aus dem Grabhügel 9 in Odry (nach J.Kostrzewski 1928)

Ryc. 7. Zrekonstruowany pas z metalowymi częściami z gr.F w Powarowce.

Rekonstruierter Gürtel mit Metallteilen aus Grab F in Powarowka (nach Gaerte 1929)

gr.106, i Piastowiu-Pajkach, gr.15, wykazują niewątpliwie wpływy kultury wielbarskiej. Silne oddziaływanie tej kultury, zwłaszcza na ozdoby i części stroju, zaobserwowano również na cmentarzysku w Kamieńczyku. W niektórych grobach odkryto 3, a nawet 6 okuć końca pasa (Dąbrowska, Pozarzycka-Urbańska 1978, 165, 170).

Na bliższą uwagę zasługuje datowany na starsze stadium fazy B₂ garnitur odkryty na obszarze kultury wielbarskiej w grobie szkieletowym 45, na cmentarzysku w Pruszczu Gdańskim, stan. cukrownia. Składał się on ze sprzączki o jednodelnej półkolistej ramie, fragmentu okucia końca pasa o profilowanym trzonku, 2 płytek prawdopodobnie nakładanych na pas oraz 2 dużych odwrotnie gruszkowatych wisiorków (ryc.5:7). Podczas eksploracji grobu zaobserwowano, że wisiorki leżały poniżej sprzączki, co dało podstawę do uznania ich za okucia końca pasa (La Baume 1926, 5, tabl.III; Müller 1956a, 100). Ze względu na swoją wielkość nie mogły być one przesunięte przez ramę sprzączki i albo były przymocowane do właściwego pasa na dodatkowych rzemieniach, albo mamy do czynienia z dwoma pasami, z których jeden zaopatrzony był w sprzączkę i w metalowe zakończenie, a końce drugiego zawiązanego na węzeł obciążały masywne wisiorki. Para odwrotnie gruszkowatych wisiorków oraz sprzączka zostały również odkryte w grobie ciepłopalnym 517/1888 w Rządzu. Opisane wisiorki stosowano przy pasach nie tylko na obszarze kultury wielbarskiej, ale także w kulturze zachodniobałtyjskiej. Dwa ich egzemplarze odkryto w grobie 6 w Kowrowie.

Odmienne od opisanych powyżej wyglądał wystrój pasa kobiecego używanego w kulturze luboszyckiej, mimo że zapinany był zazwyczaj również sprzączką

o jednodelnej półkolistej ramie. Pasy zaopatrzone w metalowe zakończenia pojawiły się dopiero w fazie B₂/C₁. W zespołach, które zapewne należy uznać za pochówki kobiet, wraz z wymienionym typem sprzączki współwystępują okucia o trzonku zakończonym miseczką (np. Lunow, gr.3; Sadzarzewice, gr.67) lub pierścieniem z występem (np. Langengrassau, gr.1).

Na terenie analizowanych kultur oprócz tych ozdobnych pasów z metalowym zakończeniem stosowano w stroju także znacznie prostsze, okute zazwyczaj jedną prostokątną płytką. Pochodzą one z obszaru kultury przeworskiej⁴⁴, kręgu nadłabskiego⁴⁵, Kotliny Czeskiej⁴⁶, kultury wielbarskiej⁴⁷ i luboszyckiej⁴⁸. Spośród tych pasów wyróżnia się egzemplarz z Kietrza, z grobu 484, zaopatrzony w 10 prostokątnych płytek, okuwających zapewne przednią jego część (ryc.5:8).

W fazie B₂ w kulturze przeworskiej i w kręgu nadłabskim występowały sporadycznie w stroju kobiet także pasy ze sprzączkami o ramie kolistej z jednym metalowym zakończeniem. We wszystkich znanych zespołach zawierających taki zestaw metalowe zakończenia reprezentują różne formy, np. o trzonku zakończonym profilowaniem (Gledzianówek, gr. 15/1935, ryc.5:4), tarczką (Lachmirowice, gr.XXXVI) lub o trzonku zbliżonym do prostokąta (Kemnitz, gr.332,542; Nosocice, gr.84). Powyższe garnitury, zwłaszcza z obszaru kultury przeworskiej, dowodzą, że nie istniała tu zasada łącze-

⁴⁴ Np. Chmielów Piaskowy, gr.16; Młodzikowo, gr.184; Wymysłowo, gr.178.

⁴⁵ Np. Hornbek, gr.849; Kemnitz, gr.352.

⁴⁶ Np. Třebusice, gr.XXVII/63.

⁴⁷ Np. Rządź, gr.245/1888; Węsiory, gr.46.

⁴⁸ Np. Luboszyce,

nia określonego okucia końca pasa ze sprzączką o ramie kolistej.

Na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w grupach mąrowskiej i węgorskiej, podobnie jak na innych obszarach kulturowych, potwierdzone jest występowanie w fazie B₂ pasów zaopatrzonych jedynie w sprzączkę o ramie kolistej lub półkolistej jednodzielnej, używanych zapewne przez kobiety. Natomiast w grupie sambijskiej zdecydowanie wyróżniają się kobiece pasy, szer. 6–10 cm, zapinane sprzączką o kolistej ramie z profilowanym kolcem i prostokątną skuwką, bogato zdobioną ornamentem ażurowym (ryc.5:12) lub kłamrą (ryc.7), okute prostokątną ażurową płytką i kilkunastoma czółenkami⁴⁹. Wśród nich na bliższą uwagę, ze względu na bogactwo wystroju, zasługuje pas z grobu F w Powarowce z 18 czółenkami, 2 kabłączkami i 3 okuciami rurkowatymi. Celem tych ostatnich było wzmacnianie rzemienia na jego końcach i w miejscu, gdzie znajdowały się otwory w skórze na wprowadzenie haczykowego zaczepu kłamry (ryc.7). Z omawianego obszaru znane są również mniej ozdobne egzemplarze okute tylko prostokątną ażurową płytką i kilkoma czółenkami⁵⁰. Do opisanych znalezisk nawiązuje także pas z grobu 20 w Jarosławskoje (ryc.5:9).

Liczba czółenek dowodzi, że zdobyły one pierwotnie nie tylko przednią część rzemienia, ale całą jego długość, np. 24 czółenka odkryte w grobie 39 w Tengen miały być rozmieszczone w równych dwucentymetrowych odstępach, co daje pierwotną długość rzemienia ok. 70 cm ok. 80 cm wraz z nie zachowanym zapięciem (Klebs 1877, 51–62). Czółenka stosowano także na pasach poza obszarem sambijskim (np. Bartlikowo, gr. 4, Mojtyń, gr. 56). Ostatni wymieniony zespół zawierał aż 36 żelaznych czółenek, które zapewne przynitowane były pierwotnie na całej długości pasa.

Przy opisanych pasach właściwie nie stosowano metalowych zakończeń, które bardzo sporadycznie występują także na pozostałych terenach kultury zachodniobałtyjskiej. Przy sporadyczności tych okuć w stroju kobiet z fazy B₂ w grupie sambijskiej zwraca uwagę występowanie ich przy pasach mężczyzn, i to w liczbie dwóch (np. Ługowoje, gr. 21, Polesie, gr. 23). Natomiast odosobnionym znaleziskiem jest zestaw z 3 okuciami końca pasa odkryty poza obszarem tej grupy w pochówku nieokreślonym (gr.260) w Bogaczewie-Kuli.

Osobnego omówienia wymaga zagadnienie genezy opisanych brązowych garniturów. Pełnego ich opracowania dokonał H.Jankuhn (1933, 167–226), wywodząc

je z terenu Noricum i Panonii. W czasach późnoaugustiańskich w tych dwóch prowincjach, jak już wspomniano, kobiety używały bogato okuwanych pasów zapinanych na kłamry (ryc.1:10). Zapięcia pasa stosowane na terenie Półwyspu Sambijskiego są miejscowym naśladownictwem klamer norycko-panońskich (Okulicz 1976, 191–198). Ornament ażurowy występujący na skuwkach sprzączek, klamer i towarzyszących im okuciach tylko w niewielkim stopniu powtarza wątki z klamer norycko-panońskich. Większość wątków uznać należy za miejscowe. Ponieważ na Półwyspie Sambijskim pasy zostały przejęte przez miejscową ludność ze wzorów I połowy I w. n.e., zdaniem J.Okulicza musiały być w użyciu na terenie sambijskim wcześniej, niż ich pierwsze egzemplarze trafiły do grobów wyposażonych w przedmioty fazy B₂. Fakt, że pas używany na terenie Noricum i Panonii nie przyjął się na żadnym innym obszarze, sugeruje bezpośrednie kontakty terenu sambijskiego z prowincjami naddunajskimi (Okulicz 1973, 381–385; 1976, 191–198).

W analizowanych kulturach w zespołach, których wyposażenie wskazuje na pochówki kobiet, pojawiają się również sprzączki o ramie prostokątnej. Jednakże, jak już zaznaczono, pasy zapinane nimi nie były charakterystyczne dla stroju kobiet. Zestaw metalowych okuć pasa, jaki przy nich stosowano, nie różni się od garniturów tego rodzaju używanych przez mężczyzn. W kręgu nadłabskim będą to podobnie jak w pochówkach mężczyzn pasy okute jedną prostokątną płytką (np. Hornbek, gr. 251 i 851) lub zaopatrzone w jedno okucie końca pasa o trzonku z miseczką (np. Fohrde, gr. 104), albo zbliżone do prostokąta (np. Kemnitz, gr. 292). Na terenie kultury wielbarskiej zwraca uwagę stosowanie w fazie B₂/C₁ w stroju kobiet pasów ze sprzączkami o ramie prostokątnej z metalowymi zakończeniami, o płaskim trzonku zbliżonym do prostokąta⁵¹ lub o trzonku zakończonym pierścieniem⁵², a nawet pierścieniem z występem⁵³, które upowszechnią się dopiero we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego. Zwyczaj łączenia okuć końca pasa o profilowanych trzonkach ze sprzączką o ramie prostokątnej, potwierdzony w grobach mężczyzn w kręgu nadłabskim, znany jest również z terenu kultury wielbarskiej z pochówków kobiet (np. Gostkowo-Folsung, gr.XVIII). Do odosobnionych wypadków należy zaliczyć zestaw z tym typem sprzączki i z 2 wspomnianymi okuciami, jaki odkryto w pochówku nieokreślonym na cmentarzysku w Rządzu (gr. 325/1888). Na terenie kultury przeworskiej niezwykle rzadko kobiety używały pasów ze sprzączką o ramie prostokątnej, a do zupełnie odosobnionych znalezisk należy zaliczyć egzemplarze z metalowym zakończeniem zbliżonym do prostokąta

⁴⁹ Pasy zapinane sprzączką, np. Jarosławskoje, stan.IV, gr.3; b.Keimkallen, grób; Kowrowo, gr.14a, 28, 30; Putiłowo, gr.15. Pasy zapinane kłamrą, np. Guriewsk, gr.13; Powarowka, gr.F; Wietrowo, stan.II, gr.1.

⁵⁰ Pasy zapinane sprzączką, np. Ługowoje, znal. luźne; Podubnoje, znal. luźne; Putiłowo, gr.1. Pasy zapinane kłamrą, np. Chrusztalnoje, gr. LII; b.Lehndorf, znal. luźne; Powarowka, znal. luźne.

⁵¹ Lešno, grób; Odry, kurhan 4 gr.2.

⁵² Np. Pruszcz Gdański, stan.10; Lubowidz.

⁵³ Np. Malbork-Wielbark, gr.714; Pruszcz Gdański, stan.10.

(np. Lachmirowice, gr.IV) lub zakończonym tarczką (np. Chorula, gr. 118). Pasy podobne do ostatnio wymienionych odkryto na Morawach w Velaticach (grób) i w Štibořicach, gr. 2, prawdopodobnie w pochówkach kobiet. Obecność tych okuć na Morawach oprócz innych elementów kulturowych (np. zapinek A V serii 8) zdaniem J.Tejręla (1971, 43-46, 72) jest wynikiem wpływów kultury przeworskiej.

Spośród garniturów do pasa odkrytych w pochówkach z fazy B₂, nie pozwalających na określenie płci zmarłego albo co do których nie dysponujemy danymi dotyczącymi towarzyszącego im inwentarza, na uwagę zasługują garnitury z cmentarzysk kultury zachodniobałtyjskiej w Nikutowie (ryc.5:11) i w Gracziowce (ryc.5:10), nie mające analogii na sąsiednich terenach. W ich skład wchodziły sprzączki o dwudzielnej prostokątnej ramie z tabliczkowato rozszerzoną nasadą kolca. Sprzączce z Nikutowa towarzyszyło okucie końca pasa zbliżone do prostokąta oraz okucia nakładane na pas, spośród których funkcja płytki z prostokątnym wycięciem i okucia rurkowatego trudna jest do określenia. Natomiast garnitur z Gracziowki, składający się z czótenek i ażurowej prostokątnej płytki, nawiązuje swoim wystrojem do kobiecych pasów z terenu Sambii. Interesująco przedstawia się także bogaty zestaw metalowych części pasa odkryty na nadłabskim cmentarzysku w Hohenferchesar, w grobie 325 z fazy B₂. Zapewne z brązową sprzączką o prostokątnej dwudzielnej ramie z zagiętą do góry wewnętrzną krawędzią należy łączyć 4 brązowe okucia końca pasa, kabłączek i przewleczkę, natomiast wydaje się, że żelazna sprzączka o dwudzielnej prostokątnej ramie, znajdująca się w tym zespole, nie należała do żadnego garnituru. Z kolei na terenie kultury przeworskiej w Przywozie, w kurhanie 1, datowanym na 1 ćwierćwiecze lub 1 połowę III w. (Godłowski 1970a, 102, ryc.20) odkryto aż 5 okuć końca pasa, którym nie towarzyszyła sprzączka.

Wczesna faza okresu późnorzymskiego, a właściwie jej starsze stadium, na terenie środkowoeuropejskie-

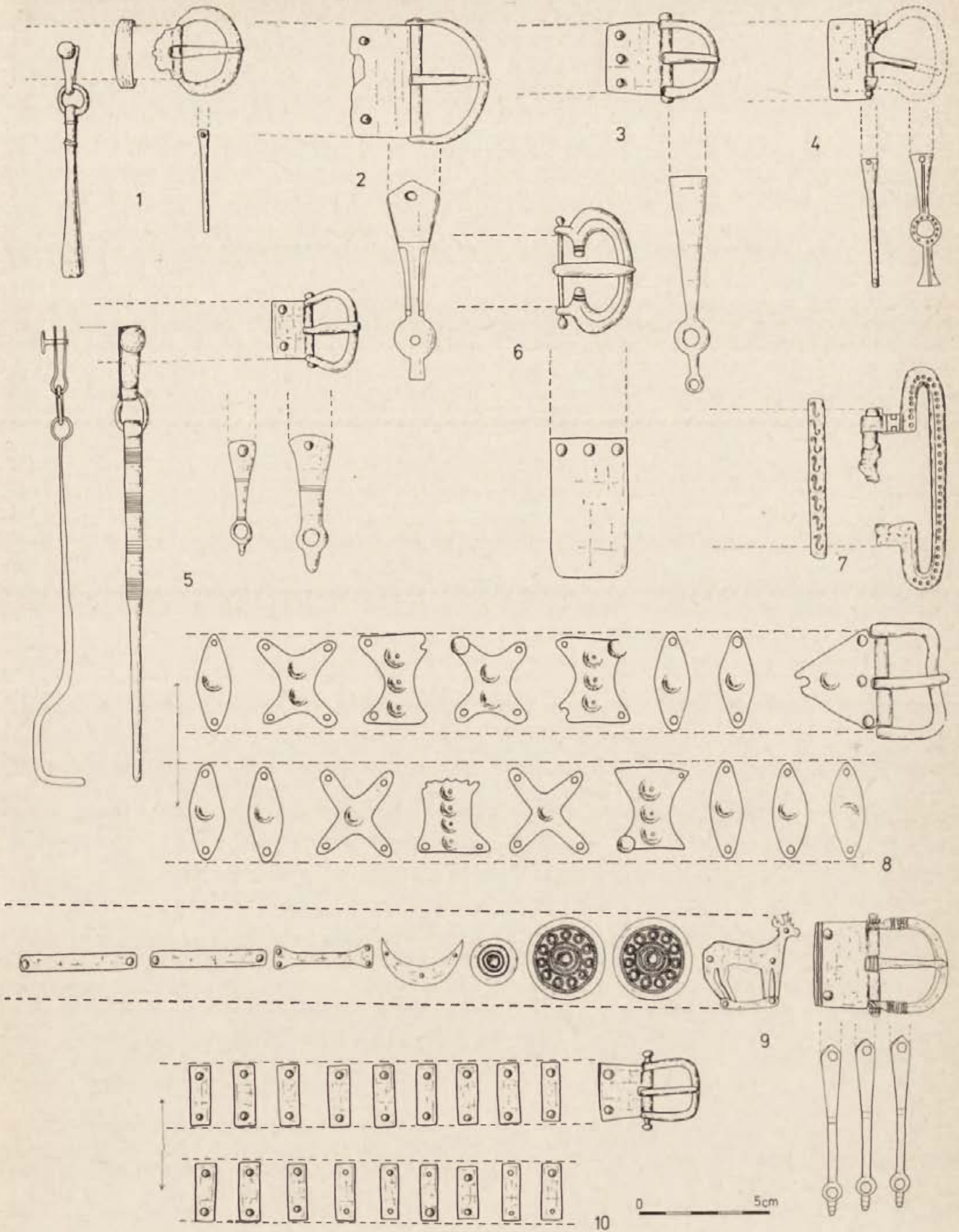
go Barbaricum charakteryzuje się podobnie jak faza B₂ różnorodnością metalowych części pasów. Wywołane jest to z jednej strony stosowaniem w dalszym ciągu sprzączek o ramie prostokątnej i jednodzielnej półkolistej, typowych dla poprzedniego stadium chronologicznego, z drugiej zaś wprowadzeniem nowych typów, jakimi były egzemplarze o dwudzielnej półkolistej ramie, o różnie ukształtowanych skuwkach. W tym czasie istniał zwyczaj, potwierdzony także w fazie B₂, zawieszania przy pasach noszonych przez mężczyzn krzesiw, kolców do hubek, szczypczyków. Jak już wspomniano, mężczyźni używali nadal pasów ze sprzączkami o dwudzielnej prostokątnej ramie, zaopatrzonych w okucia o trzonku zakończonym pierścieniem z występem albo tylko w okucia nakładane na ich obwód. Pasy te, występujące głównie w kulturach przeworskiej i luboszyckiej oraz w Kotlinie Czeskiej, potwierdzone są również przez pojedyncze znaleziska na innych obszarach kulturowych. Sporadyczne stosowanie w tym czasie w stroju kobiet pasów ze sprzączką o ramie prostokątnej z jednym metalowym zakończeniem o trzonku zwieńczonym pierścieniem i okuciami nakładanymi na obwód potwierdza między innymi inwentarz grobu 31 w Netcie, z kultury zachodniobałtyjskiej.

Należy podkreślić, że w kulturze wielbarskiej jeszcze we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego mężczyźni nosili garnitury ze sprzączkami o jednodzielnej półkolistej ramie, mniej lub bardziej wysklepionej (np. Gronowo, kurhan 22 gr. 3, Mściszewice, kurhan VII). W skład garnituru odkrytego w Gronowie, w kurhanie 22 w grobie 3, oprócz wspomnianego typu sprzączki wchodziło wąskie pręcikowate okucie końca pasa oraz okucie płytkowate w kształcie litery C, które obejmowało pas kłamrowato zaraz za skuwką sprzączki. Do brzegu pasa przymocowane były szczypczyki (ryc.8:1). Natomiast w kurhanie VII w Mściszewicach wraz ze sprzączką odkryto 2 metalowe zakończenia oraz półksiężycowatą ozdobę, która najprawdopodobniej przynitowana była na obwód pasa (La Baume 1934, 130).

C. OKRES PÓŻNORZYMSKI

Nowy typ pasów, jaki pojawił się we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego, zapinano sprzączką o dwudzielnej półkolistej ramie. Szerokość jego wynosiła najczęściej 3-4 cm. Stosowany był przede wszystkim w stroju mężczyzn. W stroju kobiet potwierdzony jest on wyraźnie jedynie na obszarze kultury wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej. Natomiast na pozostałych terenach występuje sporadycznie. Wraz z rozprzestrzenieniem się sprzączek o dwudzielnej półkolistej ramie, które są jednym z wyznaczników fazy C₁ (Madyda 1977, 369), zmienia się wystrój całego pasa. Stosunkowo rzadko, poza kulturami wielbarską i zachodniobałtyjską, stosowano oku-

wanie jego końca. Być może mamy tu do czynienia z tendencją używania w stroju prostszych, mniej ozdobnych pasów. Ze względu na zróżnicowanie okuć końca pasa współwystępujących ze sprzączkami o dwudzielnej półkolistej ramie można wyróżnić następujące garnitury: 1 — z okuciem o trzonku zakończonym pierścieniem, 2 — o trzonku zakończonym pierścieniem z występem (ryc.8:2), 3 — o trzonku zakończonym dwoma pierścieniami (ryc.8:3), 4 — z wąskim okuciem zbliżonym do prostokąta. W rozprzestrzenieniu garniturów ze sprzączkami o ramie prostokątnej i dwudzielnej półkolistej widoczna jest wyraźna różnica, mianowicie te ostat-

Ryc. 8. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Gronowo, kurhan 22 gr.3; 2 — Chmielów Piaskowy, gr.3; 3,6 — Malbork-Wielbark, gr.1200(), gr.1155(6); 4 — Runow, gr.11; 5 — Tczew-Nowe Miasto, stan.3, gr.3; 7 — Bordesholm, grób; 8 — Osowa, kurhan 51 gr.1; 9 — Szwajcaria, kurhan 2; 10 — Żywa Woda, kurhan 15 gr.1

nie koncentrują się zwłaszcza w północnej części Europy Środkowej.

W stroju mężczyzn pasy ze sprzączką o dwudzielnej półkolistej ramie i z okuciem o trzonku zakończonym pierścieniem potwierdzone są tylko przez pojedyncze egzemplarze. Znamy je z kultur przeworskiej (Biała, gr. 35), luboszyckiej (Grabice) i wielbarskiej (Mściszewice, kurhan VIII). Na wymienionych obszarach, jak również w kulturze zachodniobałtyjskiej, stosowano także sporadycznie pasy z garniturami zawierającymi okucie o trzonku zakończonym pierścieniem z występem⁵⁴ (ryc.8:2). Jak wykazuje wyposażenie pochówków, do tych ostatnich pasów przymocowywane były niekiedy dodatkowo szczypczyki i krzesiwa. Do brzegu pasa przytwierdzano prawdopodobnie także woreczki, w których znajdowały się igły (Wołągiewicz 1977, 25). Pasy z wymienionymi dwoma rodzajami garniturów należy datować ogólnie na wczesną fazę okresu późnorzymskiego. Zapewne na młodszy odcinek tej fazy przypadają znaleziska z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Mściszewicach (kurhan VIII) oraz z obszaru kultury przeworskiej z Chmielowa Piaskowego (gr. 3). W tym samym okresie należy umieścić zestaw metalowych części pasa odkryty na cmentarzysku kultury zachodniobałtyjskiej w Szwajcarii, w kurhanie 29, składający się z 2 sprzączek o dwudzielnej szerokiej prostokątnej i półkolistej ramie z fragmentem okucia zakończonym pierścieniem lub pierścieniem z występem. Natomiast bogactwem metalowych części wyróżnia się jeden z pasów odkrytych na wspomnianym cmentarzysku w kurhanie 2, datowanym na fazę C_{1b}. Spięty srebrną sprzączką o dwudzielnej półkolistej ramie zaopatrzony był w rozmaite okucia nakładane na pas i w 3 okucia o trzonku zakończonym pierścieniem z występem (ryc.8:9). Równie sporadycznie jak w wymienionych przypadkach w stroju mężczyzn stosowano pasy z okuciem zakończonym dwoma pierścieniami i ze sprzączką o dwudzielnej półkolistej ramie (por. ryc.8:3). Garnitury takie znane są z obszaru kultury zachodniobałtyjskiej (Żywa Woda, kurhan 8) i z Kotliny Czeskiej (Záryb, grób). Na pierwszym wymienionym obszarze kulturowym pas wystąpił w zespole, który należy datować na starszy odcinek wczesnej fazy okresu późnorzymskiego (Godłowski 1974a, 63). Natomiast z jej młodszego odcinka pochodzi wspomniany pas z Zárybu (Godłowski 1970a, 79).

Pasy zapinane sprzączkami o dwudzielnej półkolistej ramie stanowiące element stroju kobiet zaopatrywano w metalowe zakończenie przede wszystkim na obszarze kultur wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej. Na pozostałych obszarach kulturowych zestawy z tym typem

sprzączki i z okuciem końca pasa należą do znalezisk odosobnionych, a np. na terenie kultury przeworskiej w ogóle nie są potwierdzone.

W stroju kobiet w kulturach wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej najczęściej występują pasy z garniturami, w skład których wchodziło jedno metalowe zakończenie o trzonku zwieńczonym pierścieniem z występem⁵⁵ (por. ryc.8:2). Podobne zestawy do pasa na terenie kultury wielbarskiej tworzyły sprzączki o dwudzielnej półkolistej, lekko wgiętej do środka ramie⁵⁶ lub o szerokiej ramie zbliżonej do litery D⁵⁷, typologicznie związane z klasycznymi sprzączkami o dwudzielnej półkolistej ramie. Jedynie w tej kulturze poświadczono są także pasy z wymienionymi sprzączkami i z 2 metalowymi zakończeniami⁵⁸. Zwraca uwagę fakt, że do brzegu jednego z tych bogatszych pasów przymocowany był klucz (ryc.8:5). Natomiast do odosobnionych znalezisk należy garnitur składający się aż z 4 okuć końca pasa, bez sprzączki, odkryty w grobie 24, prawdopodobnie kobiecym, w Połowitem.

Garnitury ze sprzączkami o dwudzielnej półkolistej ramie oraz z okuciem końca pasa z pierścieniem z występem w kulturze wielbarskiej pojawiły się w fazie B₂/C₁ (np. Odry, gr. 127; Połowite, gr. 20), gdy na tym terenie, jak już wspomniano, używano zazwyczaj sprzączek o jednodzielnej półkolistej ramie. Jednak dopiero w starszym odcinku wczesnej fazy okresu późnorzymskiego (C_{1a}) masowo zaczęto stosować je w stroju kobiet. Natomiast na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej upowszechniły się w młodszym odcinku wczesnej fazy okresu późnorzymskiego (C_{1b}). Podobny zestaw do wymienionych powyżej znany jest także z kręgu nadłabskiego z grobu 5 w Dessau-Grosskühnau, datowanego na starsze stadium wczesnej fazy okresu późnorzymskiego. Wyposażenie tego grobu nie pozwala jednak na określenie płci zmarłego.

Ponadto w stroju kobiet potwierdzone są pasy, przy których stosowano okucia o trzonku zakończonym dwoma pierścieniami. Koncentrują się one wyraźnie na obszarze zajęтым przez kulturę wielbarską⁵⁹ (ryc.8:3), gdzie datowane są na wczesną fazę okresu późnorzymskiego. Zapewne na ten sam okres przypada jedyny znany mi pas tego typu pochodzący z pochówka kobiety z obszaru kultury zachodniobałtyjskiej (b.Siegesdicken, gr. 2).

Garnitury, w których skład wchodziły sprzączki

⁵⁵ Kultura wielbarska, np. Ciepłe, gr.96/1898; Odry, gr.127; Pierzchały, gr.16; Połowite, gr.20; Pruszcz Gdański, stan.cukrownia, gr.III; stan.10; Zwierzewo, gr.IX, 67. Kultura zachodniobałtyjska, np. Kotelnikowo, gr.24; Kudrinka, gr.40; Netta.

⁵⁶ Np. Ciepłe, gr.4 i 5/1880; Elbląg-Nowe Pole, nr 293; Krosno, gr.29.

⁵⁷ Np. Krosno, gr.67.

⁵⁸ Np. Krosno, gr.2; Malbork-Wielbark, gr.1077; Tczew-Nowe Miasto, stan.3, gr.3.

⁵⁹ Np. Krosno, gr.125; Malbork-Wielbark, gr.1200; Ostróda, gr.63, 104; Połowite, gr.12.

⁵⁴ Kultura przeworska, np. Chmielów Piaskowy, gr.3. Kultura luboszycka, np. Grabice; Sadzarzewice, gr.36. Kultura wielbarska, np. Odry, gr.423; Pruszcz Gdański, stan. cukrownia, gr.IX. Kultura zachodniobałtyjska, np. Orehowo, gr.32.

o dwudzielnej półkolistej ramie oraz okucia końca pasa z trzonku zakończonym pierścieniem, a zwłaszcza pierścieniem z występem czy dwoma pierścieniami, należy uznać za typowe dla wczesnej fazy okresu późnorzymskiego. Natomiast występowanie w garniturach wąskich okuć zbliżonych do prostokąta nie jest charakterystyczne dla omawianego stadium chronologicznego, a wydaje się być bardziej typowe dla fazy B₂ i B₂/C₁. Pasy datowane na fazę C₁, przy których stosowano oprócz sprzączek o dwudzielnej półkolistej ramie wspomniane metalowe zakończenia zbliżone do prostokąta, znane są zarówno z pochówków mężczyzn, jak i kobiet. Wymienić tu można znaleziska z obszaru kultury luboszyckiej (np. Lichtenburg, gr. 3, i Zahna, gr. 1 — pochówki kobiet; Lichtenburg, gr. 1 i 7 — pochówki mężczyzn) i kultury wielbarskiej (np. Odry, gr. 113 — pochówek mężczyzny). Podobne pasy potwierdzone są także w pochówkach nieokreślonych w kręgu nadłabskim w Dessau-Grosskühnau, gr. 49, i na obszarze Pomorza Zachodniego w Ukiernicy, woj. Szczecin (grób).

W pochówkach kobiet z wczesnej fazy okresu późnorzymskiego wyraźnie wyodrębnić się grupa pasów z terenu kultury zachodniobałtyjskiej, okuwanych kilkunastoma prostokątnymi płytkami, których liczba waha się od 16 do 32, co dowodzi, że mogły pokrywać cały jego obwód. Pasy takie, przy których wyjątkowo stosowano metalowe zakończenia, odkryto na cmentarzyskach w Bartlikowie, gr. 69, Wólce, gr. 1, Żywej Wodzie, kurhan 15 gr. 1 (ryc.8:10), i prawdopodobnie w Szwajcarii, kurhan 47. Niewątpliwie w związku z tego typu znaleziskami pozostaje pas odkryty w grobie 70 w Bartlikowie, zapinany sprzączką o ramie prostokątnej i okuty 15 prostokątnymi płytkami, prawdopodobnie ażurowymi. Wydaje się, że te kobiece pasy występujące na terenie Suwalszczyzny kontynuują w pewien sposób wczesnorzymską tradycję okuwania ich czółenkami. W fazie C_{1b} w dalszym ciągu utrzymywał się na tych obszarach zwyczaj zaopatrywania pasów w rozmaitego kształtu okucia, o czym świadczy ozdobny brązowy garnitur z grobu 1 w kurhanie 51 w Osowej, (ryc.8:8)⁶⁰.

Wyraźne zmiany w wystroju pasów nastąpiły w młodszej fazie okresu późnorzymskiego. Dotyczą one zarówno spotykanych typów zapięć i innych elementów, jak też charakteru garniturów. Te ostatnie stają się w porównaniu z poprzednią fazą wyraźnie rzadsze. W związku z tym trudno jest w tej fazie wyróżnić garnitur typowy dla danej płci i poszczególnych obszarów kulturowych. Młodsza faza okresu późnorzymskiego charakteryzuje stosowanie przy pasach przede wszystkim sprzączek o dwudzielnej ramie, zbliżonej kształtem do litery D lub greckiej litery omega, oraz pierścieni. W tym okresie

pojawiły się także sprzączki o ramie owalnej, charakterystyczne zwłaszcza dla następnego stadium chronologicznego.

Pasy ze sprzączkami o dwudzielnej ramie, zbliżone kształtem do litery D, potwierdzone są na całym analizowanym terenie. Jednakże bardzo rzadko zaopatrywano je w dodatkowe okucia. Wymienić można tu żelazny zestaw z tym typem sprzączki i z bliżej nie określonymi okuciami końca pasa z obszaru kultury luboszyckiej z grobu X w Przylepie. W skład tego zestawu, datowanego na fazę C₂ (Godłowski 1970a, 30), wchodziła jeszcze mała brązowa sprzączka o kolistej ramie, której zapewne nie należy łączyć z wyżej wymienionymi okuciami pasa.

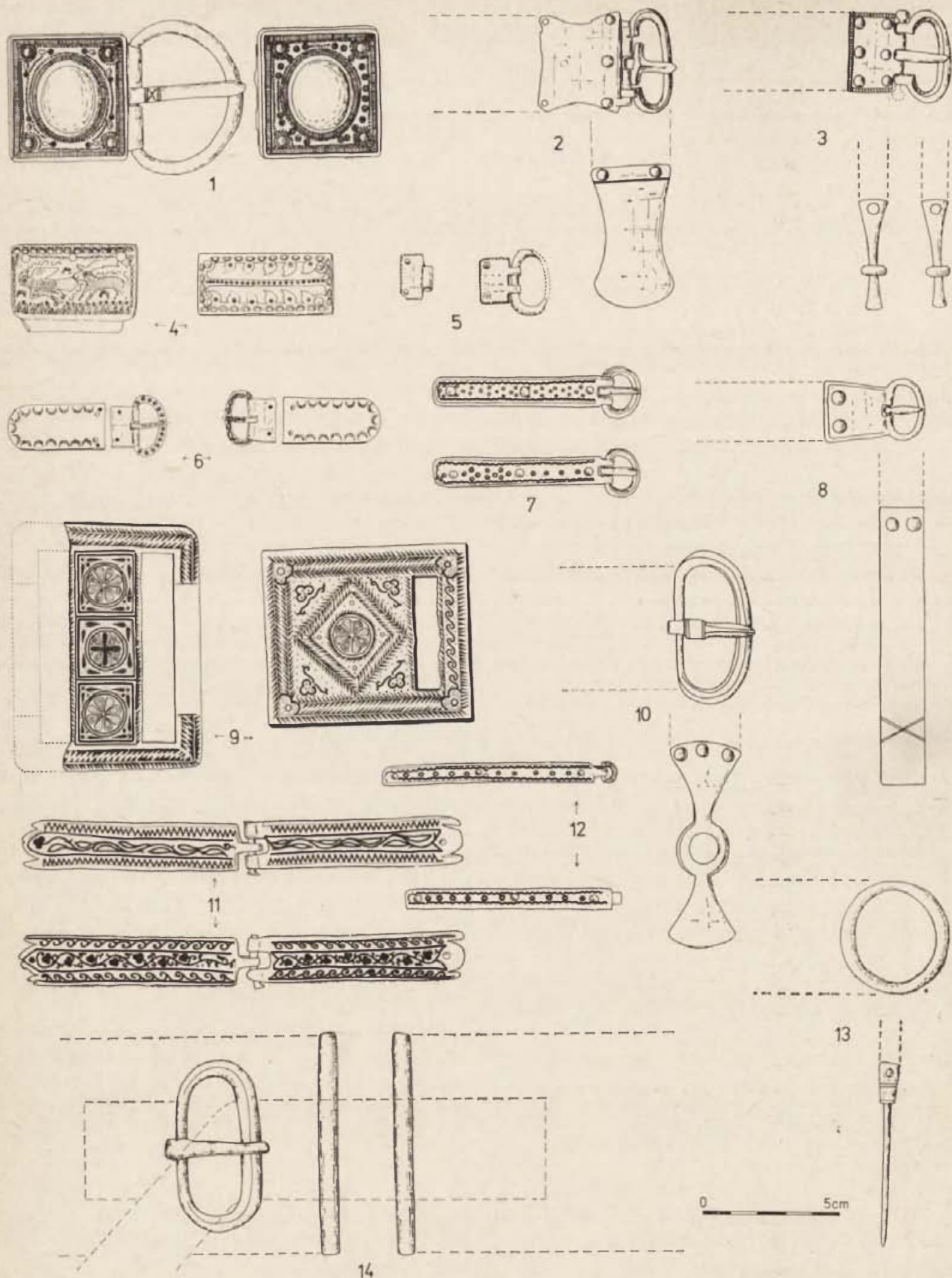
Obszar Nadłabia i południową część Szlezwiku-Holsztynu w fazach C_{1b} i C₂ charakteryzuje między innymi liczne występowanie dwudzielnych sprzączek o ramie zbliżonej kształtem do greckiej litery omega. Pasy z tymi sprzączkami, szer. 3–5 cm, sporadycznie zaopatrywano w dodatkowe okucia. Na cmentarzysku w Dessau-Grosskühnau, w grobach 78 i 187 miały wystąpić żelazne, bliżej nie określone okucia końca pasa. Jedynie na meklemberskich cmentarzyskach w Runow, gr. 11 (ryc.8:4), i Pritzier, gr. 467, odkryto wraz ze sprzączkami tego typu po 2 okucia końca pasa. Pełną analizę pochówków z tymi garniturami uniemożliwia dość ubogie wyposażenie nie pozwalające na określenie płci zmarłych.

W północnej części Nadłabia w fazie C₂ pojawiły się także sprzączki o dwudzielnej wysokiej omegowatej ramie, tzw. typu *Voien*, typowe dla stroju mężczyzn na terenie Jutlandii, wysp duńskich i Półwyspu Skandynawskiego (Raddatz 1957, 62n.). Pasy z tymi sprzączkami, szer. 9–10 cm, zaopatrywano w masywne okucia „śmigłowe”, które były przynitowane do końca rzemienia albo na jego obwód jak w wypadku pasa odkrytego w Saetrang w Norwegii (Sloman 1959, tabl.V 2). Na omawianym terenie tak ozdobne pasy nie są znane. Jedynie odkrytej w Bordesholm sprzączce typu *Voien* towarzyszyło wąskie okucie spełniające rolę skuwki (ryc.8:7).

Pojedyncze brązowe garnitury ze sprzączkami o ramie omegowatej potwierdzone są także w kulturze wielbarskiej (Malbork-Wielbark, gr.1155, ryc.8:6) i w grupie dębczyńskiej (Dębczynno, stan. 2, gr.32). Na uwagę zasługuje ostatni wymieniony garnitur, w którego skład wchodziły 4 pierścienie zawieszane na skuwce oraz około 50 różnej wielkości nitów, okuwających rzemień. Nity miały być ułożone półkoliście, a do jednego z pierścieni przymocowana była prawdopodobnie pochwa z nożem (Strzyżewski 1972, 273).

Południową część Szlezwiku-Holsztynu, Meklemburgię, środkowe dorzecze Łaby i Kotlinę Czeską głównie od młodszego odcinka wczesnej fazy okresu późnorzymskiego aż po wczesną fazę okresu wędrówek ludów charakteryzuje stosowanie w stroju pierścieni jako zapięć

⁶⁰ Według informacji M.Kaczyńskiego podobny pas miano odkryć na cmentarzysku w Netcie.

Ryc. 9. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1,4-7,9,11,12 — Wrocław-Zakrzów, gr.II (1), gr.III (4-7,9,11,12); 2,3 — Hassleben, gr.14(2), gr.8(1); 8 — Kitki, stan.1 gr.1; 10 — Häven, gr.5; 13 — Preetz, gr.170; 14 — Pritzler, gr.844

pasa. Najczęściej używano je w fazie C₂ (Raddatz 1953, 73–77; Schach-Döriges 1970, 77n.). Mimo licznego występowania w kręgu nadłabskim pierścieni stosunkowo rzadko łączono je z okuciami końca pasa. W skład tych nielicznych garniturów znanych z Meklemburgii, Pritzwalku i południowej części Szlezwiku-Holsztynu wchodziły okucia końca pasa o trzonku pręcikowatym⁶¹ (ryc.9:13) lub zakończonym pierścieniem z masywnym trapezowatym występowaniem⁶². Pasy te prawdopodobnie nosiły kobiety.

W zespołach z młodszej fazy okresu późnorzymskiego potwierdzone są także duże sprzączki o owalnej, nieznacznie pogrubionej ramie, stosowane przy pasach szer. 6–10 cm. Najwcześniej pojawiły się one na zachodniomeklemburskim cmentarzysku w Pritzler w fazie C₂ (Godłowski 1970a, 66n., 75n.). Były charakterystyczne przede wszystkim dla stroju mężczyzn (Schach-Döriges 1970, 173; Meyer 1976, 99). Pasy te, nie spotykane na południe od Karpat, stosunkowo rzadko zaopatrywano w dodatkowe okucia. Na cmentarzysku w Pritzler, zwłaszcza z późnej fazy okresu późnorzymskiego, potwierdzone są garnitury z tymi sprzączkami i z jednym lub dwoma okuciami rurkowatymi (wys. ok. 8 cm), które wyznaczały szerokość właściwego pasa (np. gr.550, 748, 775, 844, 1597, 1706, ryc.9:14).

Na tle tych prostych garniturów używanych w młodszej fazie późnego okresu rzymskiego zdecydowanie wyróżniają się zestawy metalowych okuć pasa pochodzące z grobów książęcych.

W bogato wyposażonych grobach kobiet w Hassleben (gr.8 i 14) odkryto srebrne garnitury, w których skład wchodziły sprzączki o omegowatej ramie z jednym okuciem zbliżonym do prostokąta, o rozszerzonej dolnej części i zaokrąglonych narożach (ryc.9:2) lub z 2 okuciami o trzonkach zakończonych kulką z masywnym trapezowatym występowaniem (ryc.9:3). Natomiast pochówek mężczyzny (gr.4) zawierał srebrny zestaw składający się ze sprzączki w formie litery D i jednego okucia zbliżonego do „śmigłowatych”. W pochówkach kobiet w okolicach kości stóp natrafiono ponadto na niewielkie, należące do rzemieni obuwia, srebrne garnitury, które tworzyły sprzączki (gr.14) lub półkoliste ramy (gr.8) i języczkowate okucia. Należy nadmienić, że w grobie 14 odkryto także 2 małe srebrne sprzączki, należące najprawdopodobniej do torebki noszonej na pasie (Schulz 1933, 23). Stosowanie bogatych zestawów metalowych okuć do rzemieni, znalezionych obok kości stóp, potwierdzają również materiały z grobu 3/1926 w Leunie, Kr. Merseburg — przymocowywały one ostrogi (Schulz 1953, 22–29, ryc.40,41; Giesler 1978, 17,20, ryc.3).

Na obszarze kultury przeworskiej garnitury do pasa

z fazy C₂ potwierdzone są jedynie w grobach książęcych we Wrocławiu-Zakrzowie. Garnitur z grobu II składał się z ozdobnej sprzączki o półkolistej jednodzielnej ramie z kwadratową skuwką pokrytą złotą blachą, z osadzonym w jej środku owalnym krwawnikiem, oraz z kwadratowej płytki wykonanej w tym samym stylu co skuwka (ryc.9:1). Natomiast w grobie III można wyróżnić kilka zestawów do pasa: sprzączka o owalnej ramie ze skuwką oraz skuwka zapewne pierścieniowatego okucia (ryc.9:5); 4 srebrne płytki zdobione techniką *niello* (ryc.9:9); skuwka nie zachowanej sprzączki (?) zdobiona ornamentem zwierzęcym oraz odpowiadająca jej srebrna płytka pokryta złotą blachą, zdobiona stylizowanymi główkami ptaków (ryc.9:4), 4 małe sprzączki o owalnej ramie z okuciami języczkowatymi (ryc.9:6); 2 srebrne klamry i 2 srebrne sprzączki z długimi taśmowatymi skuwkami, zdobione techniką *niello* (ryc.9:7, 11,12). Prawdopodobnie główny, najbardziej ozdobny pas, szer. ok. 7 cm, okuty był prostokątnymi płytkami zdobionymi techniką *niello*, a płytka z dwoma prostokątnymi wycięciami mogła służyć jako klamra do jego zapinania (ryc.9:9). Taka funkcja płytki tłumaczyłaby brak w zespole dużej ozdobnej sprzączki. Natomiast cztery małe sprzączki o owalnej ramie wraz z towarzyszącymi im języczkowatymi okuciami (ryc.9:6), znacznie odbiegające stylistycznie od pozostałych sprzączek, mogły spinać rzemienie obuwia. Funkcja pozostałych zestawów trudna jest do określenia.

Bogaty zestaw metalowych części pasa pochodzi także z grobu książęcego II w Strażach w Słowacji, datowanego na fazę C_{1b}. Są to prostokątne srebrne płytki pokryte złotą blachą, zdobioną przedstawieniami kroczącego jelenia lub łani, skoczek i jeźdźca, oraz 10 smukłych okuć końca pasa o trzonkach z niewielką kulką, kulką z występowaniem i pierścieniem z występowaniem, a także 6 pierścieni zawieszonych na skuwkach. Zapewne z bogato wyposażonego grobu odpowiadającego pochówkom książęcym pochodzi 7 srebrnych prostokątnych płytek odkrytych w Dolnych Lovčicach.

W pochówkach, które synchronizuje się z ogólnoeuropejskim horyzontem grobów książęcych typu Hassleben—Leuna—Zakrzów, potwierdzone są pasy, przy których stosowano jedno okucie zbliżone do „śmigłowatych”. Zapinano je sprzączkami zdobionymi ornamentem stempelkowym o ramie półkolistej (Pielgrzymowo), a nawet owalnej (Häven, gr.5, ryc.9:10). Na uwagę zasługuje również pas z Kitek, stan.1, z grobu 1, ze sprzączką o owalnej ramie wykonanej razem ze skuwką i z jednym okuciem końca pasa (ryc.9:8).

Z analizą garniturów pochodzących zwłaszcza z grobów o charakterze książęcym wiąże się zagadnienie występowania w nich dwóch, a nawet kilku, metalowych części pasa. Oczywiście dowodzą one, że stosowano więcej niż jeden taki element stroju. Prawdopodobnie mamy do czynienia z pasami, które spinały spodnią

⁶¹ Np. Dahlhausen, stan.I, gr.13; Preetz, gr.170.

⁶² Np. Pritzler, gr.662; Schelhorn, gr.7.

i wierzchnią szatę zmarłego. W ten sposób interpretowany jest układ dwóch sprzączek zachowanych po obu stronach kości miednicy w pochówku mężczyzny w Häven, gr.4 (Schuldt 1969, 188 n.). Nie można wykluczyć, że część sprzączek z Wrocławia-Zakrzowa i Pielgrzymowa czy 2 sprzączki z pochówka kobiety z Häven, gr.5, należały do pasów spełniających taką funkcję. Interpretując zespoły z kilkoma zapięciami, należy mieć na uwadze również możliwość, że pasy, które znajdowały się w wyposażeniu zmarłego, nie musiały być noszone równocześnie. Potwierdzone są sporadyczne wypadki wkładania do grobu pasa obok zmarłego, np. w pochówku mężczyzny w kurhanie 2 w Szwajcarii jedna ze sprzączek znaleziona w pobliżu kości miednicy spinała pozbawiony okuć pas, który zmarły miał na biodrach,

natomiast druga należała do bogato okutego pasa (ryc.8:9), ułożonego w jamie grobowej obok zmarłego.

Bogato zdobione części pasów wykonane ze szlachetnych metali, ich ilość i różnorodna funkcja podkreślają wysoką pozycję społeczną zmarłego. Spośród metalowych części pasów pochodzących z grobów książęcych najmniej ozdobne są jednak pasy z Hassleben, które zapinano sprzączkami o ramie omegowatej, analogicznie jak w całym kręgu nadłabskim w tym czasie. Zaznacza się wyraźna różnica w bogactwie metalowych części pasa, które występują w omówionych późnorzymskich grobach książęcych i we wczesnorzymskich grobach typu Lubieszewo. Mianowicie w tych ostatnich spotykane są przeważnie same ozdobne sprzączki, rzadko współwystępujące z innymi metalowymi okuciami pasów.

D. WCZESNA FAZA OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW

Wyraźna zmiana w wystroju pasów nastąpiła we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów (stadium D). W tym czasie w kręgu nadłabskim, w dorzeczu Wisły i na południe od łuku Karpat charakterystyczne były sprzączki o owalnej lub kolistej, mniej lub bardziej pogrubionej ramie. Sprzączki o ramie owalnej, pozbawione jednak charakterystycznie dla stadium D pogrubionej ramy, mają — jak już wspomniano powyżej — starszą metrykę. Ze względu na dużą liczbę wariantów, charakteryzujących się różnym stopniem jej pogrubienia, trudno jest niekiedy wykazać precyzyjnie, czy mamy do czynienia z formą typową dla fazy C₂, czy też dla późniejszego stadium.

We wczesnej fazie okresu wędrówek ludów pasy ze sprzączkami o owalnej lub kolistej pogrubionej ramie, najczęściej szer. ok.3 cm, bardzo rzadko, z wyjątkiem kultury zachodniobałtyjskiej, zaopatrywano w metalowe zakończenie. Pojedyncze garnitury z tymi sprzączkami i lancetowatymi okuciami końca pasa odkryto w pochówkach mężczyzn na meklemburskich cmentarzyskach w Pritzier, gr.1003, i Perdöhl, gr.382. W kulturze wielbarskiej (Bogucin, kurhan 1, Malbork-Wielbark, gr.222), przeworskiej (Żerniki Wielkie, gr.9) i nad Łabą (Naumburg, stan.2, gr.12) potwierdzone są także zestawy z okuciami dziobowato wygiętymi (ryc.10:5). Okucia te znane są również z obszaru grupy dębczyńskiej (np. Stramnica, woj.Koszalin; Eggers 1959, 22, tabl.1B). Nie możemy jednak stwierdzić, czy towarzyszyły im tam określone typy sprzączek. Natomiast koncentracja pasów z jęczyczkowatymi okuciami widoczna jest na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej. Stosowano je zarówno w stroju mężczyzn, jak i kobiet (ryc.10:8)⁶³.

Na obszarze tej kultury w pochówkach mężczyzn spotyka się także pasy z 2 metalowymi zakończeniami⁶⁴, które nie są potwierdzone na innych terenach. Należy podkreślić, że jęczyczkowate okucia końca pasa występują też w kulturze przeworskiej na cmentarzyskach dobrodzieńskich, jednakże typ stosowanego obrządku pogrzebowego uniemożliwia wyróżnienie poszczególnych garniturów (Szydlowski 1977, 41 n.)

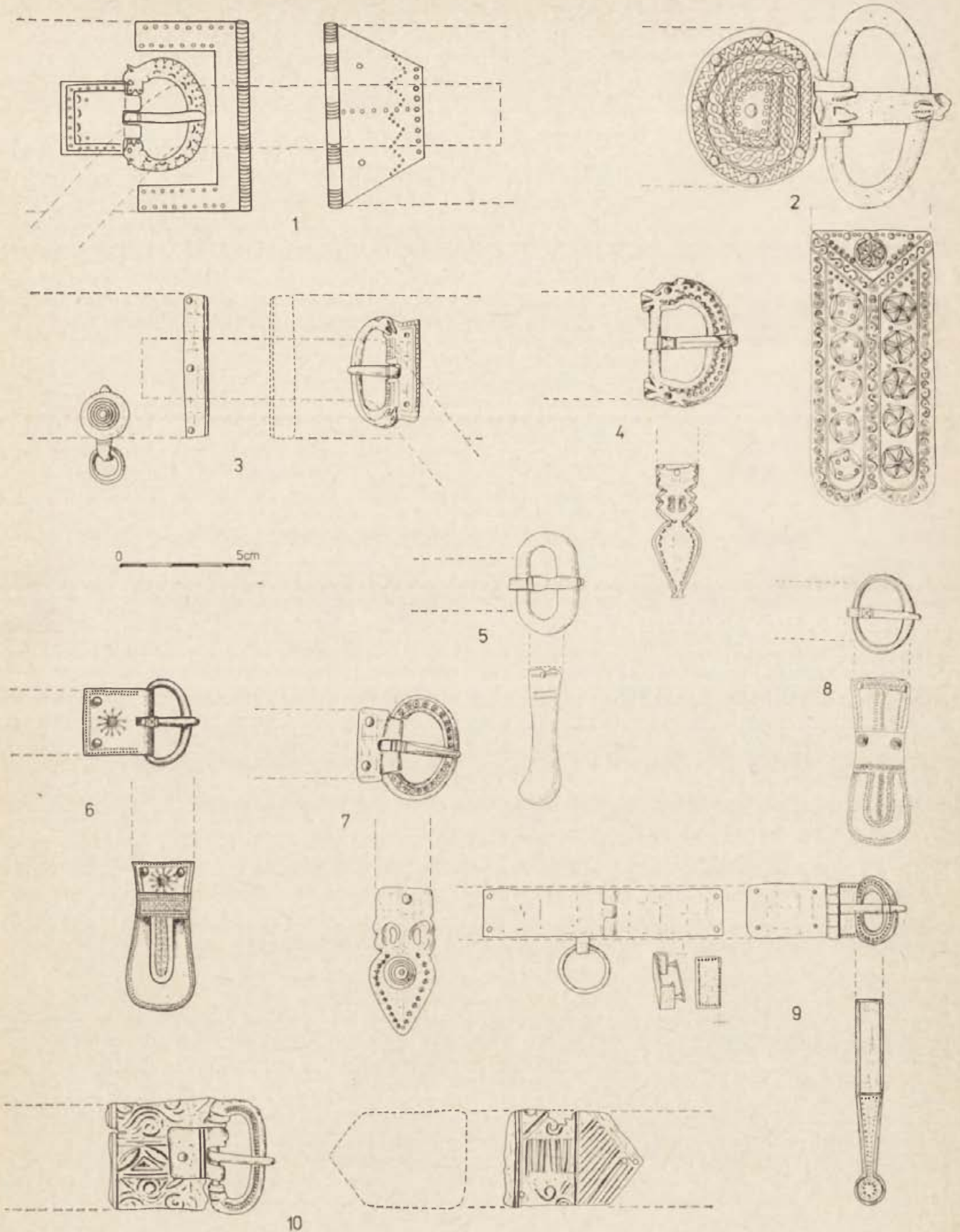
W stadium D wyraźnie wyodrębniły się garnitury złożone ze sprzączki o owalnej ramie ze skuwką, zdobione ornamentyką stempelkową, i jednego okucia końca pasa. Potwierdzone są one głównie na terenie kultury zachodniobałtyjskiej⁶⁵ (ryc.10:6), a pojedyncze ich egzemplarze odkryto na obszarze kultury wielbarskiej (Cecele) i w zachodniej Meklemburgii (Perdöhl, gr.48, ryc.10:7). Garnitur taki znany jest także ze skarbu z Zamościa (ryc.10:2). Przy tych pasach stosowano zazwyczaj okucia jęczyczkowate. Wyjątkiem jest tu znalezisko z Perdöhl, grób 48, gdzie wystąpiło okucie lancetowate. Z obszaru kultury przeworskiej znane są także sprzączki zdobione ornamentyką stempelkową, jednakże nie współwystąpiły one z okuciami końca pasa (Madyda-Legutko 1978, 3–15). Te ozdobne sprzączki służyły do zapinania pasów wyraźnie szerszych od powszechnie używanych w stadium D.

Jak już wspomniano, metalowe części opisanych pasów pokrywa bogaty ornament stempelkowy, którego podstawowymi elementami są koncentryczne kółka, trójkąty, łuczki układające się w rozetki i motywy gwiazdziste. Ten styl zdobienia, typowy dla horyzontu Untersiebenbrunn, w Europie Środkowej występuje od połowy IV do I ćwierćwiecza V w. włącznie (Madyda-

⁶³ Np. Grunajki, gr.IX; Kowrowo, gr.160, 161, 164, 178. Zespoły z nieokreślonymi sprzączkami: Grądy Krukłaneckie, gr.65; b.Greibau, gr.180a; Kowrowo, gr.140; Liublino, gr.41; Zajcewo, gr.4.

⁶⁴ Np. b.Greibau, gr.63; Kosewo, gr.14; b.Warnikam, gr.31, 60.

⁶⁵ Np. b.Grebieten, gr.82; Kowrowo, gr.163; b.Warnikam, gr.25.

Ryc. 10. Zrekonstruowane pasy z metalowymi częściami — Rekonstruierte Gürtel mit Metallteilen

1 — Baben, grób; 2 — Zamość, skarb; 3 — Kolin, gr.z 1947 r.; 4,7 — Perdöhl, gr.743(1), gr.48(7); 5 — Naumburg, stan.2, gr.12; 6,8 — Kowrowo, gr.163(6), gr.164(8); 9 — Pruszcz Gdański, stan. cmentarz katolicki, gr.VIII; 10 — Praga-Vokovice, grób

Legutko 1978, 13n.). Odpowiadający mu w Europie Północnej styl Sösdala przypada na okres od 350 r. do 1 połowy V w. lub nieco wcześniej (Bakka 1973, 60; Madyda-Legutko 1978, 14). Garnitury zdobione motywem gwiazdzistym, pochodzące jedynie z obszaru kultury zachodniobałtyjskiej, związane są z odmianą stylu Sösdala (ryc.10:6), natomiast sposób wykonania pozostałych nawiązuje do stylu Unteresiebenbrunn (ryc.10:2). Prawdopodobnie pasy zdobione ornamentyką stempelkową bardziej charakterystyczne były dla stroju kobiet (Madyda-Legutko 1978, 15).

Spośród metalowych części pasa datowanych na omawiane stadium zasługuje na uwagę garnitur z pochówka mężczyzny z obszaru kultury wielbarskiej z Pruszcza Gdańskiego, stan. cmentarz katolicki, gr.VIII (ryc.10:9). Wraz z masywną sprzączką o owalnej ramie znaleziono okucie końca pasa o trzonku z tarczką oraz okucie składające się z dwóch prostokątnych płytek, ściśle połączonych zawiaskami. Pierścień przymocowany do niego prawdopodobnie służył do zawieszania na pasie przyborów toaletowych, znajdujących się w inwentarzu pochówka. Natomiast nie jest jasna rola w tym garniturze okucia pudełczkowatego. Opisane metalowe części pasa znajdują analogię na terenie Gotlandii, w zespołach przypadających na okres VI 1 wg B.Nermana (1935, tabl.13:130, 15:171, 16:179–181).

Metalowe części pasów, jakie znamy ze schyłku okresu późnorzymskiego i ze stadium D z kultur przeworskiej, wielbarskiej, zachodniobałtyjskiej i częściowo z kręgu nadłabskiego, zdecydowanie różnią się od pasów noszonych w tym samym czasie przez mężczyzn na obszarach prawobrzeżnego dorzecza Renu i dorzecza Menu oraz Wezery, zapinanych sprzączką o owalnej ramie, zdobionej mniej lub bardziej stylizowanymi główkami zwierzęcymi, umieszczonymi przy jej nasadzie (Böhme 1974a, 65–73). Sprzączki te wchodziły w skład rozmaitych garniturów, tzw. prostych lub zdobionych ornamentem stempelkowym typu Ehrenbürg—Jamoigne, Tongern—Wessling oraz wykonanych w technice „wycinania”, typu A i B wg klasyfikacji H.W.Böhme (1974a, 55–65). Zasadą tych garniturów jest obecność rurkowatych okuc wycinających szerokość podstawowego pasa, który mógł dochodzić do 15 cm. Ponieważ nie było możliwe przesunięcie go przez ramę sprzączki, która zawsze była znacznie niższa od okuc rurkowatych, wprowadzono dodatkowy węższy rzemień przyszyty do pasa podstawowego i przeciągano przez ramę sprzączki, zapinając cały pas (Bullinger 1969, ryc.16–46; Böhme 1974a, 161 n.).

Poza tymi obszarami pojedyncze egzemplarze pasów ze sprzączkami o ramach zdobionych ornamentem zwierzęcym potwierdzone są na zachodniomeklembrskich cmentarzyskach, w pochówkach nad środkową Łabą, w Kotlinie Czeskiej na stanowiskach grupy vinařickiej oraz w kulturze luboszyckiej. Na ostatnim wymienio-

nym obszarze pasy z tymi sprzączkami nie były zaopatrzone w inne metalowe okucia.

Na zachodniomeklembrskich cmentarzyskach w Prtizier, gr.329, i w Perdöhl, gr.473 (ryc.10:4), odkryto w pochówkach, zapewne mężczyzn, garnitury z tymi sprzączkami i z jednym lancetowatym okuciem końca pasa. W Baben (ryc.10:1) natrafiono na garnitur typu Tongern—Wessling, charakteryzujący się obecnością płytki w kształcie litery U obejmującej sprzączkę, datowany na terenach nadreńskich na lata 350–400 (Böhme 1974a, 82–89). Natomiast z Kotliny Czeskiej pochodzą 2 zachowane fragmentarycznie garnitury. Jeden z nich odkryty w Kolinie, w grobie z 1947 r. (ryc.10:3) reprezentuje tzw. prosty garnitur wg H.W.Böhme. Sprzączka ze stałą skuwką typu Haillot, wchodząca w jego skład, datuje go na lata 400–450 (Böhme 1974a, 83–89). Drugi garnitur znaleziony w Pradze-Vokovicach (ryc.10:10), wykonany w technice „wycinania”, należy do trójczęściowych garniturów typu B, które używane były na terenach nadreńskich w latach 350–400 (Böhme 1974a, 89). Jednakże ze względu na chronologię grupy vinařickiej garnitur ten należy datować nieco później (Godłowski 1970a, 81). Ozdobny garnitur, którego pewne elementy wykonane są w technice „wycinania”, znamy z pochówka kobiety w Měcholupach. Datowany jest on na 1 połowę V w. zapinką zdobioną ornamentem „wycinanym” i solidem Konstantyna III (407–411). Zestaw do pasa tworzyły: srebrna połączana sprzączka o nerkowatej ramie, 3 okucia końca pasa oraz okucie składające się z dwóch prostokątnych płytek ściśle połączonych zawiaskami. Stosowanie na terenie grupy vinařickiej pasów z kilkoma, najczęściej dwoma, metalowymi zakończeniami potwierdzają inwentarze grobów szkieletowych w Pradze-Libeniu i Radonicach.

Sprzączki zdobione ornamentyką zwierzęcą oraz opisane garnitury świadczą o kontaktach między Kotliną Czeską a terenami położonymi na zachód od dolnej Łaby. Powiązania te są widoczne także między innymi w ceramice (Svoboda 1965, 34).

W związku z powyższymi uwagami nasuwa się pytanie dotyczące wszystkich okresów, czy metalowe części pasów były produkowane z przeznaczeniem do łączenia je w określone zestawy, czy też ich dobór był przypadkowy. Porównując liczbę zespołów zawierających dany typ sprzączki z liczbą zespołów, w których tworzyła ona garnitury, można stwierdzić, że tylko sprzączki o prostokątnej ramie z podwójnym kolcem z fazy B₂ oraz sprzączki o owalnej ramie ze skuwką, zdobione ornamentyką stempelkową zbliżoną do typu Sösdala ze stadium D, były wytwarzane z myślą o celowym łączeniu ich w garnitury. Ta sama uwaga odnosi się do sprzączek o ramie owalnej, zdobionej ornamentem zwierzęcym, znanych z dorzecza Renu. Dowodem przemawiającym za tym stwierdzeniem jest wysoki procent (> 50%) częstości występowania ich w garniturach, gdy

udział pozostałych typów sprzączek nie przekracza 30%.

W omawianych kulturach spotyka się garnitury, których poszczególne elementy pokryte są takim samym ornamentem ażurowym (ryc.5:10,12), stempelkowym (ryc.10:2,6), „wycinanym” (ryc.10:10) czy *niello* (ryc.9:9, 11,12). Współwystępujące z sobą metalowe części pasów pokryte są niekiedy złotą blachą (np. Straże, gr.II), półszlachetnymi kamieniami (Wrocław-Zakrzów, gr. II, ryc.9:1) albo zdobione srebrnym drutem (np. Hamfelde, gr.366; Kotla, gr.XXV). Podobieństwo obserwujemy także w układach nitów na skuwkach sprzączek i towarzyszących im okuciach (np. Czacz, znal. luźne; Spycymierz, gr.200, ryc.4:4). Można więc stwierdzić, że cechy stylistyczne i sposób zdobienia świadczą także o celowym łączeniu metalowych części pasa w intencjonalne garnitury.

Metalowe części pasa wchodzące w skład garniturów wykonywano przeważnie z tego samego surowca, co nie było jednak regułą. Na przykład we wczesnym okre-

sie rzymskim w kręgu nadłabskim jak również w kulturze wielbarskiej zachodzi zjawisko łączenia żelaznych sprzączek z brązowymi okuciami końca pasa.

W analizowanym materiale zwraca uwagę pojawianie się okuć końca pasa w grobach szkieletowych na wysokości klatki piersiowej, a nie przy miednicy czy w górnych partiach kości udowych (np. Gostkowo-Folsung, gr.XXIII, Szwajcaria, kurhan 2). Lokalizacja ta dowodzi, że nie zawsze okucia stanowiły zakończenia pasów otaczających biodra zmarłego, mogły poza tym spełniać inne bliżej nie znane nam funkcje. Na omawianym terenie spotyka się także sporadycznie metalowe zakończenia i okucia nakładane na pas w zespolach nie zawierających jego zapieć. Brak metalowego zapiecia w grobie ciepłopalnym może być wywołany faktem, że niecałe wyposażenie zmarłego zostało włożone do jamy grobowej. Jest również prawdopodobne, że pasy zawiązywano na węzeł, co potwierdza ikonografia (Garbsch 1965, tabl.3).

II. PASY Z METALOWYMI CZĘŚCIAMI W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ IKONOGRAFICZNYCH I ZAGADNIENIE WPŁYWÓW RZYMSKICH

Materiały ikonograficzne: płaskorzeźby na rzymskich łukach triumfalnych, kolumnach komemoratywnych, trofeach i stelach nagrobnych, dostarczają m.in. informacji dotyczących uzbrojenia, techniki wojennej, ubioru nie tylko Rzymian, ale także niekiedy mieszkańców Barbaricum i tym samym stanowią cenne źródło do rekonstrukcji tego elementu stroju.

Z przekazów źródłowych i danych ikonograficznych wiadomo, że na terenie imperium pas był nieodzowną częścią stroju mężczyzn i kobiet, służył do podtrzymywania tuniki, którą rzadko pozostawiano luźną. W skład wyposażenia rzymskiego legionisty wchodził pas noszony na biodrach, określane jako *cingulum militare*. Był on tak dalece z nim związany, że powstał zwrot „brać pas”, co oznaczało stać się żołnierzem. Pozbawienie żołnierza pasa stanowiło karę, np. za tchórzostwo. Wyżsi oficerowie i dowódcy nosili pas określane jako *cinctorium*, który był dystynkcją odpowiadającą stopniowi. Nie był on okuwany i tworzył rodzaj szerokiej szarfy luźno związanej na przodzie pancerza (Daremborg, Saglio 1918, 664–666, 1175–1182).

Przedstawienia ikonograficzne, głównie na stelach nagrobnych z obszaru Nadrenii, pozwalają na dokładną rekonstrukcję pasów używanych przez żołnierzy i oficerów armii rzymskiej okresu wczesnego cesarstwa. Znaczenia tych źródeł dla niniejszych studiów nie umniejsza fakt, że stele wyrabiane były masowo w pracowniach kamieniarskich i że zachodzą między nimi duże podobieństwa w zakresie obramowania, umieszczania napisów, a nawet widoczna jest pewna standaryzacja w po-

traktowaniu postaci. Mimo to odtworzono na nich z daleko posuniętą precyzją wiele detali (Speidel 1976, 123n.).

Na podstawie analizy ikonograficznej można stwierdzić, że w armii rzymskiej w okresie wczesnego cesarstwa legionieści zazwyczaj nosili jeden lub równocześnie dwa pasy (krzyżujące się na biodrach), które zwykle pokryte były płytkami z guzem. Tylko do jednego z nich przymocowywano 6 do 8 wąskich rzemieni, pokrytych na całej długości płytkami i zakończonych okuciami, które tworzyły rodzaj „fartuszka”⁶⁶. Pas ten obciążony był zwykle mieczem, drugi krótkim sztyletem (ryc.11). Znany jest również nieco inny typ pasa. Mianowicie jego koniec rozszczepiał się na 4 okute rzemienie, przy tym tylko jeden z nich zaczepiony był na kolcu sprzączki, a pozostałe zwisały przed nią luźno (*Germania Romana* 1922, tabl.30:1; ryc.12).

Odmienne prezentują się pasy przedstawione na reliefach kolumn Trajana i Marka Aureliusza w Rzymie. Były one noszone na pancerzu w celu zmniejszenia nacisku na barki i równomiernego rozłożenia jego ciężaru (Robinson 1972, 27). Na środku pasa przymocowany był „fartuszek”, różniący się jednak od tych, które wyobrażone są na stelach nadreńskich. Składał się on z 3 lub 4 krótkich rzemieni, nie sięgających brzegu tuniki, a niekiedy nie wychodzących poza pancerz (Caprino, Colini, Gatti 1955, tabl.XLIII). Pasy legionistów przedstawi-

⁶⁶ *Germania Romana* 1922, tabl. 29:2,3,6,7, 30:5; NYLÉN 1963, ryc.31; GABELMANN 1972, s.112, ryc.29.

Ryc. 11. Stela nagrobna z Moguncji.

Grabstele aus Mainz (nach *Germania Romana* 1922)

Ryc. 12. Stela nagrobna z Moguncji.

Grabstele aus Mainz (nach *Germania Romana* 1922)

nych na kolumnie Trajana oraz na reliefie współczesnym mniej więcej okresowi jej budowy, z głównego przejścia Łuku Konstantyna, pokryte są czworokątnymi płytkami (Cichorius 1890, tabl.VII, XII; L'Orange, Gerkan 1939, tabl.49 a). W późniejszych reliefach, np. na kolumnie Marka Aureliusza, płytki te nie zostały wyobrażone, co może oznaczać, że około 2 połowy II w. n.e. nie były już używane (Raddatz 1957, 78n.). Oprócz opisanych pasów noszonych na biodrach legioniści posiadali również pas typu *balteus*, noszony przez ramię i służący do zawieszania miecza. Na kolumnie Marka Aureliusza jest on częściej przedstawiony niż pas otaczający biodra.

Na uwagę zasługują pasy zapinane pierścieniem, znane ze stel nagrobnych, datowanych na okres panowania Karakalli (211–218; ryc.13; Raddatz 1953, 73–77; Speidel 1976, 124n.).

Ryc. 13. Stela nagrobna z Perinthos.

Grabstele aus Perinthos (nach Speidel 1976)

Na temat stroju kobiet dysponujemy tylko danymi z terenu Noricum i Panonii (Garbsch 1965, 3–13, tabl.1–7). Postacie dziewcząt i starszych kobiet na stelach nagrobnych datowanych na I i II w. wykazują, że na tych obszarach używały one pasów, które rozdzielały się na 3 długie rzemienie o okutych końcach, sięgające za kolana (ryc.14).

Materiał ikonograficzny pochodzący z czasów po II w. n.e. nie nadaje się w pełni do badań porównawczych. W rzeźbie szczegóły stroju powracają dopiero w IV w., np. na zniszczonej statule z Turynu, wyobrażającej mężczyznę w pancerzu, przedstawiony jest szeroki pas z nałożonymi prostokątnymi płytkami, zawiązany na węzeł

Ryc. 14. Fragment steli nagrobnej z Klagenfurtu

Fragment einer Grabstele aus Klagenfurt (nach Garbsch 1965)

(Delbrueck 1932, ryc.38, tabl.38). Z kolei pasy na obwodzie pokryte okuciami „śmigłowatymi” uwidocznione zostały na reliefach Łuku Konstantyna oraz na jednej ze stel nagrobnych z Intercisa (Dunaújváros; Bullinger 1969, tabl.LXVII, LXIX).

Powyższy materiał dostarcza głównie informacji dotyczących wystroju pasów noszonych przez Rzymian, natomiast znacznie uboższymi danymi dysponujemy odnośnie do pasów, jakich używali mieszkańcy Barbaricum. Przedstawieni na kolumnie Trajana „barbarzyńcy” odziani są w długie szaty przewiązane nieokutym pasem (Cichorius 1890, tabl.XXIV). Dakowie wyobrażeni na metopach trofeum Trajana w Dobrudży (Adamklessi) jedynie w czterech wypadkach mają pas zapięty sprzączką o półkolistej lub kwadratowej ramie. Znacznie częściej przepasani są pasem — sznurem lub szarfą (Florescu 1965, 607, ryc.228,231). Na kolumnie Marka Aureliusza Germanowie oraz ich kobiety pokazani są w długich koszulach i sukniach z pasem-sznurem bez jakichkolwiek metalowych okuć (Caprino, Colini, Gatti 1955, tabl.XXI, XLIII, LXII). Podobnie wyobrażeni są oni na sarkofagu z Via Tiburtina (Hamberg 1936, 21–49).

Zwraca uwagę przedstawienie w rzeźbie pasów noszonych przez „barbarzyńców”, bez metalowych okuć. Pozostaje to w pewnej sprzeczności z materiałem archeologicznym, w którym metalowe części pasów należą do jednych z najliczniejszych części stroju. Wydaje się, że materiały ikonograficzne nie oddają w pełni wystroju pasów używanych na terenie Barbaricum.

Materiał ikonograficzny pozwala odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób można było przymocować do pasa kilka metalowych zakończeń. Rekonstrukcja pasa z jednym metalowym okuciem nie nastęrcza trudności, gdyż zawsze można było przesunąć je przez ramę sprzącz-

ki. Natomiast w wypadku występowania dwu, a zwłaszcza kilku okuć można przypuszczać, że jeden z końców pasa rozszczepiał się na odpowiednią ilość części, z których tylko jedna przechodziła przez sprzączkę, a pozostałe zwisały luźno przed nią (ryc.2:8). Jest to sposób przedstawiony na jednej ze stel w Moguncji (ryc.12) — zdaniem S.Griega (1951, 172) — najprostszy i zarazem najstarszy. Tak można rekonstruować pasy zawierające metalowe zakończenia, których suma szerokości nie jest większa od szerokości rzemienia otaczającego biodra. W przeciwnym wypadku przez ramę sprzączki mógł być przeciągnięty rzemień z jednym metalowym zakończeniem, a pozostałe okuwały dodatkowe rzemień, zapewne przyszyte do właściwego pasa (ryc.3:3).

Należy podkreślić, że pasy używane na terenie omawianych kultur nie wykazują silnego wpływu rzymskiego wojskowego *cingulum*, okuwane prostokątnymi płytkami, zdobionymi często guzem lub techniką *niello* i zaopatrzonego w „fartuszek” (Ritterling 1913, 148–152, ryc.27,28). Podobnie nie widać na terenie Barbaricum wyraźnych wpływów rzymskich na ryszunek, m.in. nieprzyjęcie zbroi i hełmów. Za przykład tych ewentualnych oddziaływań można uznać prawdopodobnie jeden z pasów z grobu 366 w Hamfelde, datowany na fazę B₂. Mógł być on zaopatrzony w pokrewną formę „fartuszka”, przy założeniu, że 7 okuć końca pasa pierwotnie należało do jednego garnituru. Również 10 okuć końca pasa z grobu książęcego II w Strażach, przypadającego na fazę C_{1b}, mogło tworzyć także rodzaj „fartuszka”. Za przejaw wpływu rzymskiego *cingulum* można uznać masywne płytki, występujące w kulturze przeworskiej ze sprzączkami o prostokątnej ramie z podwójnym kolcem, jakie znamy z Pięczkowa, gr. II, i Spicymierza, gr. 200 (ryc. 4:4). Najsilniejszy wpływ rzymskiego *cingulum* wykazują ozdobne zestawy metalowych części pasa, pochodzące z grobów książęcych we Wrocławiu-Zakrzowie, gr. II,III (ryc.9:1,9), w Strażach (gr.II) i niezdobione płytki z Dolnych Lovčic. Należy podkreślić, że metalowe części pasów z grobu III we Wrocławiu-Zakrzowie zdobione są analogicznie do płytek *cingulum* techniką *niello* i zapewne stanowią import.

Na terenie Barbaricum, poza obszarem omawianych kultur, płytki zaopatrzone zazwyczaj w tarczowate występy do nitów, nawiązujące do płytek *cingulum* i datowane na fazę C₁, potwierdzone są głównie na stanowiskach bagiennych (Raddatz 1957, 77–81). Sprzączce mogło towarzyszyć kilka tego typu płytek, które okuwały obwód pasa, albo tylko jedna, umieszczana po przeciwnej stronie sprzączki jako jej symetryczny odpowiednik. W Thorsberg odkryto wraz ze sprzączką o omegowatej ramie 11 takich samych kwadratowych płytek, o łącznej długości 55 cm. Pas ten należał do osoby o wysokiej randze społecznej (Raddatz 1957, 78,81, tabl.20:6–8).

Przedstawiony materiał ikonograficzny częściowo tłumaczy, dlaczego w pochówkach mężczyzn wyposażo-

nych w broń, a szczególnie w miecze, pojawiają się dwie sprzączki. Jest faktem niezaprzeczalnym, że używano dwóch pasów. Natomiast dyskusyjny jest problem, czy noszono na biodrach 2 pasy, z których jeden obciążony był mieczem, czy też używano w tym celu pasa przechodzącego przez ramię — balteusa. Stosowanie tego ostatniego typu pasa najlepiej potwierdzone jest w materiałach schyłku fazy B₂ w kulturze przeworskiej (horyzont Ia grobów z bronią). Był on zapinany sprzączką i zaopatrzony w metalowe zakończenie. O tym, że na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum znano balteusy, świadczą znaleziska importowanych okuć tarczokowatych, jak również ich naśladownictwa⁶⁷. Jako balteusy interpretowane są także fragmenty zachowanych skórzanych pasów z Thorsberg i Vimose (Stjernquist 1954, ryc.4).

Wpływy prowincjonalnorzymskie widoczne są również w wystroju pasów noszonych przez kobiety na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum. Wyraźne oddziaływania potwierdzone są jedynie z obszaru Noricum i Panonii. Zaznaczyły się one w naśladownictwie pasów charakterystycznych dla stroju kobiet z tych prowincji, w grupie sambijskiej kultury zachodniobałtyjskiej. Lokalizacja okuć końca pasa w grobach szkieletowych kultury wielbarskiej na wysokości kolan⁶⁸ wykazuje, że podobnie jak na terenie wymienionych prowincji ko-

biety nosiły pasy sięgające jeszcze długości 50–60 cm, po przejściu przez ramię sprzączki (por. ryc.14).

Należy podkreślić, że metalowe części pasów zdobione techniką „wycinania” wykazują także wpływy kultury prowincjonalnorzymskiej. Powstanie tej techniki zdobniczej wiąże się z kulturą późnego antyku, rozwijającą się w basenie Morza Śródziemnego. Na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum tak zdobione części pasów pojawiły się już około roku 350, trwając do 1 połowy V w. lub nieco później (Böhme 1974a, 79–90). Największa ich liczba pochodzi z północnej Galii, ponadto rozpowszechnione są wzdłuż lewobrzeżnego Renu i prawobrzeżnego Dunaju (Böhme 1974b, ryc.1). Obecność najwcześniejszych wspomnianych garniturów datowanych na lata około 350 roku na terenie pomiędzy Renem a Łabą tłumaczy się powrotem najemników z Barbaricum po odbyciu przez nich służby w armii rzymskiej. Zdaniem H.W.Böhme (1974b) garnitury zdobione techniką „wycinania” datowane później, bo już na 1 połowę V w., powstały na gruncie form późnoantycznych i są ich naśladownictwem. Koncentracja wzdłuż granic imperium metalowych części pasów wykonanych tą techniką potwierdza w pewien sposób przynależność ich do stroju wojskowego. Na terenach położonych bardziej na północ — jak świadczą materiały grupy vinařickéj — znane są również z pochówków kobiet (np. Měcholupy).

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone rozważania mające na celu rekonstrukcję pasów znalezionych na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum wykazały ich wielką różnorodność oraz zmienność w czasie. Uwaga ta odnosi się zarówno do wystroju pasów noszonych przez mężczyzn, jak i przez kobiety.

Proste pasy zapinane sprzączką — a także bardziej ozdobne (zaopatrzone w kilka metalowych okuć), które po raz pierwszy pojawiły się w późnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego — znane są ze stroju mężczyzn. Na ich tle wyraźnie wyodrębniają się pasy z cmentarzysk nad dolną Łabą, z charakterystycznym zapięciem i metalowym zakończeniem zbliżonym do prostokąta (ryc.1:1). Natomiast duże podobieństwo zachodzi między pasami z obszaru kultur przeworskiej i zachodniobałtyjskiej. Składały się one ze sprzączki o kolistej ramie z kołcem przedłużonym w skuwkę oraz kilku złącz pierścieniowatych (ryc.1:2,3).

Wyraźna zmiana w zestawie metalowych części pasów nastąpiła w momencie wykrywania się stylu fazy B₁. Dla tego odcinka chronologicznego najbardziej

charakterystyczne były pasy ze sprzączkami o mniej lub bardziej wydłużonej ósemkowatej ramie, bez lub z haczykowatymi wyrostkami, które niekiedy zaopatrzymano w jedno metalowe zakończenie, zazwyczaj o profilowanym trzonku (ryc.1:4). Pasy te, potwierdzone w stroju mężczyzn a koncentrujące się wyraźnie w Kotlinie Czeskiej i południowo-zachodniej Słowacji, znane są ponadto z kultury przeworskiej i z kręgu nadłabskiego. Na tych dwóch ostatnio wymienionych obszarach kulturowych występowały głównie sprzączki będące naśladownictwami egzemplarzy z Kotliny Czeskiej (ryc.1:5,9), na której terenie jak również w południowo-zachodniej Słowacji i Dolnej Austrii w fazie B₁ używano pasów z klamrami norycko-panońskimi (ryc.1:10). Pojedyncze metalowe elementy tych pasów, jak również całe ich zestawy, występowały sporadycznie poza wyszczególnionymi obszarami.

Fazę B₂ na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum charakteryzuje wiele nowych różnorodnych metalowych części pasa. Potwierdzone są one nie tylko w stroju mężczyzn, ale także i kobiet. Zwyczaj używania pasów z różnymi metalowymi okuciami, a zwłaszcza z metalowym zakończeniem, objął w różnym nasileniu poszczególne obszary kulturowe. Najbardziej typowe dla stroju mężczyzn były pasy zapinane sprzączkami o pros-

⁶⁷ STJERNQUIST 1954; MILDENBERGER 1970, s.139, tabl.37; SAKAŘ 1970, s.29, ryc.17:2; GODŁOWSKI 1969a, s.146, ryc.7.

⁶⁸ Gostkowo-Folsung, gr.XVIII; Pruszcz Gdański, stan.10.

tokątnej ramie, niezależnie od jej konstrukcji, głównie masywne egzemplarze z podwójnym kolcem. Wśród różnych typów garniturów używanych przez mężczyzn w fazie B₂ i fazie C_{1a} najbardziej charakterystyczne składały się ze sprzączki o dwudzielnej prostokątnej ramie, jednego metalowego zakończenia i kabłączka lub zawieszki (ryc.2:1–5). Należy podkreślić, że w fazie B₂ w kręgu nadłabskim w skład tych garniturów wchodziły okucia końca pasa o profilowanym trzonku (ryc.2:12). Zwłaszcza we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego istniał zwyczaj, potwierdzony także w fazie B₂, zawieszania przy męskich pasach krzesiw, kolców do hubek, a także szczypczyków (ryc.3:2,4).

W fazie B₂ dla stroju kobiet typowe były proste pasy zapinane najczęściej sprzączką o półkolistej jednodzielnej ramie, bez dodatkowych okuć. Na tym tle wyróżniają się egzemplarze zaopatrzone w metalowe zakończenie i okucia nakładane na obwód pasa. W stroju tych bogatych pasów kobiecych zaznaczają się wyraźniejsze odrębności w ramach poszczególnych kultur, niż miało to miejsce w przypadku tych elementów stroju używanych przez mężczyzn. Szczególnie wyodrębniają się znaleziska z obszaru kultury wielbarskiej — ze sprzączkami o jednodzielnej półkolistej ramie oraz ze złączami pierścieniowymi, prostokątnymi płytkami i metalowym zakończeniem o profilowanym trzonku (ryc.6); z kręgu nadłabskiego — ze sprzączkami o półkolistej ramie, z krawędzią wewnętrzną zagiętą do góry i z jednym lub dwoma okuciami końca pasa o profilowanym trzonku (ryc.5:2), oraz z grupy sambijskiej kultury zachodniobałtyjskiej — z kłamrami lub sprzączkami o kolistej ramie i z ażurową prostokątną płytką oraz czółenkami (ryc.5:12, i 7).

Na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego istniała w dalszym ciągu różnorodność metalowych części pasa. Było to spowodowane z jednej strony stosowaniem pasów o wystroju charakterystycznym dla poprzedniego stadium chronologicznego, z drugiej upowszechnieniem się pasów ze sprzączkami o dwudzielnej półkolistej ramie. W tym czasie zaczynały wyraźnie wyodrębniać się pasy z terenów zajętych przez kulturę wielbarską i zachodniobałtyjską. Miały one zazwyczaj jedno metalowe zakończenie z pierścieniem z występem (por. ryc.8:2) lub z dwoma pierścieniami (ryc.8:3). Znane są zarówno ze stroju kobiet, jak i mężczyzn. Dodatkowo na terenie kultury zachodniobałtyjskiej w stroju kobiet wyróżniają się pasy pokryte na całym obwodzie płytkami (ryc.8:8, 10).

W młodszej fazie okresu późnorzymskiego zmniejszyła się różnorodność metalowych części pasa. Właściwie nie można przedstawić garnituru typowego dla tego okresu chronologicznego. W tym czasie wyróżniał się, w porównaniu z innymi obszarami kulturowymi, krąg nadłabski, gdzie używano pasów zapinanych sprzączkami o dwudzielnej ramie zbliżonej do litery omega

lub pierścieniami. Zapięcia te wchodziły sporadycznie w skład garniturów (ryc.8:4,7, 9:13). W fazie C₂ metalowe zestawy do pasa potwierdzone są wyraźnie w pochówkach o charakterze książęcym (ryc.9:1–7, 9, 11, 12) oraz w grobach synchronizowanych z nimi (ryc.9:8, 10). Odnznaczają się one nie tylko ilością metalowych części, ale i bogactwem ornamentyki.

W stadium D na terenach wszystkich kultur zarówno w stroju mężczyzn, jak i kobiet stosowano pasy ze sprzączkami o owalnej lub kolistej pogrubiłej ramie, które z różną częstością zaopatrywano w metalowe zakończenie (ryc.10:5, 8). Natomiast wyróżniającą się grupę stanowią metalowe części pasów zdobione ornamentyką stempelkową typu Untersiebenbrunn (ryc.10:2) lub zbliżoną do Sösdala (ryc.10:6). W kręgu nadłabskim i w Kotlinie Czeskiej występowały w tym czasie sporadycznie pasy ze sprzączkami o ramie zdobionej ornamentem zwierzęcym, z różnymi okuciami nakładanymi na ich obwód (ryc.10:1, 3, 10). Garnitury te, wykonane w technice „wycinania”, potwierdzone w materiałach grupy vinařickiej w Kotlinie Czeskiej, wykazują powiązania z terenami położonymi na zachód od dolnej Łaby.

Oprócz przedstawionych tutaj garniturów typowych dla poszczególnych okresów chronologicznych z terenu środkowoeuropejskiego Barbaricum znane są także nieliczne zestawy nie pozwalające na uchwycenie prawidłowości współwystępowania sprzączek i innych metalowych części pasa.

Ogólnie z przedstawionych materiałów wynika, że pasów z metalowymi zakończeniami bez względu na charakter zapięcia najczęściej używano we wczesnym okresie rzymskim oraz we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego. Zazwyczaj zaopatrzone były w jedno, rzadziej w 2 okucia. W młodszej fazie okresu późnorzymskiego pasy z metalowymi zakończeniami występowały właściwie tylko w grobach o charakterze książęcym. Zwyczaj używania metalowych zakończeń pojawił się znowu w stadium D, kiedy to przeważnie stosowano jedno okucie tego typu. Garnitury zawierające więcej niż 2 metalowe okucia końca pasa, znane głównie ze stroju mężczyzn, należy zaliczyć do znalezisk odosobnionych. Ozdobne pasy z kilkoma metalowymi zakończeniami, pojawiające się przez cały okres wpływów rzymskich i stadium D, mogą wskazywać na wyższą pozycję społeczną zmarłych. Bogactwo metalowych części pasa obserwowane w późnorzymskich grobach o charakterze książęcym potwierdza również tę pozycję.

Różnice i powiązania etniczne ludności zamieszkującej środkowoeuropejskie Barbaricum były czynnikiem zróżnicowania stroju, a tym samym jego elementu, jaki stanowiły pasy. Niektóre z nich można traktować jako wyznaczniki o charakterze kulturowo-etnicznym, np. męskie pasy z późnej fazy młodszejszego okresu przedrzymskiego z cmentarzysk położonych nad dolną Łabą (ryc.1:1), kobiece pasy z fazy B₂ i wczesnej fazy okresu

późnorzymskiego z terenu kultury zachodniobałtyjskiej (ryc.5:12; 7; 8:8,10) i wielbarskiej (ryc.6; 8:3) oraz pasy zdobione ornamentyką stempelkową zbliżoną do typu Sösdala ze stadium D z obszaru kultury zachodniobałtyjskiej (ryc.10:6).

Poddane analizie metalowe okucia używane były przede wszystkim do pasów noszonych na biodrach. Oprócz nich w kulturze przeworskiej w pochówkach mężczyzn, zawierających wyposażenie typowe dla la horyzontu grobów z bronią, odkryto także pasy typu *balteus*, noszone przez ramię. Należy zaznaczyć, że nie tylko w bogato wyposażonych grobach stwierdzono występowanie dwóch, a nawet kilku zapięć pasa, głównie

sprzączek. W wypadku gdy żaden z pasów nie służył do przymocowania miecza, można sądzić, że spinały one wierzchnią i spodnią odzież. Niewielka ilość sprzączek — jak wskazuje na to wyposażenie grobów o charakterze książęcym — spełniała inne funkcje, np. okuwając rzemienie przymocowujące ostrogi.

Niewątpliwie na wystroju pasa używanego na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum zaważył wpływ kultury rzymskiej, który w analizowanym czasie objął wiele metalowych przedmiotów. Pasy z metalowymi częściami noszone na tym terenie wykazują jednak daleko idącą modyfikację pasów znanych z terenów imperium.

LISTA STANOWISK Z ANALIZOWANYMI METALOWYMI CZĘŚCIAMI PASÓW

1. *Kraj nadlabski*

wraz z południową częścią Szlezewiku-Holsztynu

1. Baben, Kr.Stendal, grób (KUCHENBUCH 1938, s.118, tabl.XXXII 12).
2. Bliedenstorf, Kr.Ludwigslust, stan.Krummstück, gr.214 i 248 (DÖRGES 1957, s.123,127n., ryc.37,58).
3. Bornitz, Kr.Zeitz, gr.21 i 99 (VOIGT 1976, s.196,235,323-325, ryc.17,54,61).
4. Bordesholm, Kr.Rendsburg, grób (RADDATZ 1962, s.108, ryc.10).
5. Dahlhausen, Kr.Pritzwalk, stan.I, gr.13 (MATTHES 1931, s.11, ryc.17).
6. Dessau-Grosskühnau, Sdtkr.Dessau, gr.5,49,78 i 187 (LASER 1965, s.51,66,71,88, tabl.5,12,15,25).
7. Ehestorf-Vahrendorf, Kr.Harburg, gr. z 1911 r. (WEGEWITZ 1937, s.132n., tabl.30).
8. Fohrde, Kr.Brandenburg-Land, gr.12,104,112,128,129,198 i 251 (MÜLLER 1962, s.15,31n.,34n.,44n.,52, tabl.4,26,27,31,44,53).
9. Gross Romstedt, Kr.Apolda, gr.1911:15 i 1911:87 (EICHORN 1927, s.272n.,304n.).
10. Gustow, Kr.Rügen, gr.2/1964 (HERFERT, LEUBE 1966, s.232, ryc.157).
11. Hamburg-Fuhlsbüttel, gr.14:98:46 (F. TISCHLER 1937, ryc.8).
12. Hamburg-Langenbek, gr.+27 (WEGEWITZ 1965, s.23n., tabl.4).
13. Hamburg-Marmstorf, gr.225a, 251 i 261 (WEGEWITZ 1964, s.60,63-65, tabl.16,18).
14. Hamfelde, Kr.Herzogtum-Lauenburg, gr.120,129,150,325,329, 366 i 665 (BANTELMANN 1971, s.92-94,96,118n.,124n.,162, tabl.18,22,46,54-56,96).
15. Häven, Kr.Sternberg, gr.5 (SCHACH-DÖRGES 1970, s.205n., tabl.85).
16. Harsefeld, Kr.Stade, gr.21,26,157,164 i VIII (WEGEWITZ 1937, s.12-14,25n.,33-37, tabl.4,5,12,16-19).
17. Hassleben, Kr.Weimar, gr.4,8 i 14 (SCHULZ 1933, s.14-18, tabl.7,9,10).
18. Heiligenhafen, Kr.Oldenburger, gr.5 (RADDATZ 1962, s.97-99, ryc.6).
19. Hemmoor, Kr.Land-Hadeln, stan.I, gr.12 (WALLER 1959, s.11, tabl.5).
20. Hohenferchesar, Kr.Brandenburg-Land, gr.282,318,325,329, 332,353,378 i 385 (MÜLLER 1962, s.57,62-65,72n., tabl.59, 64,67,71,75,76).
21. Hornbek, Kr.Herzogtum-Lauenburg, gr.251,311,663,849,851 i 867 (RANGS-BORCHLING 1963, s.105,109,135,148n.,150, tabl.31,70,86-89,91).
22. Jamel, Kr.Wismar, gr.61 (ASMUS 1938, s.90n., ryc.31).
23. Kemnitz, Kr.Potsdam-Land, gr.121,158,160,236,292,319,321, 332,335,352,356,373,431,542,553,599,694,709,745,818b,838 i 851 (GEISLER 1974, s.19n.,23,30,37,41n.,44,50,61n.,68,78, 80,84,92,95,97, tabl.9,11,12,25,27,28,31-33,40,52-55,58,68, 71,74,84,85,88,89).
24. Klein Schwechten, Kr.Stendal, grób (KUCHENBUCH 1936, s.216).
25. Kleinzerbst, Kr.Köthen, gr.a (VOIGT 1940, s.156n., tabl.XIII).
26. Lindau/Sorge, Kr.Zerbst, gr.100 i 430 (VOIGT 1940, tabl.XXVII, XXX).
27. Lünow, Kr.Brandenburg-Land, grób (STIMMING 1912, s.309n., ryc.1).
28. Naumburg, Kr.Naumburg, stan.2, gr.12 (B.SCHMIDT 1961, s.12, tabl.52).
29. Neubrandenburg, Kr.Neubrandenburg, gr.44 i 70 (LEUBE 1978, s.53,55, tabl.12,19).
30. Neuendorf, Kr.Belzig, gr.1 (GEISLER 1971, s.71, ryc.2).
31. Nitzahn, Kr.Rathenow, gr.28 (MÜLLER 1956b, s.190, ryc.7).
32. Perdöhl, Kr.Hagenow, gr.48,382 i 473 (SCHULDT 1976, s.59, 82,88, tabl.6,31,38).
33. Pölitz, Kr.Stormarn, gr.7/1916 (HINGST 1959, s.334, tabl. 116:1-9).
34. Preetz, Kr.Plön, gr.170 (BRANDT 1960, s.89, tabl.11).
35. Pritzler, Kr.Hagenow, gr.329,467,550,662,748,775,844,1003, 1597 i 1706 (SCHULDT 1955, s.168,176,183,192,199,201,206, 217,253,260, ryc.362,367,365,342,366,343,375,374,369,377).
36. Prosiß, Kr.Meissen, gr.34 (COBLENZ 1955, s.57n., ryc.65,66).
37. Putensen, Kr.Harburg, gr.150 (WEGEWITZ 1972, s.82-85, tabl.167:35,36).
38. Rachow, Kr.Teterow, gr.45 (ASMUS 1938, s.109).
39. Runow, Kr.Schwerin, gr.11 (SCHACH-DÖRGES 1970, s.231, tabl.49:9-14).
40. Schellhorn, Kr.Plön, gr.7 (GENRICH 1954, s.70, tabl.25).
41. Seelow, Kr.Seelow, gr.3 (LEUBE 1975, s.97).
42. Varbelvitz, Kr.Rügen, gr.9 (LEUBE 1969, s.204, ryc.144).
43. Wahlitz, Kr.Burg, gr.88 (SCHMIDT-THIELBEER 1967, s.71n., 111n., tabl.14,15,24).
44. Zauschwitz, Kr.Borna, gr.14 i 42 (MEYER 1969, s.100-105, 146-148, ryc.21,57).

2. *Kotlina Czeska*

1. Dobřichov-Piřchora, okr.Kolín, gr.7/1902 (Piř 1905, s.533, tabl.XLI 11,13), gr.2/1905,6,1,III (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964,

- ryc.3:1-5,9; 4:3; 5:1; SAKAŘ 1970, s.4,8,12,25, ryc.2,3,7,15), gr.II,IV,VI,78,116 (SAKAŘ 1970, s.4-8,12,20,21, ryc.3-5,12,13).
2. Hrdly, okr.Litoměřice, gr. z 1916 r. (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.20, ryc.5; SAKAŘ 1970, s.30).
 3. Kolín, okr.Kolín, gr. z 1947 r. (SVOBODA 1965, s.249, ryc.35:3-11).
 4. Křesín, okr.Litoměřice, gr. z 1906 r. (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.26, tabl.IV 11-14,16; 1964, ryc.6; SAKAŘ 1970, s.31).
 5. Kutná Hora-Sedlec, okr.Kutná Hora, gr. z 1887 r. (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.26, tabl.IX 11-17).
 6. Lužec, okr.Mělník, gr.76,80,88 (KYTLICOVÁ 1970, s.300,302,304, ryc.21,22,25,30).
 7. Měcholupy, okr.Louny, grób (PREIDEL 1940, s.109-111, tabl.54; SVOBODA 1965, s.118n.,253, tabl.XXIX,XXX).
 8. Míkovice, okr.Mělník, gr.A (GRBIČ 1924, s.124-127, ryc.1; MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.34, tabl.XVIII 1-24,26).
 9. Nebovidy, okr.Kolín, grób (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.36, tabl.VII 20; 1964, ryc.7:4; SAKAŘ 1970, s.33).
 10. Nymburk, okr.Nymburk, gr. z 1904 (SAKAŘ 1970, s.34).
 11. Pečky, okr.Nymburk, gr.2/1961 (FRIDRICH 1964, s.891, ryc.267).
 12. Pňov, okr.Nymburk, gr.4,12,53 i 66 (RYBOVÁ 1970, s.78,80,91,94n., tabl.IV,V,XXIV,XXV).
 13. Praga-Bubeneč, gr. z 1942 r. i z 1948 r. (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963, s.45; 1965, tabl.33; SAKAŘ 1970, s.38).
 14. Praga-Libeň, grób (SVOBODA 1965, s.260, tabl.XXXIII).
 15. Praga-Vokovice, grób (SVOBODA 1965, s.114, ryc.35:1,2).
 16. Radim, okr.Kolín, grób (SAKAŘ 1970, s.40).
 17. Radonice, okr.Louny, grób (SVOBODA 1965, s.270n., tabl.XXVIII 2,4).
 18. Třebusice, okr.Kladno, gr.XXVII/63 (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1967, s.45n., tabl.XII 1-11).
 19. Zárýb, okr.Mělník, grób (SCHRÁNIL 1917, tabl.XXIV 11-15).
 20. Zlív, okr.Jičín, grób (Pič 1907, tabl.LV; SAKAŘ 1970, s.53).

3. Morawy z częścią Austrii na północ od Dunaju

1. Baumgarten, a.d. March BH Gänserndorf, grób (ADLER 1976, s.7-11, ryc.11-15).
2. Krížovany, okr.Trnava, gr.II (TEJRAL 1968, s.493, ryc.2).
3. Štíbořice, okr.Břeclav, gr.2 (TEJRAL 1971, s.77, ryc.7).
4. Velatice, okr.Brno-venkov, gr.6 (TEJRAL 1970, s.170, ryc.11); grób (TEJRAL 1971, s.77, ryc.8).
5. Žarošice, okr.Hodonín, gr. z 1945 r. (TEJRAL 1961, s.110-119, ryc.1).

4. Słowacja

1. Abrahám, okr.Galanta, gr.2 i 100 (KOLNÍK 1980, s.22, 45n., tabl.XI,XXXIII,XXXIV).
2. Bratislava-Devínska Nova Ves, gr.1 (KRASKOVSKÁ 1977, s.487n., tabl.I,II).
3. Dolné Lovčice, okr.Trnava, znal.luźne (BÓNA 1963, s.272n., tabl.XLIII 1-7).
4. Kostolná pri Dunaji, okr.Galanta, gr.35 (KOLNÍK 1980, s.109n., tabl.C).
5. Sládkovičovo, okr. Galanta, gr.36,51 i 70 (KOLNÍK 1980, s.142, 146n.,154, tabl.CXLIII,CXLIX,CLVII).
6. Straže, okr.Piešťany, gr.II (ONDROUCH 1957, s.156-162, tabl.47, 48).
7. Vlčkovce, okr.Trnava, grób (BENINGER 1937, s.37).
8. Zemplín, okr.Trebišov, kurhan 6 gr.4 (KOLNÍK 1971, s.525, ryc.27).
9. Žilovce, okr.Hlohovec, grób (KOLNÍK 1969, s.153, tabl.IV 1-3).

5. Kultura luboszycka

1. Biecz, woj.Zielona Góra, gr.8 (DOMAŃSKI, ONZOL 1979, s.66, tabl.XIII).
2. Grabice, woj.Zielona Góra (materiały nie opublikowane, udostępnione przez G.Domańskiego).
3. Kranichau, Kr.Torgau, gr.1 (MEYER 1971, s.254-256, tabl.9:8, 11, ryc.145:3).
4. Krossen, Kr.Luckau, gr.1/1850 (LEUBE 1975, s.119).
5. Langengrassau, Kr.Luckau, gr.1 (LEUBE 1975, s.119n., tabl.26).
6. Lichtenburg, Kr.Torgau, gr.1,3 i 7 (DEHNKE, THIEME 1939, s.265-272, ryc.6,21,58).
7. Luboszyce, woj.Zielona Góra (materiały nie opublikowane, udostępnione przez G.Domańskiego).
8. Lunow, Kr.Eberswalde, gr.3 (LEUBE 1975, s.79).
9. Przylep, woj.Zielona Góra, gr.X (KRAMARKOWA 1963, s.149, ryc.3).
10. Sadzarzewice, woj.Zielona Góra, gr.21, 24, 36, 38, 42 i 67 (JENTSCH 1895, s.21n.,30n.,44n.,80,94).
11. Schmorkau, Kr.Oschatz, grób (MEYER 1971, s.281-283, ryc.159).
12. Zahna, Kr.Wittenberg, grób (SCHULZ 1931, s.78-80, tabl.XX).
13. Zwethau, Kr.Torgau, gr.7 (MEYER 1963, s.294n., ryc.171).

6. Kultura przeworska

1. Bartki, woj.Olsztyn, gr.74 (BOHNSACK 1938, s.73n., ryc.13).
2. Biała, woj.Łódź, gr.35 (MAKIEWICZ 1970, s.191, tabl.XIV).
3. Bodzanowo, woj.Włocławek, gr.12 (ZIELONKA 1958, s.363, ryc.61).
4. Brodno, woj.Wrocław, grób („Altschlesien” 1926, Bd.1, H.3/4, s.273, ryc.18).
5. Brzeźce, woj.Radom, stan.I, znal.luźne (BALKE 1976, s.45, tabl.II 4,10).
6. Chłopice, woj.Przemyśl, grób (FRANZ 1932, s.41, ryc.4).
7. Chmielów Piaskowy, woj.Tarnobrzeg, gr.3,15,16 i 20 (materiały nie opublikowane, Muzeum Archeologiczne, Kraków).
8. Chorula, woj.Opole, gr.7,28,30,44,51,92,93,100,103,118,151, 155 i 182 (SZYDŁOWSKI 1964a, s.21-23,39-42,50n.,56n., 81-84,89-92,103n.,116n.,121n.,133, ryc.7,27,29,42,49,78,79, 86,89,101,124,128,145).
9. Czacz, woj.Leszno, znal.luźne (B.KOSTRZEWSKI 1965a, s.76, ryc.9:6,12).
10. Czarnocin, woj.Piotrków, stan.I, gr.8 (KASZEWSKA 1969, s.101, ryc.4).
11. Dobrostany, raj.Gorodok, znal.luźne (SMISZKO 1932, s.5n., tabl.III 1,2).
12. Domanowice, woj.Wrocław, gr.1 (JAHN 1940, tabl.409:1).
13. Domanadzice, woj.Leszno, gr.1,59,99 i 160; (B.KOSTRZEWSKI 1954, s.155-159,184n., 210,248-259, ryc.55,100,195).
14. Dziedzice, woj.Opole, gr.2 (RASCHKE 1934, s.376, ryc.1).
15. Gledzianówek, woj.Płock, gr.82/1944 zespół B i 15/1935 (KASZEWSKA 1977, s.92n.,102, tabl.L,LXVII).
16. Kamieńczyk, woj.Ostrołęka (DĄBROWSKA, POZARZYCKA-URBAŃSKA 1978).
17. Kietrz, woj.Opole, stan.I, gr.484 (GEDL 1964, s.148, tabl.I).
18. Komorówko, woj.Wrocław, gr.10 (PESCHECK 1939, s.325, ryc.7).
19. Kopki, woj.Tarnobrzeg, gr.23 (JAMKA 1936, s.37n., ryc.16).
20. Korczew, woj.Siedlce, grób (WERNER 1947, s.193-197).
21. Kotla, woj.Legnica, gr.XXV (KRAMAREK 1962, s.231n., ryc.7).
22. Krasusze-Gołowierzchy, woj.Siedlce, grób (DĄBROWSKA 1970, s.286, ryc.2).
23. Kryspinów, woj.Kraków, gr.10 (GODŁOWSKI 1969b, s.35, ryc.3) i gr.51 (GODŁOWSKI 1973, s.40-46, ryc.3).
24. Kutno, woj.Płock, stan.2, gr.4 (KASZEWSKA, KRAUSE, MAKIEWICZ 1974, PL 204).

25. Lachmirowice, woj.Bydgoszcz, gr.II (ZIELONKA 1951, s.125, ryc.7), gr.IV,IX,XI i XXXVI (ZIELONKA 1953, s.355-358, 362-365,378 n., ryc.1,7,8,33).
26. Łajski, woj.Warszawa, znal.luźne (LIANA 1961, s.216, tabl.II).
27. Leźnica Wielka, woj.Łódź, gr.3 i 7 (WIKLAK 1965, s.180, ryc.4,5).
28. Młodzikowo, woj.Poznań, gr.22,35,66,100,106,152,184 i 188 (DYMACEWSKI 1958, s.195 n.,204-206,235-238,263-266,272, 307,333,337 n., ryc.39,61,117,179,187,261,321,329).
29. Naclaw, woj.Leszno, stan.1, gr.1 (JASNOSZ 1956, s.404, ryc.2).
30. Nosocice, woj.Legnica, gr.51,80 (TACKENBERG 1925, s.43-46, 48-50, tabl.22,24), gr.84 (PETERSEN 1934, s.140 n., ryc.3:5,8).
31. Nowa Cerekwia, woj.Opole, stan.12, gr.1 (GODŁOWSKI 1968, s.242, ryc.3).
32. Nowa Wieś Wrocławska, woj.Wrocław, gr.122 (PESCHECK 1939, s.344 n., ryc.181:2-4).
33. Opatów, woj.Częstochowa, gr.879 (GODŁOWSKI 1970 b, s.27-30, ryc.2).
34. Piastowo-Pajki, woj.Ostrołęka, gr.15, (PEISER 1916, s.8).
35. Pięczkowo, woj.Poznań, gr.II (B.KOSTRZEWSKI 1965 a, s.91 n., ryc.27).
36. Przywóz, woj.Sieradz, kurhan 1 (KOWALCZYK 1968, s.116, ryc.6).
37. Pyszaca, woj.Poznań, stan.3, gr.I (B.KOSTRZEWSKI 1956 b, s.56, ryc.34).
38. Siemianice, woj.Kalisz, znal.luźne (materiały nie opublikowane, Muzeum Archeologiczne, Poznań).
39. Spicymierz, woj.Konin, gr.27 i 200 (KIETLIŃSKA, DĄBROWSKA 1963, s.147,172, tabl.IV,XXVIII).
40. Starachowice, woj.Kielce, gr.VI (JAMKA 1959, s.41 n., ryc.16).
41. Stupsk-Kolonia, woj.Ciechanów, znal.luźne (NIEWĘGŁOWSKI, OKULICZ 1964, s.275, ryc.3).
42. Witaszewice, woj.Płock, gr.106/1937 (KASZEWSKA 1975 a, s.245, tabl.VIII).
43. Wrocław-Zakrzów, gr.II i III (GREMLER 1888, s.8,10-12, tabl.III-VII).
44. Wymysłowo, woj.Leszno, gr.80,176,178,183,203,207,211,319 (JASNOSZ 1952, s.50,117-121,123-126,129 n.,138,140 n., ryc.57, 157,162,169,188,191,197,327).
45. Zadowice, woj.Kalisz, gr.51 (ABRAMOWICZ 1956, s.77, tabl. XXXVII), gr.642 (KASZEWSKA 1975 b, s.157, ryc.14).
46. Zakrzów, woj.Opole, stan.3, gr.18 i 27 (SZYDŁOWSKI 1964 b, s.199,202, ryc.41,55).
47. Zaspy, woj.Konin, gr.I (B.KOSTRZEWSKI 1939, s.293, ryc.3).
48. Zawyki, woj.Białystok, gr.I-1 (D.JASKANIS 1961, s.409, tabl. XXVI).
49. Zubrza, woj.Leszno, grób (PESCHECK 1939, s.320, tabl.XXVII).
50. Żerniki Wielkie, woj.Wrocław, gr.9 (ZOTZ 1935, s.65, ryc.13).
8. Kitki, woj.Ostrołęka, stan. 1, gr.1 (KEMPISTY, OKULICZ 1965, PL 94/2).
9. Krosno, woj.Elbląg, gr.2,29,67 i 125 (BLUME 1912, ryc.58,62; 1915, s.37,39,41,46,48,50,52).
10. Leśno, woj.Bydgoszcz, grób (GRABARCZYK i INNI 1979, PL 270/4).
11. Lubowidz, woj.Słupsk (materiały nie opublikowane, Muzeum Narodowe, Szczecin — informacja R.Wołągiewicza).
12. Malbork-Wielbark, woj.Elbląg, gr.222,714,1077,1155 i 1200 (SCHINDLER 1940, s.25,80,84,112,118, ryc.11,50,55,73,77).
13. Mściszewice, woj.Gdańsk, kurhan VII i VIII (LA BAUME 1934, s.130,132, ryc.63,64).
14. Odry, woj.Bydgoszcz, kurhan 9 (J.KOSTRZEWSKI 1928, s.16-18, ryc.5), kurhan 4 gr.1,2, gr.113,127 (KMIECIŃSKI 1968, s.67-74, tabl.XII,XIII,XIX,XVIII), gr.423 (GRABARCZYK i INNI 1979, PL 271/2).
15. Ostróda, woj.Olsztyn, gr.63 i 104 (BLUME 1915, s.42,52).
16. Pielgrzymowo, woj.Olsztyn, grób (BOHNSACK 1938, s.78, ryc.22).
17. Pierzchały, woj.Elbląg, gr.16 (BEZZENBERGER 1909 a, s.110).
18. Połowite, woj. Olsztyn, gr.12,20 i 24 (EGGERS 1964, s.156-159, tabl.13:1, 17:1-4, 19:1).
19. Poznań-Komandoria, gr.VII (PIASZYKÓWNA 1952, s.235, ryc. 67:1,2).
20. Pruszcz Gdański, woj.Gdańsk, stan.cukrownia, gr.III, IX (SCHINDLER 1939, s.39,46, ryc.1,3), gr.45 (LA BAUME 1926, s.5, tabl.III).
21. Pruszcz Gdański, woj.Gdańsk, stan.6 (tzw.Dreieck) grób (ROCHNA 1942, s.29, tabl.7).
22. Pruszcz Gdański, woj.Gdańsk, stan.cmentarz katolicki, gr.VIII (LA BAUME 1926, s.6, tabl.V).
23. Pruszcz Gdański, woj.Gdańsk, stan.10, gr.127 (PIETRZAK 1972, s.77, ryc.6, oraz materiały nie opublikowane, udostępnione przez M.Pietrzaka).
24. Rządź, woj.Toruń, gr.50/1888,245/1888,325/1888,494/1888,517/ /1888 i 636/1888 (ANGER 1890, s.23 n.,30,33,41 n.,48).
25. Słopanowo, woj.Poznań, gr.43 (PRZEWOŻNA 1955, s.115, ryc.70).
26. Tczew-Nowe Miasto, woj.Gdańsk, stan.3, gr.3 (BLUME 1915, s.40).
27. Węsiory, woj.Gdańsk, gr.5,11,43,46, kurhan 9 gr.II, kurhan 17 (KMIECIŃSKI, BŁOMBERGOWA, WALENTA 1966, s.86-91, tabl. XLVIII,XLIX).
28. Zamość, woj.Zamość, skarb (SULIMIRSKI 1966, s.121,123, ryc.5).
29. Zwierzewo, woj.Olsztyn gr.IX i 67 (BEZZENBERGER 1909 b, s.73 n.,93 n.).

8. Pomorze Zachodnie

1. Dębczyno, woj.Koszalin, stan.2, gr.32 (STRZYŻEWSKI 1972, s.273).
2. Lekowo, woj.Koszalin, grób (EGGERS 1937, s.137-139).
3. Ukiernica, woj.Szczecin, grób (DORKA 1939, s.202, tabl.49).

9. Kultura zachodniobałtyjska

7. Kultura wielbarska

1. Bogucin, woj.Ciechanów, kurhan 1 (BERNAT 1955, s.211, ryc.5,6).
2. Cecele, woj.Białystok (materiały nie opublikowane, udostępnione przez J.Jaskanisa).
3. Charnowo, woj.Słupsk, gr.13 (materiały nie opublikowane, Muzeum Narodowe, Szczecin).
4. Ciepłe, woj.Gdańsk, gr.4 i 5/1880, 96/1898 i VIII/86/1897 (A.SCHMIDT 1902, s.102,113,128).
5. Elbląg-Nowe Pole, woj.Elbląg, nr 293 (BLUME 1915, s.50).
6. Gostkowo-Folsung, woj.Toruń, gr.IX,XVI,XVIII i XXIII (WAGA 1934, s.175 n., 182, tabl.III).
7. Gronowo, woj.Koszalin, kurhan 3 gr.2 (materiały nie opublikowane, udostępnione przez R.Wołągiewicza), kurhan 16 i 17 (WOŁĄGIEWICZ 1977, s.14-20, ryc.9), kurhan 22 gr.3 i 4 (WOŁĄGIEWICZ 1976, s.151-159, ryc.22,23).

1. Babięta, woj.Olsztyn, gr.58 (PEISER 1916, s.20 n.).
2. Bartlikowo, woj.Suwałki, gr.4,20,41,69 i 70 (KEMKE 1900, s.110-112,115,119 n., tabl.III,IV).
3. Bogaczewo-Kula, woj.Suwałki, gr.260 (OKULICZ 1958, s.67).
4. Chrustalnoje, raj.Primorsk, gr.LII (BUJACK 1889, s.282; JAN-KUHN 1933, s.224).
5. Gracziowka, raj.Primorsk, znal.luźne (GAERTE 1929, ryc.174 d; JANKUHN 1933, s.197, ryc.18).
6. Grądy Krukłaneckie, woj.Suwałki, gr.65 (ÅBERG 1919, s.38,161, ryc.23).

7. b.Grebieten, raj.Primorsk, gr.82 (BUJACK 1888, tabl.IX; ÅBERG 1919, s.159).
8. b.Greibau, raj.Primorsk, gr.63 (O.TISCHLER, KEMKE 1902, s.29; ÅBERG 1919, s.37,159), gr.180a (O.TISCHLER, KEMKE 1902, s.31).
9. Grunajki, woj.Suwałki, gr.11 popielnica IX (O.TISCHLER 1879, s.255, tabl.IV 5).
10. Guriewsk, raj.Guriewsk, gr.13 (JANKUHN 1933, s.224, tabl.III 1).
11. Jarosławskoje, raj.Primorsk, stan.IV, gr.3 i 20 (JANKUHN 1933, s.222, tabl.II 2,4).
12. b.Keimkallen, raj.Mamonowo, grób (JANKUHN 1933, s.222, tabl.II 3).
13. Kosewo, woj.Olsztyn, gr.14 (WEIGEL 1890, s.25, ryc.14; ÅBERG 1919, s.38,61).
14. Kotelnikowo, raj.Primorsk, gr.24 (HEYDECK 1909, s.231n.).
15. Kowrowo, raj.Primorsk, gr.6,14a,28,30,140,160,161,163,164 i 178 (O.TISCHLER, KEMKE 1902, s.16-18,23-25).
16. Krukłanki, woj.Suwałki, gr.4 (GAERTE 1929, ryc.136h).
17. Kudrinka, raj.Bagrationsk, gr.40 (O.TISCHLER, KEMKE 1902, s.40).
18. b.Lehndorf, raj.Primorsk, znal.luźne (JANKUHN 1933, s.224, tabl.III 2).
19. Liubliino, raj.Primorsk, gr.41 (ÅBERG 1919, s.37).
20. Ługowoje, raj.Guriewsk, gr.21 (KLEEMANN 1939, s.205, ryc.4,5; LA BAUME 1944, s.7), znal.luźne (JANKUHN 1933, s.222, ryc.5).
21. Mojtyny, woj.Olsztyn, gr.17,28,56,58,60 i 61 (HOLLACK, PEISER 1904, s.45n.,48,51-53, tabl.III).
22. Netta, woj.Suwałki, gr.31 (KACZYŃSKI 1966, s.96, ryc.9, oraz materiały nie opublikowane, udostępnione przez M.Kaczyńskiego).
23. Nikutowo, woj.Olsztyn, znal.luźne (GAERTE 1929, ryc.173a,g).
24. Orechowo, raj.Primorsk, gr.32 (BEZZENBERGER 1909c, s.53).
25. Osowa, woj.Suwałki, kurhan 51 gr.I (J.JASKANIS 1961, s.142-144, tabl.II), kurhan 114 (J.JASKANIS 1962, s.272-275, tabl.VII 8,9).
26. Poddubnoje, raj.Guriewsk, znal.luźne (GAERTE 1929, s.183, ryc.134; JANKUHN 1933, s.222, ryc.2).
27. Polesie, raj.Guriewsk, gr.23 (LA BAUME 1944, s.3, ryc.5).
28. Powarowka, raj.Primorsk, gr.F i znal.luźne (GAERTE 1929, ryc.137; JANKUHN 1933, s.223n., ryc.10).
29. Putiłowo, raj.Primorsk, gr.I i 15 (JANKUHN 1933, s.220n., ryc.1, tabl.II 1).
30. b.Siegesdicken, raj.Primorsk, gr.2 (BEZZENBERGER 1914, s.250).
31. Szurpiły, woj.Suwałki, kurhan 15 gr.A3 (ŻUROWSKI 1961, s.59n., tabl.XIII 6,8).
32. Szwajcaria, woj.Suwałki, kurhan 2 i 29 (ANTONIEWICZ, KACZYŃSKI, OKULICZ 1958, s.28,39, tabl.II,IV,XIII), kurhan 47 (ANTONIEWICZ 1961, s.12, tabl.III).
33. Tengen, raj.Ładuszkin, gr.39 (KLEBS 1877, s.60-62).
34. b.Warnikam, raj.Ładuszkin, gr.25,31 i 60 (O.TISCHLER, KEMKE 1902, s.43n.).
35. Wietrowo, raj.Primorsk, stan.II, gr.I (JANKUHN 1933, s.223, tabl.III 3).
36. Wólka, woj.Suwałki, gr.I (O.TISCHLER 1879, s.259n., tabl.II, IV).
37. Zajcewo, raj.Primorsk, gr.4 (PEISER 1919, s.332).
38. Żywa Woda, woj.Suwałki, kurhan 8 (ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1961a, s.50n., tabl.XI 7), kurhan 15 gr.I (ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1961b, s.206-208, tabl.X 3-21).

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- AA — Acta Archaeologica, København
 BJ — Bonner Jahrbücher, Bonn
 FAP — Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
 FAPrag — Fontes Archaeologici Pragenses, Pragae
 IAPol — Inventaria Archaeologica, Pologne, Łódź
 JMV — Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Berlin
 JVST — Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder, Halle
 MS — Materiały Starożytne, Wrocław—Warszawa—Kraków
 PA — Przegląd Archeologiczny, Poznań, Wrocław
 PamA — Památky Archeologické, Praha
 PMMAE — Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Łódź
 Prussia — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, [Królewiec]
 RB — Rocznik Białostocki, Warszawa
 SA — Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław—Warszawa—Kraków
 SloA — Slovenská Archeológia, Bratislava
 SPhÖK — Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg, [Królewiec]
 WA — Wiadomości Archeologiczne, Warszawa

Literatura

ÅBERG N.
 1919 *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala.

- ABRAMOWICZ A.
 1956 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow.Kalisz*, PMMAE, nr 1, s.61-96.
- ADLER H.
 1976 *Kaiserzeitliche Funde aus Baumgarten an der March*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, Bd.CVI, s.3-16.
- ALMGREN O.
 1913 *Zur Bedeutung des Markomannenreichs in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit*, „Mannus”, Bd. V, s.265-278.
- ANGER S.
 1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, „Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen”, H.1, [Grudziądz].
- ANTONIEWICZ J.
 1961 *Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, WA, t.XXVII, z.1, s.1-26.
- ANTONIEWICZ J., KACZYŃSKI M., OKULICZ J.
 1958 *Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, WA, t.XXV, z.1, s.22-57.
- ASMUS W.D.
 1938 *Tonwaregruppen und Stammesgrenzen in Mecklenburg während der ersten beiden Jahrhunderte nach der Zeitenwende*, Neumünster.
- BAKKA E.
 1973 *Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden. Datierungsfragen*, „Frühmittelalterliche Studien”, Bd.7, s.53-87.

- BALKE B.
1976 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Brzeźciach, pow. Białobrzegi, stanowisko 1*, WA, t.XLI, z.1, s.37-62.
- BANTEMANN N.
1971 *Hamsfelde, Kreis Herzogtum-Lauenburg. Ein Urnefeld der römischen Kaiserzeit in Holstein*, „Offa-Bücher”, Bd.24, Neumünster.
- BENINGER E.
1937 *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*, [Liberec].
- BERNAT W.
1955 *Kurhany z późnego okresu rzymskiego we wsi Bogucin, pow. Płońsk*, WA, t.XXII, z.2, s.210-212.
- BEZZENBERGER A.
1909a *Gräberfeld bei Pettelkau, Kr.Braunsberg*, „Prussia”, H.22, s.104-130.
1909b *Gräberfeld bei Abbau Thierberg, Kr.Osterode*, „Prussia”, H.22, s.70-104.
1909c *Gräberfeld verschiedener Perioden bei Schuditten, Kr. Fischhausen*, „Prussia”, H.22, s.46-60.
1914 *Gräberfeld bei Siegesdicken, Kr.Fischhausen*, „Prussia”, H.23, s.250-256.
- BLUME E.
1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, Teil I, Mannus Bibliothek, Bd.8, Würzburg.
1915 jw., Teil II, ibidem, Bd.14, Würzburg.
- BÖHME H.W.
1974a *Germanische Grabfunde des 4. und 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, „Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte”, Bd. 19, München.
1974b *Zum Beginn des germanischen Tierstils auf dem Kontinent [w:] Festschrift für Joachim Werner zum 65 Geburtstag*, Bd.II, München, s. 295-308.
- BOHSACK D.
1938 *Die Germanen im Kreise Neidenburg*, „Alt-Preussen”, Jg.3, H.3, s.67-79.
- BÓWA I.
1963 *Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t.XV, Fasc.1-4, s.239-307.
- BRANDT J.
1960 *Urnengräberfeld von Preetz in Holstein (2. bis 4. Jahrhundert nach Christi Geburt)*, „Offa-Bücher”, Bd.16, Neumünster.
- BUJACK G.
1888 *Das Gräberfeld zu Grebieten*, „Prussia”, H.13, s.174-183.
1889 *Brandgräber mit Aschengesätzen aus Wickau, Kr.Fischhausen*, „Prussia”, H.14, s.272-283.
- BULLINGER H.
1969 *Spätantike Gürtelbeschläge. Typen, Herstellung, Trageweise und Datierung*, „Dissertationes Archaeologicae Gandenses”, vol.XII, A: Text, B: Tafeln, Brugge.
- CAPRINO C., COLINI A.M., GATTI G.
1955 *La Colonna di Marco Aurelio*, Roma.
- CICHORIUS C.
1890 *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin.
- COBLENZ W.
1955 *Das Gräberfeld von Proszitz*, Teil I, Leipzig.
- COSACK E.
1974 *Ein norisch-pannonischer Schnallentyp der älteren römischen Kaiserzeit aus Sottorf, Kr.Harburg*, „Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte”, Bd.43, s.47-51.
- DAREMBERG Ch., SAGLIO M.E.
1918 *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, Paris.
- DĄBROWSKA T.
1970 *Grób kultury przeworskiej z miejscowości Krasusze-Golowierzchy, pow. Łuków, a niektóre zagadnienia chronologii*, WA, t.XXXV, z.3, s.286-294.
- DĄBROWSKA T., POZARZYCKA-URBAŃSKA A.
1978 *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamieńczyku, gm.Wyszaków, woj.Ostrołęka, SA, t.30, s.151-174.*
- DEHNKE R., THIEME U.
1939 *Burgundische Gräber von Lichtenburg, Kreis Torgau*, „Praehistorische Zeitschrift”, Bd.XXVIII/XXIX, s.265-284.
- DELBRUECK R.
1932 *Antike Porphyrwerke*, „Studien zur Spätantiken Kunstgeschichte 6”, Berlin.
- DOMAŃSKI G., ONZOL K.
1979 *Sprawozdanie z badań ratowniczych w Bieczu, gm.Brody, przeprowadzonych w 1977 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t.XX, s.66-69.
- DÖRGES H.
1957 *Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Blievenstorf, Kreis Ludwigslust*, „Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, s.47-144.
- DORKA G.
1939 *Urgeschichte des Weizackerkreises Pyritz*, [Szczecin].
- DYMACZEWSKI A.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa, FAP, vol.VIII/IX, s.179-442.*
- EGGERS H.J.
1937 *Ein frühkaiserzeitliches Brandgrab von Leckow, Kreis Belgrad*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde”, Jg.51, Nr 8/9, s.137-139.
1959 *Grabfunde der Völkerwanderungszeit aus Pommern*, „Baltische Studien”, N.F., Bd.XLVI, s.13-28.
1964 *Das kaiserzeitliche Gräberfeld von Pollwitten, Kreis Mohrungen, Ostpreussen*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Jg.11, s.154-175.
- EICHHORN G.
1927 *Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Grossromstedt*, Mannus Bibliothek, Bd.41.
- FLORESCU F.B.
1965 *Das Siegesdenkmal von Adamklissi Tropaeum Traiani*, Bukarest.
- FRANZ L.
1932 *Aus einer Privatsammlung*, „Sudeta”, Jg.VIII, H.1/2, s.39-41.
- FRIDRICH J.
1964 *Žárový hrob ze střední doby římské z Peček*, „Archeologické rozhledy”, R.XVI, z.6, s.889-891.
- GABELMANN H.
1972 *Die Typen der römischen Grabstelle am Rhein*, BJ, Bd.172, s.65-140.
- GAERTE W.
1929 *Urgeschichte Ostpreussens*, [Królewiec].
- GANSSE-BURCKHARDT A.
1942 *Das Leder und seine Verarbeitung im römischen Legionslager Vindonissa*, „Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa”, Basel.
- GARBSCH J.
1965 *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, München.
- GEBÜHR M., KUNOW J.
1976 *Der Urnenfriedhof von Kemnitz, Kr.Potsdam-Land*, „Zeitschrift für Archäologie”, H.10, s.185-222.
- GEDL M.
1964 *Groby z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 1 w Kietrzy, pow.Głubczyce (materiały z badań ekspedycji kie-*

- trzańskiej w latach 1961–1962), „Materiały Archeologiczne”, t.V, s.147–161.
- GEISLER H.
1971 *Kaiserzeitliche Brandgräber von Neuendorf und Dahnsdorf, Kr.Belzig*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, Bd.6, s.71–74.
1974 *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr.Potsdam-Land*, ibidem, Bd.8.
1975 *Eine Doppeldornschnalle der frühen römischen Kaiserzeit aus Hagenow*, „Ausgrabungen und Funde”, Bd.20, H.4, s.192–195.
- GENRICH A.
1954 *Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funden des 3. bis 6.Jahrhunderts*, Neumünster.
1971 *Gürtel mit Tierkopfschnallen aus einem Kriegergrab von Liebenau, Kr.Nienburg (Weser) und ihre Trageweise*, „Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte”, Bd.40, s.156–179.
- Germania Romana
1922 *Germania Romana. Ein Bilder Atlas*, Bamberg.
- GIESLER U.
1978 *Jünger-kaiserzeitliche Nietknopfsproten mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna*, „Saalburg Jahrbuch”, Bd.XXXV, s.5–56.
- GODŁOWSKI K.
1968 *Przyczynki do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku [w:] Liber Josepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, Poznań, s.241–262.
1969a *Kontynuacja badań wykopaliskowych w dorzeczu Liswarty (Rybno, Żabieniec, Opatów)*, SA, t.XXI, s.135–151.
1969b *Kryspinów, district of Cracov (A cemetery of the Roman period)*, „Recherches Archéologiques de 1968”, s.31–36.
1970a *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Archeologiczne”, z.11.
1970b *Opatów district of Kłobuck (A cemetery of the Lusation culture and the Roman period)*, „Recherches Archéologiques de 1969”, s.26–32.
1973 *Kraków-Kryspinów (A cemetery of the Late La Tène and Early Roman periods)*, „Recherches Archéologiques de 1972”, s.40–46.
1974a *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej*, RB, t.XII, s.9–109.
1974b *Rec. pracy: BANTELMANN 1971; SA, t.XXVI, s.380–389.*
1974c *Konfrontacja i ocena wartości archeologicznych i antropologicznych wyznaczników płci w odniesieniu do grobów ciałopalnych z okresu późnolateńskiego i rzymskiego, [w:] Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, Poznań, s.63–70.
- GRABARCYK T., KMIECIŃSKI J., MAIK J., WALENTA K.
1979 *Période Romaine en Poméranie*, IAPol, Fasc.XLIII:PL 270–272.
- GRBIČ M.
1924 *Římsko-provinciální žárové hroby z Mikovic u Kralup*, „Obzor praehistorický, R.III, s.124–127.
- GREMPLE W.
1888 *Der Fund von Sackrau*, [Wrocław].
- GRIEG S.
1951 *A detail of dress history*, AA, vol.XXII, s.168–175.
- HAMBERG G.
1936 *Zur Bewaffnung und Kampfesart der Germanen*, AA, vol.VII, s.21–49.
- HERFERT P., LEUBE A.
1966 *Der Bestattungsplatz von Gustow, Kreis Rügen*, „Boden- und Denkmalpflege in Mecklenburg”, Jb., s.221–256.
- HEYDECK J.
1909 *Das Gräberfeld Warengen bei Redenau, Kr.Fischhausen*, „Prussia”, H.22, s.224–236.
- HINGST H.
1959 *Vorgeschichte des Kreises Stormarn*, Neumünster.
- HOLLACK E., PEISER F.E.
1904 *Das Gräberfeld von Moythienen*, [Królewiec].
- JAHN M.
1940 *Die Wandalen [w:] Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Bd.III, Berlin, s.143–1021.
- JAMKA R.
1936 *Cmentarzysko w Kopkach (pow.niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej*, PA, t.V, s.23–62.
1959 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Starachowicach*, PA, t.XI, s.32–61.
- JANKUHN H.
1933 *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande*, „Prussia”, H.30, s.166–226.
- JASKANIS D.
1961 *Groby ciałopalne z okresu rzymskiego w miejscowości Zawyki, pow.Łapy*, RB, t.II, s.401–416.
- JASKANIS J.
1961 *Wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow.Suwałki, w latach 1958–1959*, RB, t.I, s.193–222.
1962 *Wyniki badań cmentarzyska kurhanowego we wsi Osowa, pow.Suwałki, w latach 1960–1961*, RB, t.III, s.233–297.
- JASNOSZ S.
1952 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysławie, pow.Gostyń*, FAP, vol.II, s.1–284.
1956 *Grób ciałopalny z Naclawia w pow.kościąńskim i naczynia z szybkami w Polsce*, PA, t.X, s.402–408.
- JENTSCH H.
1895 *Das Gräberfeld bei Sadersdorf, Kr.Guben und andere Niederlausitzer Fundstellen der La Tène und der provinziäl-römischen Zeit*, „Niederlausitzer Mitteilungen”, Bd. IV, s.1–143.
- KACZYŃSKI M.
1966 *The Cemeteries dating from the Roman and Great Migration Periods in the Augustów Lakes Region*, „Acta Baltico-Slavica”, t.IV, s.79–108.
- KASZEWSKA E.
1969 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Czarnocinie, woj. Łódź*, SA, t.XXI, s.97–102.
1975a *Kultura przeworska w Polsce środkowej*, PMMAE, nr 22, s.195–253.
1975b *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Zadowicach, pow.Kalisz*, SA, t.XXVII, s.141–164.
1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st.1), woj.płockie*, PMMAE, nr 24, s.63–232.
- KASZEWSKA E., KRAUSE E., MAKIEWICZ T.
1974 *La Tène III — Période Romaine Civilisation de Przeworsk*, IAPol, Fasc.XXXII:PL 201–205.
- KEMKE H.
1900 *Das Gräberfeld von Bartlickshof*, SPhÖK, Bd.40, s.108–120.
- KEMPISTY A., OKULICZ J.
1965 *Période romaine tardive et période des migrations des peuples en Mazovie*, IAPol, Fasc.XV:PL 88–95.
- KIETLIŃSKA A., DĄBROWSKA T.
1963 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, pow.Turek*, MS, t.IX, s.143–254.

- KLEBS R.
1877 *Bericht über die neuen Ausgrabungen in Tengen bei Brandenburg (Natangen)*, SPhÖK, Bd.17, s.51–62.
- KLEEMANN O.
1939 *Die vorgeschichtliche Funde bei Granz und die Siedlung von Wiskiauten*, „Prussia”, H.33, s.205–207.
- KMIECIŃSKI J.
1968 [red.] *Odry, cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim*, Łódź.
- KMIECIŃSKI J., BLOMBERGOWA M., WALENTA K.
1966 *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiorach w pow.kartuskim*, PMMAE, nr 12, s.37–122.
- KOLNÍK T.
1959 *Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkovec a Kostolnej pri Dunaji*, SloA, R.VII-1, s.144–162.
1971 *Prehľad a stav badania o dobe rímskej a stahovani národov*, SloA, R.XIX-2, s.499–558.
1977 *Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum*, [w:] *Symposium. Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava, s.143–171.
1980 *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*, „Archaeologica Slovaca Fontes”, t.XIV.
- KOSTRZEWSKI B.
1939 *Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w Zaspach, pow.turecki*, PA, t.VI, s.293–302.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow.Rawicz*, FAP, vol.IV, s.153–274.
1956a *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Czaczu i Kokoźnicy w powiecie kościańskim i w Pięckowie w powiecie średzkim*, FAP, vol.VI, s.65–103.
1956b *Materiały do najdawniejszego osadnictwa na terenie Pyzającej w powiecie śremskim*, FAP, vol.VI, 30–64.
- KOSTRZEWSKI J.
1928 *Kurhany i kręgi kamienne w Odrach, w pow.chojnickim na Pomorzu*, Poznań.
- KOWALCZYK M.
1968 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych na cmentarzysku kurhanowym z wczesnego okresu rzymskiego w Przywozie, pow.Wieluń*, SA, t.XIX, s.113–122.
- KRAMAREK I.
1962 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Kotli, pow.Głogów*, „Silesia Antiqua”, t.4, s.213–241.
- KRAMARKOWA I.
1963 *Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich w Przylepie, pow.Zielona Góra*, ibidem, t.5, s.143–157.
- KRASKOVSKÁ L.
1977 *Rímske žiarové hroby w Bratislave-Devínskej Novej Vsi*, „Archeologické rozhledy”, R.XXIX, z.5, s.487–491.
- KUCHENBUCH F.
1936 *Altmärkische Funde des 1. und 2.Jahrhunderts n.Chr.*, JNST, Bd.XXII, s.211–224.
1938 *Die altmärkische-osthannoverschen Schalenurnenfelder der Spätromischer Zeit*, JNST, Bd.XXVIII.
- KYTLICOVÁ O.
1970 *Pohřebiště z doby římské v Lužci nad Vltavou (O.Mělník)*, PamA, R.LXI, z.2, s.291–374.
- LA BAUME W.
1926 *Ausgrabungen bei Prausst, Kreis Danziger Höhe (1925 und 1926)*, „Blätter für deutsche Vorgeschichte”, H.4, s.1–9.
1934 *Urgeschichte der Ostgermanen*, [Gdańsk].
1944 *Altpreussisches Zaumzeug*, „Alt-Preussen”, Jg.9, H.1/2, s.2–19.
- LASER R.
1965 *Die Brandgräber der spätrömischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland*, Berlin.
- LEUBE A.
1969 *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber Mecklenburgs*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb.1968, s.197–222.
1975 *Die römische Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte”, Bd.9.
1978 *Neubrandenburg. Ein germanischer Bestattungsplatz des 1.Jahrhunderts u. Zeit*, Berlin.
- LIANA T.
1961 *Znaleziska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego z terenów między Wisłą a dolnym Bugiem*, MS, t.VII, s.215–222.
- L'ORANGE H.P., GERKAN A.
1939 *Der spätantike Bildschmuck des Konstantinsbogens*, Berlin.
- MADYDA R.
1977 *Sprzeczki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t.IV, s.351–412.
- MADYDA-LEGUTKO R.
1978 *The buckles with imprint ornamentation*, WA, t.XLIII, z.1, s.3–15.
- MAKIEWICZ T.
1970 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Bialej, pow.Łódź*, PMMAE, nr 17, s.173–255.
- MATTHES W.
1931 *Die Germanen in der Prignitz zur Zeit der Völkerwanderung. Im Spiegel der Urnenfelder von Dahlhausen, Kuhlber und Kyritz*, Mannus-Bibliothek, Bd.49, Leipzig.
- MEYER E.
1963 *Kaiserzeitliche Brandgräber von Zwethau*, „Arbeits-Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege”, Bd.11/12, s.67–80.
1969 *Das germanische Gräberfeld von Zauschwitz, Kr.Borna*, Berlin.
1971 *Die germanischen Bodenfunde der spätrömischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Sachsen*, I: Katalog, Berlin.
1976 jw. II: Text.
- MILDENBERGER G.
1970 *Die thüringischen Brandgräber der spätrömischen Zeit*, Berlin.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ K.
1963 *Die Anfänge der römischen Kaiserzeit im Böhmen*, FAPrag, vol.6.
1964 *Noricko-panonská kování opasků a jejich napodobeniny v Čechách*, PamA, R.LV, č.2, s.350–361.
1965 *Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit in Böhmen*, „Berliner Jahrbuch”, Bd.5, s.103–174.
1967 *Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen*, FAPrag, vol.11.
- MÜLLER A.
1956a *Die birnen- und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit*, „Offa”, Bd.15, s.93–114.
1956b *Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Nitzahn, Kr.Rathenow (fr.Kr.Jerichow II)*, JMV, Bd.40, s.179–204.
1962 *Fohrde und Hohenferchesar. Zwei germanische Gräberfelder der frühen römischen Kaiserzeit aus der Mark Brandenburg*, Berlin.
- NERMAN B.
1935 *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*, Stockholm.
- NIERHAUS R.
1966 *Das swebische Gräberfeld von Diersheim*, Römisch-Germanische Forschungen, Bd.28, Berlin.

- NIEWĘGŁOWSKI A., OKULICZ J.
1964 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia, pow.Mława, WA, t.XXX, z.3/4, s.269-280.*
- NYLÉN E.
1963 *Early Gladius Swords found in Scandinavia, AA, vol. XXXIV, s.185-230.*
- OKULICZ J.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo na przysiółku Kula, pow.Giżycko, „Rocznik Olsztyński”, t.I, s.47-116.*
1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e., Wrocław.*
1976 *Powiązania półwyspu wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Archeologiczne”, z.22, s.181-209.*
- ONDROUCH V.
1957 *Bohaté hroby z doby rimskej na Slovensku, Bratislava.*
- PEISER F.E.
1916 *Das Gräberfeld von Pajki bei Prassnitz in Polen, [Królewiec].*
1919 *Gräberfeld I bei Trentitten, „Prussia”, H.23, s.327-335.*
- PESCHECK Ch.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus), Leipzig.*
- PETERSEN E.
1934 *Neue wandalische Grabfunde dem 2.-4.Jahrh.n.Chr., „Alt-schlesien”, Bd.4, s.139-161.*
- PIASZYKÓWNA M.
1952 *Pradzieje miasta Poznania, Poznań.*
- PIČ J.L.
1905 *Paběrky z Pičhory u Dobřichova, PamA, R.XXI, č.7, s.531-534.*
1907 *Die Urnengräber Böhmens, Leipzig.*
- PIETRZAK M.
1972 *Badania wykopaliskowe w Pruszczy Gdańskim, pow. Gdańsk, na cmentarzysku z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich, SA, t.XXIV, s.73-80.*
- PREIDEL H.
1940 *Ein völkerwanderungszeitliches germanisches Frauengrab aus Michelob, Kr.Saalz, IPEK, Bd.13/14, s.108-125.*
- PRZEWOŻNA K.
1955 *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Slopanowie, pow.Szamotuły, FAP, vol.V, s.95-123.*
- RADDATZ K.
1953 *Zweck und Herkunft einer jungkaiserzeitlichen Ringform, „Offa”, Bd.12, s.73-77.*
1957 *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck, Offa-Bücher, Bd.13, Neumünster.*
1962 *Kaiserzeitliche Körpergräber von Heiligenhafen, Kr.Oldenburg, „Offa”, Bd.19, s.91-128.*
- RANGS-BORCHLING A.
1963 *Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein, Offa-Bücher, Bd.18, Neumünster.*
- RASCHKE G.
1934 *Ein Runentopf in dem wandalischen Männergrabe von Sedschütz, Kr.Neustadt, OS, „Altschlesien”, Bd.5, s.376-388.*
- REICHSTEIN J.
1975 *Die kreuzförmige Fibel. Zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Skandinavien auf dem Kontinent und in England, Offa-Bücher, Bd.34, Neumünster.*
- RITTERLING E.
1913 *Das frührömische Lager bei Hofheim i.T., „Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung”, Bd.40,*
- ROBINSON H.R.
1972 *Problems in reconstructing Roman Armour, BJ, Bd.172, s.24-35.*
- ROCHNA D.
1942 *Ein Grab der jüngeren Kaiserzeit aus Prausst, Kr.Prausst, Danzig Land, „Gothiskandza”, H.4, s.29-32.*
- RYBOVÁ A.
1970 *Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov, „Archeologické studijní materiály”, t.9.*
- SAKAŘ V.
1970 *Roman Imports in Bohemia, FAPrag, vol.14.*
- SCHACH-DÖRGES H.
1970 *Die Bodenfunde des 3. bis 6.Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder, Offa-Bücher, Bd.23, Neumünster.*
- SCHINDLER R.
1939 *Neue Gräberfunde aus Prausst, „Gothiskandza”, H.1, s.38-51.*
1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße, Leipzig.*
- SCHMIDT A.
1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg.-Bez. Marienwerder (W.-Pr), „Zeitschrift für Ethnologie”, Bd.34, s.97-153.*
- SCHMIDT B.
1961 *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland, „Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte im Halle”, Bd.18.*
- SCHMIDT E.
1968 *Das Leder der zwei spätrömischen Gürtel aus Augst/Bl, „Römerhaus und Museums Augst”, Jg.1967, s.21-26.*
- SCHMIDT-THIELBEER E.
1967 *Das Gräberfeld von Wahlitz, Kr.Burg, Berlin.*
- SCHRÁNIL J.
1917 *Žárový hrob římského typu ze Záryb, PamA, R.XXIX, č.3, s.164.*
- SCHULDT E.
1955 *Pritzler, ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg, Berlin.*
1969 *Ein weiteres Körpergrab der späten römischen Kaiserzeit von Häven, Kr.Sternberg, „Ausgrabungen und Funde”, Bd.14, H.4, s.186-191.*
1976 *Perdöhl, ein Urnenfriedhof der späten Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Mecklenburg, Berlin.*
- SCHULZ W.
1931 *Ost- und Elbgermanen in spätrömischer Zeit in den Ostkreisen der Provinz Sachsen, JVST, Bd.XIX, s.62-95.*
1933 *Das Fürstengrab von Hassleben, Berlin.*
1953 *Leuna, ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit, Berlin.*
- SLOMAN W.
1959 *Saetrangfunnet, Hjemling Tradisjon og Fremmede Innlag, „Norsko Oldfunn”, H.9.*
- SMISZKO M.
1932 *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów.*
- SPEIDEL M.P.
1976 *Eagle-Bearer and Trumpeter the eagle-standard and trumpets of the Roman legions illustrated by three tombstones recently found at Byzantion, BJ, Bd.176, s.123-164.*
- STIMMING R.
1912 *Waffen der römischen Kaiserzeit aus der Mark Brandenburg, „Mannus”, Bd.IV, s.309-315.*

- STJERNQUIST B.
1954 *Runde Beschlagplatten mit Befestigungsöse*, „Saalburg Jahrbuch”, Bd.XIII, s.59–68.
- STRZYŻEWSKI C.
1972 *Sprawozdanie wstępne z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na cmentarzysku z późnego okresu wpływów rzymskich w Dębczynie, pow.Białogard, w latach 1970–1971*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t.2, s.264–277.
- SULIMIRSKI T.
1966 *Znalezisko z Zamościa i jego tło*, „Archeologia Polski”, t.XI, z.1, s.118–173.
- SVOBODA B.
1965 *Čechy v době stěhování národů*, Praga.
- SZYDŁOWSKI J.
1964a *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow.Krapkowie, Wrocław*.
1964b *Ciałopalne cmentarzysko rzymskie w Zakrzowie, pow. Krapkowie, MS, t.X, s.194–224*.
1977 *Grupa dobrodzieńska jako wyraz lokalnych przemian w sychłkowej fazie kultury przeworskiej*, Katowice.
- TACKENBERG K.
1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Berlin.
- TEJRAL J.
1961 *Žarove hroby starsi doby římske ze Žarošic [w:] Pravek Vychodni Moravy*, Brno, s.110–120.
1968 *K otázce postavení Moravy v době kolem přelomu letopočtu*, PamA, R.LIX, č.2, s.488–518.
1970 *K interpretaci severovýchodních prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské*, PamA, R.LXI, č.1, s.184–212.
1971 *Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů ze sklonku starsi a z počátku mladší doby římské*, SloA, t.XIX-1, s.27–93.
1977 *Die älteste Phase der germanischen Besiedlung zwischen Donau und March [w:] Symposium. Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet*, Bratislava, s.307–342.
- TISCHLER F.
1937 *Fuhlsbüttel, ein Beitrag zur Sachsenfrage*, Neumünster.
- TISCHLER O.
1879 *Ostpreussische Gräberfelder*, III, SPhÖK, Bd.19, s.159–268.
- TISCHLER O., KEMKE H.
1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Chr. Geb.*, [Królewiec].
- VOIGT T.
1940 *Die Germanen des 1. und 2.Jahrhunderts im Mittelgebirge*, JMV, Bd.32.
1976 *Das hermundurische Urnengräberfeld bei Bornitz, Kreis Zeitz*, JMV, Bd.59, s.173–342.
- WAGA T.
1934 *Cmentarzysko Gostkowo-Folsung w powiecie toruńskim (przyczynki do poznania okresu rzymskiego na Pomorzu)*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t.IX, s.165–192.
- WALLER K.
1959 *Die Gräberfelder von Hemmoor, Quelkhorn, Gudendorf und Duhnen-Wehrberg in Niedersachsen*, 8.Beihefte zum Atlas der Urgeschichte, Hamburg.
- WEGEWITZ W.
1937 *Die langobardische Kultur im Gau Moswidi (Niederelbe) zu Beginn unserer Zeitrechnung*, „Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen”, Bd.II, H.1/2, Hildesheim.
1964 *Der Urnenfriedhof von Hamburg-Marmstorf*, ibidem, Bd.7.
1965 *Der Urnenfriedhof von Hamburg-Langenkamp*, ibidem, Bd.8.
1972 *Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen Kreis Harburg*, ibidem, Bd.10.
- WEIGEL M.
1890 *Das Gräberfeld von Kossewen, Kreis Sensburg, Ostpreussen*, „Nachrichten über deutsche Altertumsfunde”, Bd.1, s.20–28.
- WERNER B.
1947 *Grób popielnicowy z okresu rzymskiego z Korczewa, pow. sokolowski, „Światowit”*, t.XVIII, s.193–197.
- WIKLAK H.
1965 *Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej i wenedzkiej w Leźnicy Wielkiej, pow. Łęczycza, WA, t.XXXI, z.2/3, s.179–200*.
- WOŁĄGIEWCZ R.
1970 *Napływ importów rzymskich do Europy na północ od środkowego Dunaju*, „Archeologia Polski”, t.XV, z.1, s.207–252.
1976 *Gronowo 1973. Badania na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t.XIX, s.129–167.
1977 *Gronowo 1974. Badania na kurhanowym cmentarzysku kultury wielbarskiej*, ibidem, t.XX, s.7–30.
- YPEY J.
1969 *Zur Trageweise frühfränkischer Gürtelgarnituren auf Grund niederländischer Befunde*, „Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek”, Jg.19.
- ZTELONKA B.
1951 *Groby ludności kultury przeworskiej w Lachmirowicach, w pow.inowrocławskim, „Z otchłani wieków”*, t.XX, s.120–128.
1953 *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach w pow.inowrocławskim*, PA, t.IX, s.353–386.
1958 *Cmentarzysko w Bodzanowie w powiecie aleksandrowskim*, PA, t.X, s.347–377.
- ZIEMIŃSKA-ODOJOWA W.
1961a *Sprawozdanie z badań z roku 1957–1958 na cmentarzysku kurhanowym z okresu rzymskiego w miejscowości Żywa Woda, pow.Suwalki, WA, t.XXVII, z.1, s.49–57*.
1961b *Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwalki, RB, t.I, s.193–222*.
- ZOTZ L.
1935 *Die spätgermanische Kultur Schlesiens im Gräberfeld von Gross-Sürding*, Leipzig.
- ŻUROWSKI T.
1961 *Sprawozdanie z badań w 1957 r. cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 2 we wsi Szurpily, pow. Suwalki, WA, t.XXVII, z.1, s.58–81*.

REKONSTRUKTIONSVERSUCH DER GÜRTEL MIT METALLTEILEN
AUF DEM GEBIET DES MITTELEUROPÄISCHEN BARBARICUM
IN DER RÖMISCHEN KAISERZEIT
UND DER FRÜHPHASE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Zusammenfassung

Auf dem Gebiet nördlich des Römischen Imperium treten in den Grabfunden der römischen Kaiserzeit und der Frühphase der Völkerwanderungszeit zahlreiche Metallteile von Gürteln auf. Hinsichtlich der verschiedenen von ihnen erfüllten Funktionen kann man sie in drei Kategorien unterteilen: 1 — Gürtelschließen, 2 — Riemenzungen, 3 — auf dem Gürtelumfang angeordnete Beschläge. Den bisherigen Forschungsstand der Rekonstruktion der Gürtel muß man als ungenügend bezeichnen. Deshalb wurde versucht, die Gürtel (vor allem mit mehreren Metallteilen) zu rekonstruieren, die zur Männer- und Frauentracht folgender Territorial- und Kultureinheiten gehörten: 1 — des Elbkreises mit dem Südtteil Schleswig-Holsteins, 2 — Böhmens, 3 — Mährens mit den österreichischen Gebieten nördlich der Donau, 4 — der Slowakei, 5 — der Luboszyce-Kultur, 6 — der Przeworsk-Kultur, 7 — der Wielbark-Kultur, 8 — Westpommerns, 9 — der Westbaltischen Kultur.

In dem Artikel wurde versucht, die Unterschiede im Aussehen des Gürtels in Abhängigkeit vom Geschlecht und der gesellschaftlichen Position des Verstorbenen aufzuzeigen. Um solch eine Analyse durchführen zu können, wurden Fundkomplexe analysiert, die mindestens zwei metallene Gürtelteile enthielten. Aufgrund der dem Artikel gesetzten Grenzen wurde nicht vollständig auf die Fundkomplexe eingegangen, die nur eine metallene Gürtelschließe enthielten. Die analysierten metallenen Gürtelteile stammen sowohl aus Skeletts als auch aus Brandbestattungsgräbern. Die Rekonstruktion der Gürtel stützt sich vor allem auf die Erforschung der verschiedenen Kombinationen ihrer Metallteile, die verschiedenartige Komplett bilden, die als Garnituren bezeichnet wurden. Dieses wurde für die chronologischen Unterabschnitte, die einzelnen Kulturen und abhängig vom Geschlecht gesondert durchgeführt.

Die durchgeführte Analyse zeigte, daß in allen Kulturen am häufigsten Gürtel verwandt wurden, die nur eine metallene Gürtelschließe (-schnalle) besaßen. Diese einfachen Gürtel dominierten während der ganzen römischen Kaiserzeit und der Frühphase der Völkerwanderungszeit. Entschieden seltener wurden hierbei andere Metallteile verwandt. Andererseits zeigt die Rekonstruktion dieser Gürtel deren große Vielfältigkeit und chronologische Veränderlichkeit. Dies trifft sowohl für das Aussehen der Frauen- als auch der Männergürtel zu.

Einfache Gürtel, die von einer Schnalle zusammengehalten wurden und diejenigen, die Metallbeschläge besaßen, traten erstmals in der Spätphase der jüngeren

vorrömischen Eisenzeit auf und sind für die Männerkleidung nachgewiesen. Unter ihnen treten die Gürtel aus den an der Unterelbe gelegenen Gräberfeldern mit der typischen Gürtelschließe und der metallenen rechteckähnlichen Riemenzunge (Abb.1:1) hervor. Zwischen den Gürteln aus dem Gebiet der Przeworsk- und der Westbaltischen Kultur sind große Ähnlichkeiten zu beobachten. Sie bestanden aus einer Schnalle mit kreisrunden Rahmen und einem in eine Riemenkappe auslaufenden Dorn sowie einigen ringförmigen Verbindungsstücken (Abb. 1:2,3).

Eine deutliche Veränderung in der Zusammenstellung der metallenen Gürtelteile wird im mitteleuropäischen Barbaricum mit der Herauskristallisierung des Stils der Stufe B₁ sichtbar. Für diese Zeit sind für die Männertracht nachgewiesene Gürtel mit einer Achtschnalle ohne oder mit hakenförmigen Fortsätzen, die manchmal eine metallene, meist profilierte Riemenzunge besitzen, am charakteristischsten (Abb.1:4). Sie konzentrieren sich deutlich auf Böhmen und die Südwestslowakei. Darüber hinaus sind sie aus der Przeworsk-Kultur und dem Elbekreis bekannt, wo wir es vor allem mit Schnallen zu tun haben, die Nachahmungen der Exemplare aus Böhmen darstellen (Abb.1:5,9). Gleichzeitig verwandte man im Südtteil des analysierten Gebiets auch Gürtel mit norisch-pannonischen Gürtelhaken (Abb.1:10). Einzelne Metallelemente von ihnen, wie auch ganze Garnituren, sind sporadisch auch außerhalb dieses Gebiets überliefert. Von ihnen heben sich Gürtel mit aus zwei mit Scharnieren verbundenen Rechteckplatten bestehenden Beschlägen ab (Abb.1:11), die wir nicht aus den römischen Provinzen kennen und die eine in Böhmen entstandene Lokalform darstellen.

Die Stufe B₂ ist auf dem Gebiet des mitteleuropäischen Barbaricum durch eine ganze Reihe neuer verschiedenartiger Metallteile des Gürtels nicht nur in der Männer-, sondern auch in der Frauentracht charakterisiert. Der Brauch, Gürtel, besonders mit metallenen Riemenzungen, oder auch mit auf seinem Umfang angelegten Beschlägen, zu tragen, ergriff die einzelnen Kulturgebiete mit verschiedener Intensität. Am typischsten für die Männertracht wurden Gürtel mit Schnallen mit einem zweiteiligen, rechteckigen Rahmen mit Riemenkappe. Aufgrund der Differenziertheit der Riemenzungenformen, die hierbei in der Stufe B₂ und der Frühphase der spätrömischen Kaiserzeit verwandt wurden, wurden 5 Garnituren unterschieden (Abb.2:1-5). Manchmal kamen zu ihnen noch bügelförmige Beschläge hinzu

Diese Garnituren konzentrieren sich deutlich auf das Gebiet der Przeworsk-Kultur und treten in den anderen Gebieten seltener auf. Im Elbkreis wiederum treten in der Stufe B₂ Garnituren mit profilierten Riemenzungen und Schnallen mit einem zweiteiligen rechteckigen Rahmen ohne Riemenkappe (Abb.2:12) hervor. Bei der Männertracht sind auch einige wenige Gürtel mit einigen Riemenzungen und auf dem Gürtelumfang angeordneten Beschlägen nachgewiesen (Abb.2:8,9, 3:1-3). Besonders in der Frühphase der spätrömischen Kaiserzeit bestand der auch für die Stufe B₂ nachgewiesene Brauch, Feuerstähle, Schlagspitzen, aber auch Pinzetten an die Gürtel zu hängen. In der Männertracht treten deutlich breite Gürtel mit Schnallen mit einem rechteckigen Rahmen mit Doppeldorn hervor. Sie konzentrieren sich auf die Przeworsk-, aber auch auf die Westbaltisch und die Luboszyce-Kultur. Fast alle Gürtel mit diesen Schnallen sind mit rechteckähnlichen (Abb.4:1) oder mit Riemenzungen mit Ringende (Abb.4:2) versehen. Nur in der Przeworsk-Kultur wurden zusammen mit diesen Schnallen auf den Gürtelumfang gelegte massive Plattenbeschläge entdeckt (Abb.4:4).

In der Stufe B₂ waren für die Frauentracht einfache, von Schnallen mit einem halbkreisförmigen einteiligen Rahmen zusammengehaltene Gürtel ohne weitere Beschläge typisch. Von ihnen heben sich deutlich Exemplare mit mehreren Metallteilen ab. Im Aussehen der Frauengürtel machen sich deutlichere Unterschiede zwischen den einzelnen Kulturen bemerkbar, als dies bei diesen Trachtelementen der Männer der Fall war. Besonders stechen die Funde aus dem Gebiet der Wielbark-Kultur mit den Schnallen mit einem halbkreisförmigen einteiligen Rahmen sowie mit ringförmigen Verbindungsstücken, rechteckigen Beschlagplatten und mit profilierten Riemenzungen (Abb.6), des Elbkreises mit halbkreisförmigen Krepenschnallen und mit profilierten Riemenzungen (Abb.5:2) sowie die Samlandgruppe der Westbaltischen Kultur mit Gürtelhaken oder mit kreisrunden Schnallen und Kähnnchen (Abb.5:12,7) hervor.

Auf dem Gebiet des mitteleuropäischen Barbaricum bestand in der Frühphase der späten Kaiserzeit weiterhin eine Vielfalt von metallenen Gürtelteilen. Das wurde einerseits durch die Weiterverwendung von für die Stufe B₂ typischen Schnallen, andererseits durch die Einführung von Schnallen mit halbkreisförmigem zweiteiligen Rahmen hervorgerufen. In dieser Zeit begannen sich Gürtel mit dem genannten neuen Schnallentyp und mit einer Riemenzunge mit Ringende mit Zapfen (Abb.8:2) oder mit einer Riemenzunge mit Doppelringenden (Abb.8:3) abzusondern. Am häufigsten treten sie auf dem Gebiet der Westbaltischen und der Wielbark-Kultur, besonders in der Frauentracht auf. In den übrigen Kulturgebieten treten Gürtel mit diesen Garnituren viel seltener auf und sind mehr für die Männerbestat-

tungen bestätigt. In der Frühphase der späten Kaiserzeit hoben sich auf dem Gebiet der Westbaltischen Kultur in der Frauentracht Gürtel mit auf dem ganzen Umfang angeordneten Beschlägen hervor (Abb.8:8,10).

In der jüngeren Phase der spätrömischen Kaiserzeit wurde die Vielfalt der Metallteile der Gürtel eingeschränkt. Praktisch kann man keine typische Garnitur für diesen Zeitabschnitt vorlegen. In dieser Zeit hob sich der Elbkreis ab, auf dessen Gebiet zweiteilige Omegaschnallen oder Gürtelringe getragen wurden. Diese Schließen gehörten sporadisch zu Garnituren (Abb.8:4,7; 9:13). In der Stufe C₂ sind metallene Gürtelkomplette in Fürstenbestattungen (Abb.9:1-7,9,11,12) sowie in mit ihnen zeitgleichen Gräbern anzutreffen (Abb.9:8,10). Sie zeichnen sich nicht nur durch die Anzahl der Metallteile, sondern auch durch den Reichtum der Ornamentik aus. In dieser Zeit traten in Westmecklenburg Garnituren mit großen ovalförmigen Schnallen auf (Abb.9:14).

In der Frühphase der Völkerwanderungszeit (Abschnitt D) wurden auf dem Gebiet aller Kulturen, sowohl in der Männer-, als auch in der Frauentracht, Gürtel mit Schnallen mit ovalem oder kreisrunden verdickten Rahmen getragen, die relativ selten (mit Ausnahme der Westbaltischen Kultur) mit metallenen Riemenzungen versehen waren (Abb.10:5,8). Eine sich abhebende Gruppe bilden die metallenen Gürtelteile mit einer Stempelornamentik vom Typ Untersiebenbrunn (Abb.10:2) oder einer dem Typ Sösdal angenäherten (Abb.10:6). Im Elbkreis und in Böhmen kamen in dieser Zeit vereinzelt Gürtel mit Tierkopfschnallen mit verschiedenen auf ihren Umfang aufgelegten Beschlägen vor (Abb.10:1,3,10). Diese in den Materialien der Viničice-Gruppe in Böhmen nachgewiesenen kerbschnittverzierten Gürtelgarnituren zeigen Verbindungen mit den Gebieten westlich der Unterelbe auf.

Es muß unterstrichen werden, daß neben den hier vorgestellten, für die einzelnen chronologischen Abschnitte typischen Garnituren aus dem Gebiet der besprochenen Kulturen auch wenige Komplexe bekannt sind, die es nicht erlauben, die Gesetzmäßigkeiten der Vergesellschaftung von Schnallen und anderen metallenen Gürtelteilen zu bestimmen.

Die durchgeführte Analyse zeigte, daß Gürtel mit metallenen Riemenzungen ohne Rücksicht auf den Charakter der Gürtelschließe am häufigsten in der frühen Kaiserzeit und in der Frühphase der späten Kaiserzeit verwandt wurden. In der Regel besaßen sie einen, seltener zwei Beschläge. Gürtel mit metallenen Riemenzungen aus der jüngeren Phase der späten Kaiserzeit kennen wir im Prinzip nur aus Fürstengräbern. Der Brauch, solche Beschläge zu verwenden, tritt im Abschnitt D wieder auf. Garnituren, die mehr als zwei metallene Riemenzungen enthielten, was vor allem in der Männertracht vorkommt, gehören zu den seltenen Funden.

Ziurgürtel mit mehreren metallenen Riemenzungen, die sporadisch während der ganzen römischen Kaiserzeit und dem Abschnitt D auftreten, können auf die gehobene gesellschaftliche Position des Verstorbenen hinweisen. Der Reichtum der metallenen Gürtelteile, der in den Fürstengräbern festgestellt wurde (Abb.9:1,4-7, 9,11,12) untermauert diese Ansicht.

Die ethnischen Unterschiede und Verbindungen der die Gebiete der analysierten Kultureinheiten bewohnenden Bevölkerungsgruppen war ein Element der Trachtdifferenzierung, und somit auch der Gürtel, die ein Bestandteil von ihr bildeten. Einige von ihnen kann man als kultur- und ethnosbestimmende Elemente behandeln, z.B. die Männergürtel der Spätphase der jüngeren vorrömischen Eisenzeit von den Gräberfeldern der Unterelbe (Abb.1:1), die Frauengürtel der Stufe B₂ und der Frühphase der späten Kaiserzeit auf dem Gebiet der Westbaltischen (Abb.5:12; 7; 8:8,10) und der Wielbark-Kultur (Abb.6; 8:3) sowie die Gürtel mit dem Typ Sösdal angenäherter Stempelornamentik aus dem Abschnitt D auf dem Gebiet der Westbaltischen Kultur (Abb.10:6).

Die untersuchten Beschläge gehörten vor allem zu Leibgürteln. Neben ihnen wurden in den Männerbestat-

tungen der Przeworsk-Kultur, die eine für den Horizont Ia der Waffengräber typische Ausstattung enthielten, Schultergürtel vom Typ *balteus* festgestellt. Auf dem Gebiet der besprochenen Kulturen traten nicht nur in den reich ausgestatteten Gräbern zwei, oder sogar mehrere Gürtelschließen, vor allem Schnallen, auf. Wenn keiner dieser Gürtel zur Befestigung des Schwerts diente, kann man annehmen, daß sie die Ober- und Unterkleidung zusammenhielten. Eine geringe Anzahl von Schnallen erfüllte, wie das die Ausstattungen der Fürstengräber suggerieren, andere Funktionen, hielten beispielsweise die Sporenriemen zusammen.

Zweifellos hatte die römische Kultur auf das Aussehen des im mitteleuropäischen Barbaricum verwandten Gürtels Einfluß, was in der analysierten Zeit bei einer ganzen Reihe von Metallgegenständen auftrat. Ein Vergleich der rekonstruierten Gürtel mit den römischen ikonographischen Materialien beweist jedoch, daß die Gürtel mit Metallteilen der besprochenen Kultureinheiten eine weitgehende Modifikation dieser aus dem Römischen Imperium bekannten Trachtteile darstellen.

Übersetzt von Rainer Sachs

Die Adresse der Verfasserin:

Dr Renata Madyda-Legutko, Polen

Instytut Archeologii UJ

31-007 Kraków, ul.Gołębia 11

